

ศึกษาการปฏิบัติเพื่อบรรลุผลในปุณโณวาทสูตร  
A STUDY OF PRACTICE FOR ACHIEVEMENT OF THE PATH  
AND FRUITION IN THE PUNṆOVĀDA SUTTA

พระทรงยศ ยสธโร (ตั้งจิตพิทักษ์กุล)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา  
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต  
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา  
บัณฑิตวิทยาลัย  
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย  
พุทธศักราช ๒๕๕๔

# ศึกษาการปฏิบัติเพื่อบรรลุผลในปณิธานวาตสูตร

พระทรงยศ ยสโร (ตั้งจิตพิทักษ์กุล)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา  
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต  
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา  
บัณฑิตวิทยาลัย  
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย  
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

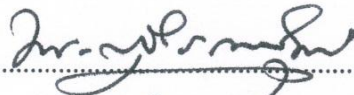
**A STUDY OF PRACTICE FOR ACHIEVEMENT OF THE PATH  
AND FRUITION IN THE PUNṆOVĀDA SUTTA**

**Phra Songyot yasadharo (Tangjitphithakkun)**

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of  
The Requirement for the Degree of  
Master of Arts  
(Vipassanā Meditation)  
Graduate School  
Mahachulalongkornrajavidyalaya University  
Bangkok, Thailand  
C.E.2011

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ  
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตร  
มหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนากวนา



(พระสุธีธรรมานุวัตร)


คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์..... ประธานกรรมการ

(พระครูใบฎีกา Manit งามคุณโต)



(พระมหาสุรชัย วราสโภ)



(พระศรีธีรวงศ์)



(ผศ.เวทย์ บรรณกรกุล)



(ผศ.ดร.สุเทพ พรมเลิศ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาสุรชัย วราสโภ ประธานกรรมการ

ผศ.เวทย์ บรรณกรกุล กรรมการ

ผศ.ดร.สุเทพ พรมเลิศ กรรมการ

**ชื่อวิทยานิพนธ์** : ศึกษาการปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลในปุณโณวาทสูตร

**ผู้วิจัย** : พระทรงยศ ยศธโร (ตั้งจิตพิทักษ์กุล)

**ปริญญา** : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)

**คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์**

: พระมหาสุรชัย วราสโท ป.ธ.๗, พธ.บ., M.A., Ph.D.

: ผศ.ดร.สุเทพ พรหมเลิศ ป.ธ.๘, พธ.บ., ศศ.ม., พธ.ด.

: ผศ.เวทย์ บรรณกรกุล ป.ธ.๘, พธ.บ., ศษ.ม.

**วันสำเร็จการศึกษา** : ๑ เมษายน ๒๕๕๕

### บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง “ ศึกษาการปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลในปุณโณวาทสูตร ” มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ เพื่อศึกษาหลักธรรมในปุณโณวาทสูตรและ เพื่อศึกษาการปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลในปุณโณวาทสูตร โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาเรียบเรียงบรรยายตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ

จากการศึกษาพบว่า ปุณโณวาทสูตรเป็นโอวาทของพระพุทธองค์ที่แสดงแก่พระปุลณณะมีเนื้อหาหลักธรรมสำคัญ คือ ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ อริยสัจ ๔ วิชชา ๓

คำว่า มรรคผลในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง โลกุตตรมรรค อันได้แก่ โสคาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตตมรรค ผลในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง โลกุตตรผล ได้แก่ โสคาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล อรหัตตผล

สำหรับการปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลที่ปรากฏในปุณโณวาทสูตรนั้น ท่านพระปุลณณะท่านได้เจริญสมณะก่อนที่จะเจริญวิปัสสนา เรียกว่าสมถยานิก จนจิตเข้าถึงฌานได้บรรลุวิชชา ๓ โดยอาศัยสมณะเป็นบาทฐานในการเจริญวิปัสสนาและได้กำหนดอายุตนะเป็นอารมณ์ในการเจริญวิปัสสนา ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เพราะอายุตนะเป็นภูมิหนึ่งของวิปัสสนา พระพุทธองค์

ได้ให้โอวาทพระปณณะโดยการชี้ให้เห็นอริยสัจ ๔ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรคและได้ชี้ให้เห็นคุณและโทษของอายตนะ ในการปฏิบัติต้องมีสติเข้าไปประลึกรู้ ถึงผัสสะกับอารมณ์ที่มากระทบจากภายในและภายนอก พิจารณาให้เห็นความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ว่าไม่สามารถที่จะไปบังคับบัญชาหรือให้คงสภาพได้

อายตนะ ๑๒ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นอายตนะภายใน รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ เป็นอายตนะภายนอก เป็นองค์ธรรมที่สำคัญ เพื่อให้ปัญญาารู้รูป-นามเกิดขึ้น เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ เพราะการปฏิบัติวิปัสสนา คือ การรู้รูป-นามโดยความเป็นพระไตรลักษณ์ สามารถขจัดอวิชชา ทำภพชาติให้สิ้นสุดได้ โดยกำหนดอายตนะเป็นอารมณ์

**Thesis title** : A Study of Practice for Achievement of The Path and Fruition in  
The Puṇṇovāda Sutta

**Researcher** : Phra Songyot Yasadharo (Tangjitphithakkun)

**Degree** : Master of Arts (Vipassanā Meditation)

**Thesis Supervisory Committee**

: Phramahā Surajai Varāsabho. Pali VII, B.A., M.A., Ph.D.

: Asst.Prof. Dr. Suthep promlert. Pali IX, B.A., M.A., Ph.D.

: Asst.Prof. Wet Bannakoukol. Pali IX, B.A., M.A.

**Date of Graduation** : 1 April 2012

### Abstract

A study of Practice for Achievement of The Path and Fruition in The Puṇṇovāda Sutta aimed at 1) studying the principle of Dhamma in Puṇṇovāda Sutta, and 2) studying the practice for achievement of the path and fruition in Puṇṇovāda Sutta, using data analysis from Buddhist Theravada scriptures consisting of Tepiṭaka, Pali Canon, Sub-Commentaries, and other related technical papers, and rewritten in descriptive research.

The findings showed that Puṇṇovāda Sutta was Lord Buddha's preaching given to Phra Puṇṇa concerning significant Dhamma principles : Pañcakkhandha, khandha 5, Āyatana 12, Ariyasacca 4, and Vijjā 3.

The word "Path" in Buddhism referred to Lokuttara Magga which consisted of Sotāpattimagga, Sakadāgāmimagga, Anāgāmimagga, and Arahattamagga. The word "Fruition" in Buddhism referred to Lokuttara Phala which consisted of Sotāpattiphala, Sakadāgāmiphala, Anāgāmiphala, and Arahattaphala.

Regarding the practice for achievement of the path and fruition mentioned in The Puṇṇovāda Sutta, Phra Puṇṇa began with Samatha meditation, then following with Vipassanā meditation, called Samatha Yanik. When the mind attained Jhāna, Phra Puṇṇa achieved Vijjā 3. This meant that Samatha was used as basic practice for Vipassanā meditation, with consciousness and awareness of Āyatana according to the principle of Satipaṭṭhāna 4 as Āyatana was a part of Bhūmi in Vipassanā. What Lord Buddha preached to Phra Punna was signification of Ariyasacca 4; Dukkha, Samudaya, Nirodha, Magga, and advantages/ disadvantages of Āyatana. In practice, Sati was needed for awareness of Phassa, and inner and outer emotions. It was to consider and perceive Tilakkhaṇa; Anicca, Dukkha, Anattā, as uncontrollable thing.

Āyatana 12 consisted of inner Āyatana; eyes, ears, nose, tongue, body, mind, and outer Āyatana; Rūpa, sound, odor, taste, touch, Dhammārommaṇa, as the significant body of Dhamma leading to wisdom of Rūpa and Nāma, called Vipassanā Bhūmi. The practice of Vipassanā meditation therefore concerned the awareness of Rūpa and Nāma according to the state of Tilakkhaṇa, aimed to help getting rid of Avijjā and ending the process of becoming using the method of sense awareness or Āyatana.



## กิตติกรรมประกาศ

กราบขอบพระคุณ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ  
ศาสตราจารย์พิเศษ, ป.ธ. ๘, MA., Ph.D.) รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช  
วิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส จ. นครปฐม เจ้าคณะใหญ่หนกลาง เจ้าอาวาส  
วัดพิชยญาติการาม ที่เปี่ยมไปด้วยเมตตาธรรมเป็นอย่างสูง ขอนุโมทนาโครงการทุนเล่า  
เรียนหลวงพระสงฆ์ไทย

กราบขอบพระคุณพระวิปัสสนาจารย์ภัททันตะ เตชินทาสก เจ้าอาวาสวัดปะเต็ง  
สหภาพเมียนมาร์ ที่ได้เมตตามาสอนและดูแลเอาใจใส่การปฏิบัติวิปัสสนาให้เป็นไปตาม  
หลักธรรมในสติปัฏฐานสูตรที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก ตลอด ๗ เดือน ณ ศูนย์ปฏิบัติ  
ธรรม “ธรรมโมลี” จังหวัดนครราชสีมา

กราบขอบพระคุณพระครูสิริวัฒนพิศาล เจ้าอาวาสวัดสมุทรการ ได้เมตตาอบรม  
สั่งสอน ให้หลักธรรมในการปฏิบัติตามรอยองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ขอบขอบคุณวัด  
มหาสวัสดิ์ฯ ที่ได้ให้ความเมตตาในระหว่างการศึกษา ขอบขอบคุณคณาจารย์และเจ้าหน้าที่  
ห้องสมุดที่ให้ความร่วมมือในการสืบค้นข้อมูลในการทำวิทยานิพนธ์

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ด้วยความเมตตาช่วยเหลืออย่างดียิ่งจาก  
คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ และคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาสุรชัย  
วรสารโก ดร., ผศ.ดร.สุเทพ พรหมเลิศ, ผศ.เวทย์ บรรณกรกุล ได้ให้ความรู้ความเข้าใจในการ  
ทำวิทยานิพนธ์ และเพื่อนนิสิตที่ร่วมศึกษาในสาขาวิปัสสนาภาวนาที่ให้ความร่วมมือในการ  
ทำวิจัยในครั้งนี้

อนุโมทนาเจริญพรขอบคุณ คุณพ่อพงศกร คุณแม่วันฉัตร ตั้งจิตพิทักษ์กุล ผู้ให้  
กำเนิดผู้วิจัย และคณะศรัทธาญาติโยมทุกท่านที่ได้สนับสนุนด้านปัจจัยสี่ ที่ได้มีส่วนร่วมใน  
การทำวิทยานิพนธ์นี้ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ประโยชน์และคุณค่าแห่งวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอน้อมนำเป็นเครื่อง  
สักการบูชาคุณพระรัตนตรัย บิдамารดา ครูอุปัชฌาย์อาจารย์ และผู้มีอุปการคุณทุกท่าน  
จงเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณ ธนสารสมบัติทุกท่านเทอญ

พระทรงยศ ยศธโร (ตั้งจิตพิทักษ์กุล)

วันที่ ๑ เดือน เมษายน พ.ศ.๒๕๕๕

## สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๒
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๕
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๐
บทที่ ๒ หลักธรรมในปุณโณวาทสูตร	๑๑
๒.๑ ความหมายของปุณโณวาทสูตร	๑๑
๒.๒ เหตุเกิดปุณโณวาทสูตร	๑๗
๒.๓ หลักธรรมในปุณโณวาทสูตร	๒๓
๒.๔ ผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงพระสูตร	๓๕
๒.๕ อาตมยนะเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา	๔๐

<b>บทที่ ๓ หลักการปฏิบัติวิปัสสนาในปุณโณวาทสูตร</b>	<b>๔๑</b>
๓.๑ ความหมายวิปัสสนา	๔๑
๓.๒ สติปัฏฐาน ๔	๔๕
๓.๓ วิปัสสนาภูมิ ๖	๕๒
๓.๔ วิปัสสนาที่ปรากฏในปุณโณวาทสูตร	๕๕
<b>บทที่ ๔ การปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลในปุณโณวาทสูตร</b>	<b>๖๓</b>
๔.๑ ความหมายของการบรรลุมรรคผล	๖๘
๔.๒ การบรรลุมรรค ๔ ผล ๔	๗๐
๔.๓ แนวทางการปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลโดยอาศัยอายตนะเป็นอารมณ์	๗๑
๑.การพิจารณาอายตนะภายในภายนอกโดยความเป็นไตรลักษณ์	๗๑
๒.การพิจารณาอายตนะใน ๓ กาล อดีต ปัจจุบัน อนาคต	๗๖
๓.พิจารณาอายตนะภายในภายนอกโดยความเป็นคุณและโทษ	๗๘
๔.การกำหนดสภาวะธรรมเกี่ยวกับอายตนะ	๘๒
๕.การพิจารณาอุปมาเปรียบเทียบอายตนะ	๘๓
๖.การกำหนดอายตนะสงเคราะห์เข้าในสติปัฏฐาน	๘๖
๔.๔ บุคคลผู้บรรลุธรรม	๙๐
<b>บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ</b>	<b>๙๔</b>
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๙๔
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๙๖
<b>บรรณานุกรม</b>	<b>๙๘</b>
<b>ภาคผนวก</b>	<b>๑๐๒</b>
ภาคผนวก ก บาลี	๑๐๓
ภาคผนวก ข ไทย	๑๐๗
<b>ประวัติผู้วิจัย</b>	<b>๑๑๑</b>

## คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

### ก. คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕ อ้างอิงโดยระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๕๕/๓๔๐ หมายถึง สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุपरินิชาตปาติ พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่มที่ ๑๔ ข้อที่ ๓๕๕ หน้า ๓๔๐ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๕๕/๔๔๗ หมายถึง สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุपरินิชาต พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๑๔ ข้อที่ ๓๕๕ หน้า ๔๔๗

### พระวินัยปิฎก

วิ.ม. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)

### พระสุตตันตปิฎก

ที.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)  
 ที.ม. (บาลี) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคคปาติ (ภาษาบาลี)  
 ที.ป. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (ภาษาไทย)  
 ม.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปิณณาสก์ (ภาษาไทย)  
 ม.อ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุपरินิชาต (ภาษาไทย)  
 ส.ส. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)  
 ส.สพ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สพายตนวรรค (ภาษาไทย)  
 ส.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)  
 ข.ป. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามวรรค (ภาษาไทย)

### พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (บาลี) =	อภิขมฺมปิฎก	ขมฺมสงคณิปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.สง. (ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	วิกังค	(ภาษาไทย)

### ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ. (ไทย) =	วิสุทฺธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)
-------------------	-------------------	-----------

### ข. คัมภีร์อรรถกถา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๕๒  
โดยใช้คำอ้างอิงเพิ่มเติม เล่ม หน้า

### ค. คำอธิบายคำย่อภาษาอังกฤษ

คำย่อ	คำเต็ม	ความหมาย	หมายเหตุ
n.d.	no date	ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์	ภาษาไทยใช้ ม.ป.ป.
n.p.	no place	ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์	ภาษาไทยใช้ ม.ป.ท.

## บทที่ ๑

### บทนำ

#### ๑.๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระดำรัสคำสอนของพระพุทธเจ้า ได้ถูกนำมาถ่ายทอดและรักษาไว้ โดยพระอรหันต์สาวก จนเกิดเป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญทางศาสนา เรียกว่าคัมภีร์พระไตรปิฎกและมีการจารจารึกอักษรเป็นครั้งแรกเมื่อทำสังคายนาครั้งที่ ๕<sup>๑</sup> ในสมัยลังกา ได้ถูกแยกเป็นสามปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก สุตตันตปิฎก เป็นพระสูตรที่บันทึกเรื่องราวเหตุการณ์สำคัญ บุคคล และสถานที่

ปุณโณวาทสูตร เป็นพระสูตรหนึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๔ เนื่องจากพระสูตรนี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ท่านพระปุลณ<sup>๒</sup> ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ตามที่ทูลขอให้ทรงแสดงโดยย่อเพื่อหลีกเลี่ยงไปอยู่ผู้เดียว เป็นการรับฟังโอวาทโดยย่อจากพระพุทธเจ้า แล้วก็นำไปปฏิบัติ ใจความสำคัญของพระสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า ผู้ผลิตผลิตินอายตนะภายนอก ๖<sup>๓</sup> ที่พึงรู้แจ้งทางอายตนะภายใน ๖<sup>๔</sup> ย่อมเกิดทุกข์ ผู้ไม่ผลิตผลิตินจึงจะไม่เกิดทุกข์<sup>๕</sup>

ปุณโณวาทสูตร เป็นพระสูตรหนึ่งที่มีความสำคัญที่ควรนำมาศึกษา เพราะพระสูตรนี้ได้กล่าวถึง ความคร่ำคร่าของชาวเมืองสุนาปรันตะและกล่าวถึงพระเถรรูปหนึ่งเรียน

---

<sup>๑</sup> คุรายละเอียดยุคใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล, เล่ม ๗, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (นครปฐม : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๕๘.

<sup>๒</sup> คุรายละเอียดยุคใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๕๕/๔๔๗.

<sup>๓</sup> พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๒๐๒.

<sup>๔</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๓.

<sup>๕</sup> คุรายละเอียดยุคใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ ปุณโณวาทสูตร”, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๔, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า (๕๓).

กรรมฐานจากพระพุทธเจ้าแล้วเข้าไปอยู่กับชาวเมืองซึ่งมีความศรัทธาและทารุณ ท่านได้นำคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไปปฏิบัติอบรมตนจนบรรลุธรรมวิเศษ และได้อบรมชาวเมืองสุนาปรันตะซึ่งมีความศรัทธาทารุณ ให้เกิดความศรัทธา เข้ามาถือตนเป็นอุบาสก อุบาสิกาอย่างละ ๕๐๐ คน

ในพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าทรงสอนวิธีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน โดยการกำหนดอายตนะเป็นอารมณ์ มีวิธีปฏิบัติเฉพาะบุคคล คือ พระปุลณะ เช่น ทรงสอนให้พระปุลณะกำหนดอายตนะโดยความเป็นไตรลักษณ์ กำหนดอายตนะใน ๓ กาล คือ อดีต ปัจจุบัน อนาคต กำหนดอายตนะทั้งภายในและภายนอกโดยความเป็นคุณและโทษ ซึ่งวิธีการเหล่านี้ล้วนแต่เป็น วิธีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อบรรลุมรรคผลทั้งสิ้นและในเวลาไม่นาน พระปุลณะก็ได้บรรลุมรรคผล เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาพระสูตรนี้ที่มีประเด็นที่ควรนำมาศึกษาวิจัย การปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลในปุณ โฉวาทสูตรเป็นอย่างไร ท่านใช้หลักธรรมอะไร ปฏิบัติจนบรรลุมรรคผลด้วยวิธีการอย่างไร และมีกรณีการบรรลุด้วยวิธีดังกล่าวอย่างไร หากมีการศึกษาแล้วนำมาปฏิบัติเผยแพร่จะเกิดประโยชน์แก่พุทธบริษัท ที่ยังขาดความเข้าใจความเชื่อมโยงในการบรรลุมรรคผล ผู้วิจัยจึงพิจารณาเห็นว่าหากได้นำปุณ โฉวาทสูตรมาศึกษาให้เห็นลักษณะการบรรลุมรรคผลแล้วการปฏิบัติวิปัสสนาเพื่อการบรรลุมรรคผลในปุณ โฉวาทสูตร จะเป็นข้อมูลแก่การศึกษาในสัมมาปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนและเพื่อเป็นแนวทางให้ผู้ที่มีความสนใจในการปฏิบัติ ได้นำไปเป็นแนวทางการปฏิบัติสืบไป

## ๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาหลักธรรมในปุณ โฉวาทสูตร
๒. เพื่อศึกษาการปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลในปุณ โฉวาทสูตร

### ๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เพื่อมุ่งเน้นประเด็นเกี่ยวกับความหมายและความสำคัญของการบรรลุมรรคผลในปุณฺโณวาทสูตร พร้อมทั้งหลักการปฏิบัติในปุณฺโณวาทสูตร โดยอาศัยข้อมูลในพระไตรปิฎก ๒ ฉบับ คือ

๑. ขอบเขตด้านเนื้อหา ศึกษาเนื้อหาหลักธรรมในปุณฺโณวาทสูตร พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๕ พร้อมอรรถกถาแปล ชุด ๕๑ เล่ม พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรีกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๕๒

๒. ขอบเขตด้านการการปฏิบัติวิปัสสนาที่ปรากฏในปุณฺโณวาทสูตรพระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๕ พร้อมอรรถกถาแปลชุด ๕๑ เล่ม พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรีกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับมหา มกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๕๒

### ๑.๔. ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑. หลักธรรมในปุณฺโณวาทสูตรมีปรากฏอย่างไร
๒. การปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลในปุณฺโณวาทสูตรมีหลักปฏิบัติอย่างไร

### ๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มีศัพท์เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัย เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยได้กำหนดคำจำกัดความไว้ ดังนี้

๑. ปุณฺโณวาทสูตร หมายถึง พระสูตรที่พระองค์ตรัสไว้ มีเนื้อหาในพระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๑๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒. การบรรลุธรรม หมายถึง การบรรลุมรรค ผล นิพพาน ตั้งแต่ พระโสดาบัน จนถึงพระอรหันต์ตามลำดับคำสอนในพุทธศาสนาเถรวาท



๓. มรรค หมายถึง ทาง หนทาง ในที่นี้หมายถึง โลกุตตรมรรค มรรค ๔ ได้แก่ โสคาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรคและอรหัตตมรรค

๔. ผล หมายถึง สิ่งที่ได้รับจากการปฏิบัติจนบรรลุเป็นพระอริยบุคคล

๕. การปฏิบัติ หมายถึง การเจริญสมถและการเจริญวิปัสสนา

๖. อายุตนะ ๑๒ หมายถึง การกำหนดรู้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจและรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ จนจิตเกิดปัญญาในการรู้แจ้งเห็นตามความเป็นจริง จิตเกิดปัญญาเห็นพระไตรลักษณ์

๗. วิชชา ๓ หมายถึง ปัญญา ๓ อย่างคือ ๑) บุพเพนิวาสานุสสติญาณ ปัญญาว่าชาติก่อน ๆ เกิดเป็นอะไร ๒) จุตูปปาตญาณ ปัญญาถึงการเกิดการตายของสัตว์ทั้งหลาย ๓) อาสวักขณญาณ ปัญญาแจ้งการสิ้นกิเลสอาสวะ

#### ๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๐๐

พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๕

พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทยแปลชุด ๕๑ เล่ม ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพุทธศักราช ๒๕๕๒

พระคันธสารากวีวงศ์ ได้กล่าวสรุปถึงการเจริญสติปัฏฐาน ในหนังสือการเจริญสติปัฏฐานว่า การเจริญสติปัฏฐาน คือ การมีสติจดจ่ออย่างต่อเนื่องตามรู้เท่าทันอาการต่าง ๆ ที่กำลังเกิดอยู่ในกายกับจิตตามความเป็นจริง รู้เท่าทันปัจจุบันอารมณ์ได้โดยละเอียดไม่ขาดช่วง ไม่ลืมกำหนดรู้อารมณ์ที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อมีรูปกระทบที่ตา มีเสียงกระทบที่หู มีกลิ่นกระทบที่จมูก มีรสกระทบที่ลิ้น มีสัมผัสกระทบที่กาย มีความคิดเกิดที่ใจ ก็สามารถตามรู้เท่าทันปัจจุบันอารมณ์นั้น ๆ ได้ เพื่อก่อให้เกิดวิปัสสนาปัญญาที่รู้แจ้งไตรลักษณ์ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ผู้ที่ต้องการรู้แจ้งไตรลักษณ์ต้องมี

ธรรมที่สนับสนุน ๔ อย่าง คือ วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา และจะได้รับผลของการเจริญสติปัฏฐาน คือ กำจัดอกิขณาและโทมนัสในโลกคือ อุปาทานจันท์ได้<sup>๖</sup>

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือพุทธธรรมว่า สมณะ แปลง่าย ๆ ว่า ความสงบ แต่ที่ใช้ทั่วไป หมายถึง วิธีทำใจให้สงบ ขยายความว่า ข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในการฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ จนตั้งมั่นเป็นสมาธิถึงขั้นได้ฌานระดับต่าง ๆ “วิปัสสนา” แปลง่าย ๆ ว่า “ การเห็นแจ้งหรือวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้ง” หมายความว่า ข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในการฝึกฝนอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้ง รู้ชัดในสิ่งทั้งหลายอย่างตรงต่อสภาวะของมัน คือ ให้เข้าใจตามความเป็นจริง หรือตามสิ่งเหล่านั้นเป็นของตนเอง ไม่ใช่เห็นตามที่เราวาดภาพให้มันเป็น ด้วยความชอบ ความซัง ความอยากได้ หรือความขัดใจของเรา จนผู้ฝึกสามารถถอดความเห็นผิด ความรู้ผิดและความยึดติดในสิ่งทั้งหลายได้<sup>๗</sup>

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ได้กล่าวไว้ในหนังสือสัมมาสมาธิและสมาธิแบบพุทธว่า วิปัสสนามีวิธีปฏิบัติสำคัญที่เรียกว่า สติปัฏฐาน คือ การเอาสติมาใช้ในการที่จะกำหนดอารมณ์ต่าง ๆ หรือตามคู่สิ่งที่เกิดขึ้นเป็นไปในชีวิตจิตใจของเรา เอาสติจับให้ทันหมดแล้วส่งให้ปัญญาพิจารณา สติกับปัญญาทำงานคู่กัน ปัญญาในที่นี้ เรียกว่าสัมปชัญญะขอเปรียบเทียบ เหมือนกับตาเรานี้เป็นปัญญาเราจะมองเห็นอะไรสิ่งนั้นต้องอยู่ต่อหน้า ถ้าสิ่งนั้นมันล่องลอยไปก็มองไม่ได้ ปัญญาก็ต้องมองสิ่งที่อยู่ต่อหน้าจิตสิ่งนั้นจะอยู่ต่อหน้าจิตได้อย่างไรก็ต้องจับหรือกำกับไว้ก็คือ สติ สติจับสิ่งนั้นไว้ต่อหน้าแล้วปัญญา ก็เหมือนตาที่มองเห็นสิ่งนั้น<sup>๘</sup>

พระเทพสิทธิมุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ) : ได้กล่าวไว้ในหนังสือวิปัสสนาญาณโสภณว่า วิปัสสนาภาวนา แปลว่า การเจริญวิปัสสนา คำว่า วิปัสสนา แปลว่า รู้แจ้ง รู้วิเศษหรือเห็นแจ้ง เห็นวิเศษ เป็นชื่อของปัญญา ได้แก่ ปัญญาที่รู้แจ้งปัจจุบัน รูปนาม พระไตร

<sup>๖</sup> พระคันธสารากวีวงศ์, การเจริญสติปัฏฐาน, (คำปาฐ : โรงพิมพ์ จิตวัฒนาการพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๘๕.

<sup>๗</sup> คุรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๓๐๕-๓๐๗.

<sup>๘</sup> คุรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), สัมมาสมาธิและสมาธิแบบพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๒๐๖.

ลักษณะ มรรค ผล นิพพาน นี่เป็นความหมายอย่างย่อ ๆ ถ้าจะว่าโดยความหมายอย่างกลาง ๆ ได้แก่ ปัญญาที่รู้แจ้ง ซึ่งวิสุทธิ ๗ มีสติวิสุทธิ เป็นต้น ถ้าจะว่าโดยความหมายอย่างละเอียด ได้แก่ ปัญญาที่รู้แจ้งวิปัสสนาญาณ ๑๖ มีนามรูปปริจเฉทญาณ เป็นต้น มีปัจเจกขณญาณ เป็นปริโยสาน<sup>๕</sup>

พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ) ได้กล่าวไว้ในหนังสือวิปัสสนานัย เล่ม ๑ ว่าแนวทางการเจริญวิปัสสนาเป็นหลักสำคัญในคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งนำไปสู่บุคคลเกิดปัญญาเห็นรูปนาม พระไตรลักษณ์ และอริยสัจ ๔ อย่างแท้จริง<sup>๖</sup>

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม กล่าวถึง การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาไว้ในหนังสือ หลักสูตรและโครงการวิปัสสนาภาวนาว่า การเจริญวิปัสสนาเป็นการระลึกรู้เท่าทันสภาวะปัจจุบัน โดยอาศัยคำบริกรรมเป็นเครื่องช่วยให้รู้ตัวในปัจจุบันขณะ คำบริกรรมนั้นสำคัญต่อการเจริญวิปัสสนา จัดเป็นวิชชามานบัญญัติ คือ บัญญัติแสดงเนื้อหาความปรากฏโดยปรมาตย์ ซึ่งเรียกว่า ตัชชาบัญญัติ หมายถึง บัญญัติที่เหมาะสมกับสภาวะธรรม กล่าวคือ สื่อให้รู้ถึงสภาวะธรรมนั้น ๆ ได้อย่างบริกรรมจะทำให้จิตรับรู้คำบัญญัติเป็นอารมณ์ แต่ก็ช่วยให้จิตจดจ่อมากขึ้นในเวลาเริ่มปฏิบัติจากนั้นจึงสามารถเห็นรูปนามตามสภาวะนั้น ๆ โดยความไม่เที่ยง เมื่อวิปัสสนาญาณมีกำลังมากขึ้น ในภายหลังนักปฏิบัติก็ไม่จำเป็นต้องใช้คำบริกรรมอีกต่อไป เพราะในขณะนั้นจะสามารถตามรู้รูปนามได้ชัดเจน<sup>๗</sup>

พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ได้กล่าวไว้ในหนังสือธัมมจักกัปปวัตตนสูตรว่า การเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้นจัดว่าเป็นทางสายกลางที่อำนวยผลให้บรรลुพระนิพพานในปัจจุบันชาติได้ ดังนั้นผู้ปฏิบัติธรรมจะให้บรรลุผลสำเร็จจะต้องเดินให้ถูกทาง และต้องเดินไปตามลำดับขั้นตอนเพื่อเป็นการ อบรม บ่มอินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ

<sup>๕</sup> คุรายละเอียดใน พระเทพสิทธิมนี (โชคก ภาณสิทฺธิ ป.ธ.๕), วิปัสสนาญาณโสภณ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ กุศลธรรม์นึ่งและวันวิไลค์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๘.

<sup>๖</sup> คุรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปลโดยพระคันธสารากวีวงศ์, (นครปฐม : โรงพิมพ์ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอเซ็นเตอร์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑.

<sup>๗</sup> คุรายละเอียดใน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม, หลักสูตรและโครงการวิปัสสนาภาวนา, (นครปฐม : โรงพิมพ์ ประยูรศาสน์ไทยการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๘๓.

สมาธิ และปัญญาให้แก่กล้า จึงสามารถเดินไปตามทางจนบรรลุจุดหมายปลายทางได้สำเร็จ<sup>๑๒</sup>

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก องค์ที่ ๑๕ กล่าวถึงการเจริญสมถะและวิปัสสนาอย่างง่าย ๆ ไว้ในหนังสือวิธีสร้างบุญบารมีว่าการเจริญสมถะและวิปัสสนาอย่างง่าย ๆ ประจำวันซึ่งควรจะได้ทำให้บ่อย ๆ ทำเนื่อง ๆ ทำให้มาก ๆ ทำจนจิตเป็นอารมณ์แนบแน่น ไม่ว่าจะอยู่ในอิริยาบถใด คือ ไม่ว่าจะยืน เดิน นั่ง หรือนอน ก็คิดใคร่ครวญถึงความจริง ๔ ประการ พระพุทธเจ้าตรัสว่า จิตของผู้นั้น ไม่ห่างจากวิปัสสนา และเป็นผู้ไม่ห่างจากมรรค ผล นิพพาน<sup>๑๓</sup>

โพธิสัตว์ กล่าวไว้ในคู่มือแนะนำแนว สมถะวิปัสสนากรรมฐาน (ตอนสิ่งที่หายไป) ว่า การปิดกั้นทางอายตนะทั้ง ๖ เป็นสิ่งจำเป็นที่สุดของผู้ปฏิบัติกรรมฐาน (ขอยกตัวอย่างทางตา) การปิดกั้นทางตา มิได้หมายความว่า ไม่ให้ดูหรือเห็นแต่ให้รู้จักว่าอะไรคืออะไร ให้มีสติรู้ก่อนคือมี สติ สมาธิ ปัญญา มีความปกติมั่นคงรู้เท่าทันอารมณ์ในขณะแห่งการจะดูจะเห็น รู้ว่าอะไรเป็นของจริง (ปรมาัตถ์) รู้ว่าอะไรเป็นของปรุงแต่งขึ้นในภายหลัง (จากการดู) ซึ่งเป็นสมมติบัญญัติ รู้ว่าจิตกำลังยึดติดอะไรอยู่ นอกจากไม่ออกจากภาวนานั้น (ภพ) แล้วยังเป็นเหตุให้จมลง<sup>๑๔</sup>

พระครูสุนทรสุตสาร (พยอม กตปุญโญ) “ศึกษาวิเคราะห์ขั้น ๕ อันเป็นภูมิของวิปัสสนา เฉพาะกรณีการปฏิบัติ วิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน” ผลการศึกษาพบว่าขั้น ๕ ตามที่ทราบกันว่า รูป-นาม นั้น คนละส่วนกันมีเกิดแล้วก็มีดับ บังคับบัญชาอะไรไม่ได้ เป็นไปตามความปรารถนา สมดังคำที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า สนฺทิกฺขจิกโก (ผู้ปฏิบัติพึงเห็นได้ด้วยตนเอง) ปจฺจตุตฺถ เวทิตพฺโพ วิญญูหิติ (วิญญูชนพึงรู้ได้เฉพาะตน) นั้น ยังนำมาเผยแพร่สอนพระภิกษุ สามเณรและอุบาสก อุบาสิกา ให้ได้มีความรู้ และนำไปปฏิบัติได้ดีกว่า

<sup>๑๒</sup> คุรยละเอียดใน พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม), ธรรมจักรกัปปวัตตนสูตร, แปลโดยพระคณิสสรวิจิตร, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๓.

<sup>๑๓</sup> คุรยละเอียดใน สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, วิธีสร้างบุญบารมี, พิมพ์ครั้งที่ ๒๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๒๖.

<sup>๑๔</sup> คุรยละเอียดใน โพธิสัตว์, คู่มือแนะนำแนว สมถะวิปัสสนากรรมฐาน (ตอนที่หายไป), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๒๔.

ก่อนที่ยังไม่ได้ศึกษาเสียอีกและยังทำคำสอน ปรียติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ทั้ง ๓ ให้ครบบริบูรณ์ อีกด้วย<sup>๕</sup>

จิโรชติ สวงนปิยะพันธ์ “ศึกษาผัสสเจตสิกกับการปฏิบัติวิปัสสนา เฉพาะการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๗ เดือน” ผลการศึกษาพบว่า การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานด้วยหลักการเจริญสติปัฏฐาน ๔ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม โดยการเพียรระลึกที่ผัสสเจตสิก เมื่อกระทบอารมณ์ ๖ ชนิด มี รูปธรรม ๕ คือ การเห็น ๑ การได้ยิน ๑ การได้กลิ่น ๑ การสัมผัสรสอาหาร ๑ การสัมผัสทางกาย ๑ และมีนามธรรม ๑ คือ การรับรู้ทางใจในขณะปัจจุบันที่กระทบอยู่นั้น ๆ คือ การกำหนดรู้ในอาการของวิปัสสนากรรมฐาน ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ นั้นเอง<sup>๖</sup>

อัยฎางค์ สุวรรณมิตสระ “ศึกษาไตรลักษณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณี การปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๗ เดือน” ผลการศึกษาพบว่าหลักสติปัฏฐาน ๔ เป็นหนทางสายเอกที่จะนำไปสู่การรู้แจ้งในสังขธรรม และเข้าถึงความจริง ซึ่งเป็นสภาวะถูกทำลายไปอันเป็นจุดมุ่งหมายของผู้ปฏิบัติ ฉะนั้น พระวิปัสสนาจารย์จึงใช้หลักสติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร ด้วยการกำหนดรู้ในกาย เวทนา จิต ธรรม เป็นกรอบในการปฏิบัติและตรวจสอบความก้าวหน้าทางจิต<sup>๗</sup>

พระปลัดทะนงค์ ชยนโต (เทพนิยม) “ศึกษาวิเคราะห์อินทรีย์ อันเป็นภูมิวิปัสสนา : เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๗ เดือน” ผลการศึกษาพบว่าผู้ปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ศึกษาและปฏิบัติไปตามแนวทางสติปัฏฐาน ๔ ย่อมได้เห็นผลตามสมควร

<sup>๕</sup> อ้างใน พระครูสุนทรสุตสาร (พุง กตปุญโญ), ได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ขั้น ๕ อันเป็นภูมิของวิปัสสนา เฉพาะกรณีการปฏิบัติ วิปัสสนากาวนา ๗ เดือน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ก.

<sup>๖</sup> อ้างใน จิโรชติ สวงนปิยะพันธ์, “ศึกษาผัสสเจตสิกกับการปฏิบัติวิปัสสนา เฉพาะการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๗ เดือน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ก.

<sup>๗</sup> อ้างใน อัยฎางค์ สุวรรณมิตสระ, ศึกษาไตรลักษณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณี การปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๗ เดือน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ก.

แก่ผู้ปฏิบัติต้องมีการปรับอินทรีย์ ๕ เพื่อความสมดุลของอินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เมื่ออินทรีย์สมดุลจึงเป็นสภาพเหมาะต่อการเห็นธรรม โดยกำหนดรูปนาม ขั้น ๕ อายุขณะ ๑๒ เป็นต้น กำหนดรู้ไปตามลำดับ ตามหลักและวิธีการในสติปัฏฐาน ๔ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ก็จะทำให้การปฏิบัติเกิดผลตามวิปัสสนาญาณ<sup>๕๔</sup>

พระมหาสุเรศ สุเรโส (แจ่มแจ้ง) “การศึกษาวิเคราะห์วิธีการกำหนดนามรูปใน อริยปถัปพะในการเข้าปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” ผลการศึกษาพบว่าหลักการและวิธีการ กำหนดรูปนาม ตามหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง คือ สติปัฏฐาน ๔ กล่าวไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร ในตอนต้นกล่าว วิธีการปฏิบัติตามรู้ภายใน ภายนอก ทั้งภายในและภายนอก ผลตามสภาวะเกิดดับ ตลอด จนถึงแนวทางการวางสติไม่ยึดมั่นถือมั่น ส่วนวิธีการกำหนดรูปนามในอริยปถัปพะนั้น ได้ กล่าวในอริยปถัปพะของ กายานุปัสสนาสติปัฏฐานสูตร<sup>๕๕</sup>

### ๑.๗. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยงานเอกสาร (Documentary Research) โดยการศึกษา ค้นคว้าข้อมูลจากคัมภีร์ซึ่งมีลำดับดังนี้

๑. ศึกษารวบรวมข้อมูลเรื่อง ศึกษาการปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลในปุณโณวาท สูตร จากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๑๕ พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๒ และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อнуฎีกา วิสุทธิมรรค ปกรณ์ วิเสสและตำราอื่น ๆ

<sup>๕๔</sup> อ่างใน พระปลัดทนงค์ ชนุนโต (เทพนิยม). “ศึกษาวิเคราะห์อินทรีย์ อันเป็นภูมิวิปัสสนา : เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๑ เดือน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ก.

<sup>๕๕</sup> อ่างใน พระมหาสุเรศ สุเรโส (แจ่มแจ้ง), “การศึกษาวิเคราะห์วิธีการกำหนดนามรูปใน อริยปถัปพะในการเข้าปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ก.

๒. ศึกษาข้อมูล บรรยายพรรณนาเสนอผลงานผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความถูกต้อง
๓. แก้ไข ปรับปรุง ตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญ บรรยาย พรรณนาเสนอเป็นวิทยานิพนธ์

#### ๑.๘. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ทราบหลักธรรมในปุณโณวาทสูตร
๒. ทราบการปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลในปุณโณวาทสูตร

## บทที่ ๒

### หลักธรรมในปุณโณวาทสูตร

พระอรหันต์ทั้งหลาย ได้นำพระธรรมคำสอนที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ โดยมีพระมหากัสสปะเป็นต้น ได้รวมเป็นหมวดหมู่ คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก<sup>๑</sup> แต่ละปิฎกมีหลักธรรมคำสอนเนื้อหาที่แตกต่างกัน กล่าวโดยสรุปแล้ว หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ก็จะถูกรวมเข้าในอริยสัจ ๔ ทั้งสิ้น คือข้อเท็จจริงเกี่ยวกับทุกข์<sup>๒</sup> และวิธีปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ ซึ่งมีวิธีปฏิบัติอยู่ในหลาย ๆ พระสูตร ผู้ศึกษาได้ศึกษาในปุณโณวาทสูตร พบว่ามีเนื้อหาหลักธรรม สำหรับปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ ดังนั้นผู้ศึกษาจึงได้กำหนดประเด็นศึกษาไว้ดังนี้

- ๒.๑ ความหมายของปุณโณวาทสูตร
- ๒.๒ เหตุเกิดปุณโณวาทสูตร
- ๒.๓ หลักธรรมในปุณโณวาทสูตร
- ๒.๔ ผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงพระสูตร
- ๒.๕ आयตนะเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา

### ๒.๑ ความหมายของปุณโณวาทสูตร

ปุณโณวาทสูตร หมายถึง พระสูตรที่ว่าด้วยการประทานโอวาทโดยย่อแก่พระปुณณะ เหตุที่ตั้งชื่อว่า ปุณโณวาทสูตร ก็เพราะต้องการให้ตรงกับเนื้อหาสาระตอนหนึ่งของพระสูตร พระสูตรนี้พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงแก่พระปุณณะในพรรษาที่ ๑๔ ขณะประทับอยู่ ณ เขตวันมหาวิหาร ในเมืองสาวัตถี ตามหลักสัททนต์และตามหลักอรรถนัยว่า

---

<sup>๑</sup> ดูรายละเอียดใน สุเทพ พรหมเลิศ, พระไตรปิฎกศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ หจก. ไทย ราชวันการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๑.

<sup>๒</sup> ดูรายละเอียดใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๕๕/๔๔๗.



## ๑.วิเคราะห์ความหมายตามหลักสัททนต์

ปุณฺณโณวาทสูตร (สัททนต์) เป็นคำภาษาไทย แยกศัพท์เป็นภาษาบาลีว่า

ปุณฺณ โณ + โอวาโท + สุตฺตํ

ปุณฺณ โณ ศัพท์เดิมเป็น ปุณฺณ ศัพท์ (ลง ลี ปฐมาวิภคติ ฝ่ายเอกวจนะ เอา ลี กับ อ ที่สุดแห่ง ปุณฺณ เป็น โอ สำเร็จรูปเป็น ปุณฺณ) เป็นศัพท์นาม บ่งถึงชื่อพระภิกษุรูปหนึ่งในพระพุทธศาสนา<sup>๓</sup>

โอวาโท ศัพท์เดิมเป็น โอวาท ศัพท์ (ลง ลี ปฐมาวิภคติ ฝ่ายเอกวจนะ เอา ลี กับ อ ที่สุดแห่ง โอวาท เป็น โอ สำเร็จรูปเป็น โอวาโท) แปลว่า โอวาท คำสั่งสอน<sup>๔</sup>

สุตฺตํ ศัพท์เดิมเป็น สุตฺต ศัพท์ (ลง ลี ปฐมาวิภคติ ฝ่ายเอกวจนะ เอา ลี กับ อ ที่สุดศัพท์แห่ง สุตฺต เป็น อ สำเร็จรูปเป็น สุตฺต) แปลว่า สูตร หรือ พระสูตร ปาพจน์ พระพุทธพจน์<sup>๕</sup> ปุณฺณโณวาทสูตร

## ๒.วิเคราะห์ความหมายตามหลักอรรถนัย

การศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาความหมายของพระสูตรตามที่พระอรชกถาจารย์ได้วินิจฉัย ตามหลักอรรถนัย ในคัมภีร์อรรถกถาตามลำดับ

ท่านปุณณะ เป็นชาวเมืองสุนาปรินตะได้มาเข้าพักอยู่ในกรุงสาวัตถี รู้สึกไม่สบาย จึงอยากจะไปเมืองสุนาปรินตะ

มีประวัติของท่านว่า ในแคว้นสุนาปรินตะ มีสองพี่น้องเป็นพ่อค้าในหมู่บ้านแห่งหนึ่งในสองพี่น้องนั้น จะสลับกันไปค้าขายตามชนบท แต่ครั้งนี้พี่ชายต้องเป็นผู้ออกไปค้าขายส่วนน้องชายอยู่เฝ้าบ้าน แล้วตัวเองก็นำเอาเกวียน ๕๐๐ เล่ม เทียวไปตามหัวเมืองมาถึงกรุงสาวัตถี พักกองเกวียนอยู่ใกล้ ๆ พระเชตวัน กินอาหารเมื่อเช้าแล้ว นั่งพักผ่อน

<sup>๓</sup> คุรยละเอียดใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๕๕/๔๔๗.

<sup>๔</sup> พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๕ ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ฉบับศัพท์วิเคราะห์, : (กรุงเทพ : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๑๒๖.

<sup>๕</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๗.

ชาวกรุงสาวดี กินอาหารมือเช้าแล้ว อธิษฐานองค์อุโปสถถือของหอมและดอกไม้ ไปยังที่ซึ่งมีพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์อยู่ ออกไปทางประตูทิศใต้ไปสู่พระเชตะวัน เมื่อนายปุลณเฑาะเห็นคนเหล่านั้น จึงถามชายคนหนึ่งว่า พวกท่านเหล่านั้นไปไหนกัน ชายคนที่ถูกถามได้ตอบไปว่า คุณไม่รู้อะไรเลยหรือ แก้วคือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เกิดขึ้นแล้วในโลก เพราะเหตุนี้ มหาชนนี้จึงพากันไปฟังธรรมกถาในสำนักของพระศาสดา เมื่อนายปุลณเฑาะได้ยิน คำว่า พุทธ จากชายคนนั้น ได้แทรกทำลายผิวหนัง เข้าไปจรดเยื่อกระดูก ต่อมานายปุลณเฑาะมีบริวารของตนแวดล้อมได้ไปสู่วิหารกับบริษัท ยืนอยู่ท้ายสุดของบริษัทฟังธรรมของพระศาสดา ที่กำลังแสดงธรรมอยู่ด้วยพระสุรเสียงที่ไพเราะแล้วเกิดความคิดอยากจะบวชขึ้นมา ก็เข้าเฝ้าพระศาสดา ถวายบังคมแล้ว ทูลอาราธนาแสวงพระกระยาหารในวันพรุ่ง ในวันที่สองให้สร้างปะรำ แต่งตั้งอาสนะ ถวายมหาทานแก่พระสงฆ์มีองค์พระพุทธเจ้าเป็นพระประมุขในที่สุดภักติกิจ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุโมทนาเสด็จกลับ นายปุลณเฑาะรับประทานอาหารเช้าแล้ว อธิษฐานองค์อุโปสถ แล้วให้เรียกเจ้าหน้าที่คุมของมาบอกทุกสิ่งทุกอย่างว่า ของท่านี้ได้จำหน่ายไปแล้ว ได้มอบหมายทุกสิ่งทุกอย่างว่าจงให้สมบัตินี้แก่น้องชายฉัน แล้วก็บวชในสำนักพระศาสดา ตั้งใจปฏิบัติธรรมทำกรรมฐาน

ครั้งนั้น เมื่อท่านเอาใจใส่ทำกรรมฐานปรากฏไม่เป็นที่สบายท่านจึงคิดว่า ชนบทนี้ไม่สะดวกแก่เรา เราต้องรับกรรมฐานในสำนักพระศาสดาแล้วไปสู่ถิ่นเดิมของเรา เมื่อท่านเที่ยวบิณฑบาตในตอนเช้าแล้วออกจากการหลีกเร้นในตอนบ่ายแล้ว ก็เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าขอให้ทรงบอกกรรมฐาน ได้เปล่งสีหนาท ๗ อย่างแล้วจึงหลีกไป<sup>๖</sup>

ปุล โฉวาทสูตรจึงหมายถึง การที่พระพุทธเจ้าทรงประทานโอวาทแก่พระปุลณเฑาะชาวเมืองสุนาปรันตะโดยแสดงเรื่อง หลักการปฏิบัติวิปัสสนาโดยอาศัยหลักธรรมของการปฏิบัติชื่อว่าอายตนะเป็นหลักปฏิบัติ โดยการใช้ปัญญาพิจารณาในหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าได้แสดงไว้ในปุล โฉวาทสูตรในพระสุตตันตปิฎก มีหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าได้แสดงแก่ท่านพระปุลณเฑาะแล้วท่านพระปุลณเฑาะนำหลักธรรมนั้นไปปฏิบัติตาม จึงได้บรรลุมรรค ผลนิพพาน

<sup>๖</sup> ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล, เล่ม ๒๓, หน้า ๔๑๕.

### ๓. ความหมายของคำว่าสูตร

พระธรรมที่พระพุทธเจ้าได้สั่งสอนแก่เวไนยสัตว์ทั้งหลาย ได้ถูกรวมไว้เป็นหมวดหมู่ด้วยกัน ๓ หมวดใหญ่ คือ พระวินัยปิฎก เป็นพุทธพจน์ส่วนศีลพระภิกษุและภิกษุณี พระสุตตันตปิฎก เป็นพุทธพจน์ส่วนพระสูตร และพระอภิธรรมปิฎก เรียกว่า พระไตรปิฎก

ปุณฺณวาทสูตรจัดอยู่ในพระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ว่าด้วยพระสูตรซึ่งประมวลพุทธพจน์หมวดพระสูตร ประกอบด้วยพระธรรมเทศนาและธรรมบรรยายต่าง ๆ ที่ตรัสยกย่องให้เหมาะกับบุคคล เหตุการณ์และโอกาส ตลอดจนเรื่องราว เรื่องเล่าและบทประพันธ์ทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา<sup>๓</sup> ที่เรียกว่าพระธรรมเทศนาและธรรมบรรยายในพระสุตตันตปิฎก พระอรรถกถาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์สมันตปาสาทิกา ได้อธิบายไว้มีความหมาย ๖ อย่าง ซึ่งมีเนื้อหาดังต่อไปนี้

ก) อุดทานํ สฺวณโต เพราะบังถึงประโยชน์ คือชี้ให้เห็นประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น

ข) อุดทานํ สุวคฺคโต เพราะมีอรรถที่ตรัสไว้ดีแล้ว คือตรัสตามอุปนิสัย หรืออัธยาศัยของเวไนยสัตว์ ผู้ควรแนะนำ

ค) เพราะผลิตประโยชน์ อุดทานํ สฺวณโต คือก่อให้เกิดผลดุจข้าวกล้าที่เจริญเติบโตแล้ว ผลิรวงข้าวต่อไปได้

ง) อุดทานํ สฺวณโต เพราะหลังประโยชน์ คือทำให้ประโยชน์หลังไหลออกมาดุจ แม่น้ำคอนม หลังน้ำนมออกมา

จ) สุตตฺตนา เพราะป้องกันด้วยดี คือรักษาประโยชน์ทั้งหลายไว้ได้ด้วยดี

<sup>๓</sup> ดูรายละเอียดใน สุเทพ พรมเลิศ, พระไตรปิฎกศึกษา, หน้า ๒.

ฉ) สุตตสภาคโต เพราะมีส่วนเสมอด้วยเส้นด้าย คือใช้เป็นบรรทัดฐานในการประพฤติปฏิบัติของวิญญูชนคงเส้นบรรทัดของช่างไม้<sup>๔</sup>

#### ๔. พระสุตตันตปิฎกยังแบ่งออกเป็นนิกาย

พระสุตตันตปิฎกยังแบ่งออกเป็นนิกาย คำว่านิกายหมายถึงหมวดหรือหมู่ของพระสูตรนั้น ๆ พระสังคีตिकाจารย์ได้จัดแบ่งเพื่อให้ง่ายแก่การศึกษาออกเป็น ๕ นิกาย<sup>๕</sup> คือ

ก) ทิฆมนิกาย พระอานนท์เป็นผู้จดจำแล้วตั้งสอนศิษย์ให้ท่องจำตาม เรียกว่า พระ ทิฆมภาณกาจารย์ ท่านได้แบ่งออกเป็นประเภท คือ รวบรวมพระสูตรที่มีความยาวมากไว้เป็นหมวดหนึ่งหรือหมู่หนึ่ง เรียกว่า หมวดยาว

ข) มัชฌิมนิกาย ศิษย์พระสารีบุตรเป็นผู้จดจำ เรียกว่า พระมัชฌิมภาณกาจารย์ ท่านได้แบ่งออกเป็นประเภท คือ รวบรวมพระสูตรที่มีความยาวปานกลางไว้เป็นหมวดหนึ่งหรือหมู่หนึ่ง เรียกว่า หมวดปานกลาง

ค) สังยุตตนิกาย พระมหากัสสปะเป็นผู้จดจำแล้วตั้งสอนศิษย์ให้ท่องจำตาม เรียกว่า พระสังยุตตภาณกาจารย์ท่านได้แบ่งออกเป็นประเภท คือ ประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระประเภทเดียวกัน จัดไว้เป็นหมวดเดียวกัน เรียกว่า หมวดประมวลเนื้อหาสาระ เช่น ประมวลเรื่องเกี่ยวกับพระมหากัสสปเถระ เข้าไว้เป็นหมวดเดียวกันเรียกว่า กัสสปสังยุต

ง) อังคุตตรนิกาย พระอนรุทธะเป็นผู้จดจำแล้วตั้งสอนศิษย์ให้ท่องจำตาม เรียกว่า พระอังคุตตรภาณกาจารย์ท่านได้แบ่งออกเป็นประเภท คือ นิกายที่แบ่งตามลำดับจำนวนองค์ธรรมหรือหัวข้อธรรมะ คือ รวบรวมพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมะเท่ากันเข้าไว้เป็นหมวดเดียวกัน

<sup>๔</sup> ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ”, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๕, หน้า (๗).

<sup>๕</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า (๑๐).

จ) ขุททกนิกาย สำหรับขุททกนิกายท่านไม่ได้กล่าวไว้แต่อย่างใดแต่ท่านได้แบ่งออกเป็นประเภท คือ นิกายที่จัดแยกพระสูตรที่ไม่เข้าเกณฑ์ทั้งหมดใน ข้างต้นไว้เป็นหมวดเดียวกันเป็นหมวดเล็กหมวดน้อย<sup>๑๐</sup>

#### ๕. พระสูตรต้นตปิฎกจัดแบ่งออกเป็นประเภท

พระสังคีตคณาจารย์ท่านยังได้จัดแบ่งพระสูตรต้นตปิฎกแบ่งออกเป็นลักษณะประเภท เพื่อความเป็นระเบียบได้ ๔ ประเภท คือ

ก) นิกายที่แบ่งตามความยาวของพระสูตร คือ รวบรวมพระสูตรที่มีความยาวมากไว้เป็นหมวดหนึ่งหรือหมู่หนึ่ง เรียกว่า ทิฆนิกาย (หมวดยาว) รวบรวมพระสูตรที่มีความยาวปานกลางไว้เป็นหมวดหนึ่งหรือหมู่หนึ่ง เรียกว่า มัชฌิมนิกาย (หมวดปานกลาง)

ข) นิกายที่แบ่งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร คือ ประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระประเภทเดียวกัน จัดไว้เป็นหมวดเดียวกัน เรียกว่า สังยุตตนิกาย (หมวดประมวลเนื้อหาสาระ) เช่น ประมวลเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระมหากัสสปเถระเข้าไว้เป็นหมวดเดียวกันเรียกว่า กัสสปสังยุต

ค) นิกายที่แบ่งตามลำดับจำนวนองค์ธรรมหรือหัวข้อธรรมะ คือ รวบรวมพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมะเท่ากันเข้าไว้เป็นหมวดเดียวกัน เรียกว่า อังคุตตรนิกาย

ง) นิกายที่จัดแยกพระสูตร คือ ที่ไม่เข้าเกณฑ์ทั้ง ๓ ข้างต้นไว้เป็นหมวดเดียวกันเป็นหมวดเล็กหมวดน้อย เรียกว่า ขุททกนิกาย<sup>๑๑</sup>

ในพระสูตรต้นตปิฎกซึ่งเป็นปิฎกหนึ่งในจำนวน ๓ ปิฎกดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ปุณโณวาทสูตรจัดอยู่ในพระสูตรต้นตปิฎกเรียกว่าพระสูตร หมายถึง พระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสโอวาทโดยย่อแก่ท่านพระปุณณะ ซึ่งนี้ได้ตั้งตามชื่อผู้รับฟังโอวาท อยู่ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๑๔ ข้อที่ ๓๕๕

<sup>๑๐</sup> ดูรายละเอียดใน สุเทพ พรหมเลิศ, พระไตรปิฎกศึกษา, หน้า ๕๒.

<sup>๑๑</sup> ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ”, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๕, หน้า (๑๐).

หน้าที่ ๔๔๗ และยังมีปรากฏใน จันนวรรค ทุติยปิณฑาสกั สพายตนสังยุต พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๘ โดยตั้งชื่อพระสูตรในที่นี่ว่า ปุณณะสูตร มีเนื้อหาตรงกันทั้ง ๒ แห่ง เช่น ใน พระไตรปิฎกฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกพร้อม อรรถกถาภาษาไทยแปล ชุด ๕๑ เล่ม เรียกชื่อพระสูตรนี้ว่า ปุณณะสูตร<sup>๑๒</sup> แต่ก็หมายถึงพระสูตรเดียวกัน

## ๒.๒ เหตุเกิดปุณโณวาทสูตร

พระสูตรที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกทุกสูตรมี “มูลเหตุเกิดจากพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม” ในสถานที่ต่างๆ ปรารภบุคคลและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น แล้วจัดเป็นหมวดหมู่ เนื่องจากมีเหตุที่จะทรงแสดงธรรมมี ๔ ประการ<sup>๑๓</sup> คือ

๑. เกิดจากการแสดงตามอัธยาศัยของพระพุทธเจ้าเอง โดยไม่ต้องมีผู้ใดกราบทูลขอให้ทรงแสดง พระสูตรประเภทนี้เรียกว่า อัตตัชฌายะ คือ อากังขยสูตร มหาสติปัฏฐานสูตร ทั้งสองพระสูตรนี้ทรงสอนเน้นวิธีปฏิบัติกรรมฐาน

๒. เกิดจากการแสดงตามอัธยาศัยของผู้อื่น มุ่งประโยชน์เป็นการเฉพาะสำหรับผู้ฟัง พระสูตรประเภทนี้เรียกว่า ปรัชฌายะ คือ รัมมจักกัปปวัตตนสูตร แสดงแก่ปัญจวัคคีย์ ที่ยึดติดในการทรมานตน ด้วยการเสนอทางสายกลางเป็นทางเลือกใหม่ จูพรานุโลวาทสูตร แสดงเพื่อโปรดพระราหุลเป็นการเฉพาะ หรือชาตวิกังคสูตร พระสหายของพระเจ้าพิมพิสารผู้บวชอุทิศต่อพระองค์ ทั้งที่ไม่รู้จักและไม่เคยเห็นพระองค์ ขณะที่ทรงพักแรมอยู่ที่ศาลาช่างหม้อในกรุงราชคฤห์

๓. เกิดจากคำถาม พระสูตรประเภทนี้เรียกว่า ปุจฉาวลีกะ คือ สามัญญผลสูตร ทรงแสดงเพื่อตอบปัญหาของพระเจ้าชาตศรัตรู เรื่องการใช้ศิลปะเลี้ยงชีวิตกับการบวชอย่างไหนมีผลดีกว่ากัน เติวิชชสูตร ทรงแสดงเพื่อตอบปัญหาของมาณพน้อย ๒ คน ได้แก่ วาเสฏฐมาณพและภารทวาชมาณพ ที่ทูลถามถึงทางตรงไปสู่พรหมโลก สักกปัญหาสูตร ทรงแสดงเพื่อตอบปัญหาของท้าวสักกะและเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ มังคลสูตร ทรง

<sup>๑๒</sup> ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล, เล่ม ๕, หน้า ๓๓๔.

<sup>๑๓</sup> ดูรายละเอียดใน สุเทพ พรหมเลิศ, พระไตรปิฎกศึกษา, หน้า ๑๕.

แสดงเพื่อตอบปัญหาว่าอะไรคือมงคลและ พระสูตรต่าง ๆ ในโพชฌังคสังยุต (ส.ส.) มารสังยุต (ส.ส.) พรหมสังยุต (ส.ส.)

๔. ทรงแสดงตามเรื่องหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ๆ พระสูตรนี้เรียกว่า อัตถุปปัตติกะ คือ พรหมชาลสูตร ทรงแสดงปรารภเหตุการณ์ที่ปริพาชกผู้อาจารย์ตำหนิพระรัตนตรัยขณะที่ศิษย์สรรเสริญ ฆัมมทายาทสูตร ทรงแสดงปรารภพฤติกรรมพวกภิกษุที่เป็นทายาทของพระองค์เพราะคิดในลาภแล้วทรงแนะนำให้เป็นธรรมทายาท จุฬสีหนาทสูตร ทรงแสดงปรารภเหตุการณ์ที่พวกเดียริถ์หรือคนนอกศาสนา กล่าวโจมตีพระพุทธศาสนา เพราะน้อยใจที่ลาภสักการะเกิดขึ้นมากในพระพุทธศาสนา ทรงแนะนำภิกษุให้บันลือสีหนาท คือ ยืนยันถึงความดีจริง ๆ ของพระพุทธศาสนา จันฑุปมสูตร ทรงแสดงปรารภเหตุการณ์ที่พวกภิกษุประจบระกูล ปุตตมังสุปมสูตร ทรงแสดงปรารภเหตุการณ์ที่ภิกษุฉันอาหารโดยไม่พิจารณา แล้วตรัสสอนให้ฉันอาหารชาวบ้านเหมือนพ่อแม่กินเนื้อลูก อักคิกขันธุปมสูตร ทรงแสดงปรารภเหตุการณ์ที่ภิกษุบางพวกเป็นคนทุศีล ทรงสอนด้วยอุปมาว่า การที่ภิกษुकอดกองไฟจนร้อนตายยังคิดว่าการกอดสตรีเป็นต้น เฌนปิณฑุปมสูตร ทรงแสดงขณะทอดพระเนตรเห็นฟองน้ำใหญ่ที่แม่น้ำคงคา ทรงแนะนำให้ภิกษุพิจารณาขันธ ๕ ว่าเป็นของว่างเปล่าเหมือนฟองน้ำ ปาริฉัตตอุปมสูตร ทรงแสดงขณะเห็นต้นปาริฉัตตมีใบสีเหลือง ผลัดใบ ออกช่อ ผลิดอก โดยการเปรียบเทียบกับ การปฏิบัติธรรมของ พระอริยสาวก<sup>๑๔</sup>

ปุณโณวาทสูตร นี้จัดเป็นพระสูตรที่มีเหตุเกิดประเภท ปรัชมาสยะ คือเกิดขึ้น เพราะมีเรื่องราวหรือเหตุการณ์ให้พระพุทธเจ้าทรงตรัส เกี่ยวกับหลักและวิธีการปฏิบัติ เพื่อให้พ้นจากทุกข์ให้แก่ท่านพระปุณณะรับฟัง

นอกจากนี้ พระสูตรแต่ละสูตรในพระสุตตันตปิฎก ล้วนมีรูปแบบอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง ในรูปแบบ ๘ อย่างแห่งพุทธพจน์ ที่มีชื่อเฉพาะว่า นวักสัทตศาสนา คือ

๑. สุตตะ เป็นความเรียงแสดงหรือบรรยายข้อธรรมให้ผู้ฟังเห็นประจักษ์ บางกรณีอาจบรรยายเป็นอุปมาโวหารก็มีหรือตั้งประเด็นปัญหาขึ้นถามแล้วตอบเองก็มี เช่น ระเบียบ

<sup>๑๔</sup> ดูรายละเอียดใน สุเทพ พรหมเลิศ, พระไตรปิฎกศึกษา, หน้า ๒๒.

คำใน พระสูตรทั่วไป รวมทั้งในพระวินัยปิฎก และคัมภีร์นิตเทส (จูพนิตเทส และมหา  
นิตเทส ผลงานของพระสารีบุตรเถระ)

๒. เคยยะ เป็นประเภทร้อยกรองผสมกับคำประเภทร้อยแก้ว เช่น ระเบียบคำใน  
พระสูตรทั้งหลายที่มีคาถาประพันธ์

๓. เวชยาकरणะ เป็นประเภทร้อยแก้วล้วน เช่น ระเบียบคำในพระอภิธรรม  
ทั้งหมดและพระสูตรทั้งหลายที่ไม่มีคาถาประพันธ์

๔. คาถา เป็นประเภทร้อยกรองล้วน เช่น ระเบียบคำในธรรมบท (ขุ.ธ.) เถรคาถา  
(ขุ.เถร.) เถรีคาถา (ขุ.เถรี.)

๕. อุทาน เป็นคำที่พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งออกมาโดยมิได้ทรงนึกไว้ก่อน อาจ  
เป็นคำประเภทเวชยาकरणะก็มี เป็นคำประเภทคาถาก็มี เช่น ระเบียบคำในคัมภีร์อุทาน  
(มี ๘๒ สูตร)

๖. อิติวุตตกะ เป็นคำที่มีการกล่าวอ้างข้อความอื่นมาประกอบโดยมีคำว่า วุตต์  
เหตฺ ภาควตา สมจริงดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ เป็นคำเชื่อมความเพื่อนำเข้าสู่คาถาหรือพุทธ  
พจน์ เช่น ระเบียบคำในคัมภีร์อิติวุตตกะ (มี ๑๑๐ สูตร)

๗. ชาตกะ เป็นคำที่มุ่งเล่าเรื่องในอดีต เป็นบุพพจริยา เช่น ระเบียบคำในคัมภีร์  
ชาตกะ หรือชาตค ซึ่ง เป็นคำประเภทร้อยกรองหรือคาถาล้วน

๘. อัพภูตธรรม เป็นคำที่แสดงถึงเรื่องที่น่าอัศจรรย์ไม่เคยมี เช่น ระเบียบคำใน  
พระสูตรทั้งหลายที่กล่าวถึงอัพภูตธรรม

๙. เวทลละ เป็นคำแบบถาม-ตอบ เช่น ระเบียบคำในพระสูตรที่เป็นปุจฉาวิสั  
คือที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงตามคำถาม แต่มีลักษณะสำคัญ ๒ อย่าง คือ

ก) คำถามเพื่อขอความรู้ (เวทณฺจ)



ข) ผู้ทูลถามฟังแล้วพอใจจิตใจ (ตฤณฺณิณฺจ) ทูลถามต่อไปอีก เช่น ระเบียบคำใน จุฬเวทลลสูตร (ม.ม.) มหาเวทลลสูตร (ม.ม.) สักกปัญหสูตร (ที.ม.) สัมมาทิฏฐิสูตร (ม.ม.) มหาปุณณมสูตร (ม.อ.)<sup>๑๕</sup>

ปุณโณวาทสูตรจัดเป็นพระสูตร นวังกสัตตศาสนา “เวทลละ”<sup>๑๖</sup> ระเบียบคำแบบถาม-ตอบ อยู่ในประเภท ปรัชญาสยยะ เกิดขึ้นเพราะมีเรื่องราวหรือเหตุการณ์ให้พระองค์ตรัสพระสูตร

ดังปรากฏเนื้อหาในพระสูตรว่าในแคว้นสุนาปรันตะมีพี่น้อง ๒ คนเป็นพ่อค้าใน ๒ คนนั้นบางคราวพี่ชายก็นำเกวียน ๕๐๐ เล่มไปชนบท เที้ยวไปตามหัวเมือง เดินทางมาถึงกรุงสาวัตถี ได้พักอยู่ใกล้ ๆ พระเชตวัน ในเช้าวันรุ่งขึ้นนายปุณณะเห็นคนเหล่านั้นไปสู่พระเชตวัน จึงถามชายคนหนึ่งว่า คนเหล่านี้ไปไหนกัน คนที่ถูกถามตอบว่า แก้วคือพระรัตนตรัยเกิดขึ้นแล้วในโลก จึงพากันไปฟังธรรมกถาในสำนักของพระพุทธเจ้า คำว่าพระพุทธเจ้าได้แทรกผิวหนังเข้าไปจรจนถึงเยื่อกระดูกเมื่อพระพุทธเจ้าแสดงธรรมด้วยพระสุรเสียงอันไพเราะ นายปุณณะยืนอยู่ท้ายสุดของบริษัทผู้ฟังธรรมอยู่ เกิดความคิดอยากจะบวช นายปุณณะเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ถวายบังคมแล้ว ทูลอาราธนาเพื่อเสวยพระกระยาหารในวันรุ่งขึ้น หลังจากพระพุทธองค์ได้เสร็จภัตกิจ ทรงอนุโมทนาแล้วเสด็จกลับ

นายปุณณะทานอาหารเช้าแล้วอธิฐานองค์อุโบสถ แล้วได้มอบหมายทุกสิ่งให้กับเจ้าหน้าที่คุมของมา จึงให้สมบัตินี้แก่น้องชายของฉัน แล้วนายปุณณะได้บวชในสำนักของพระพุทธเจ้า ตั้งหน้าตั้งตาเจริญกรรมฐาน<sup>๑๗</sup> ในเวลานั้นพระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้นเวลาเย็น ท่านพระปุณณะออกจากที่หลีกเร้นเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ถึงที่ประทับ ถวายอภิวัตแล้ว นั่ง ณ ที่สมควรได้กราบทูลพระพุทธองค์ว่า

<sup>๑๕</sup> ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ”, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๕, หน้า (๕).

<sup>๑๖</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า (๑๐).

<sup>๑๗</sup> ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล, เล่ม ๒๓, หน้า ๔๑๖.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ขอพระพุทธองค์โปรดโอวาท  
ข้าพระองค์ด้วยพระโอวาทโดยย่อ ซึ่งข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว จะพึงหลีกเลี่ยงไปอยู่คนเดียว  
ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่เถิด

พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระปุณณะ ถ้าเช่นนั้น ท่านจงฟัง จงใส่ใจให้ดี ท่านพระ  
ปุณณะทูลรับสนองพระดำรัส

พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระปุณณะ รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่า  
พอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลยังเพลิดเพลิน เชนชมยึดติดรูป  
นั้นอยู่ เมื่อเพลิดเพลิน เชนชม ยึดติดรูปนั้น ความเพลิดเพลินย่อมเกิดขึ้น ทุกข์จึงเกิด

เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พา  
ใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลยังเพลิดเพลิน เชนชมยึดติดเสียงนั้นอยู่ เมื่อเพลิดเพลิน เชนชม  
ยึดติดเสียงนั้น ความเพลิดเพลินย่อมเกิดขึ้น ทุกข์จึงเกิด

กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่  
พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลยังเพลิดเพลิน เชนชมยึดติดกลิ่นนั้นอยู่ เมื่อเพลิดเพลิน เชนชม  
ยึดติดกลิ่นนั้น ความเพลิดเพลินย่อมเกิดขึ้น ทุกข์จึงเกิด

รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พา  
ใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลยังเพลิดเพลิน เชนชมยึดติดรสนั้นอยู่ เมื่อเพลิดเพลิน เชนชม ยึด  
ติดรสนั้น ความเพลิดเพลินย่อมเกิดขึ้น ทุกข์จึงเกิด

โณภูฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้  
ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลยังเพลิดเพลิน เชนชมยึดติดโณภูฐัพพะนั้นอยู่ เมื่อ  
เพลิดเพลิน เชนชม ยึดติดโณภูฐัพพะนั้น ความเพลิดเพลินย่อมเกิดขึ้น ทุกข์จึงเกิด

ธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้  
ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลยังเพลิดเพลิน เชนชม ยึดติดธรรมารมณ์นั้นอยู่ เมื่อ  
เพลิดเพลิน เชนชม ยึดติดธรรมารมณ์นั้น ความเพลิดเพลินย่อมเกิดขึ้น ทุกข์จึงเกิด<sup>๑๘</sup>

<sup>๑๘</sup> ดูรายละเอียดใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๕๕/๔๔๗.

รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าภิกษุไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดรูปนั้นอยู่ เมื่อไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดรูปนั้น ความเพลิดเพลินย่อมดับ ทุกข์จึงดับ

เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าภิกษุไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดเสียงนั้นอยู่ เมื่อไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดเสียงนั้น ความเพลิดเพลินย่อมดับ ทุกข์จึงดับ

กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าภิกษุไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดกลิ่นนั้นอยู่ เมื่อไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดกลิ่นนั้น ความเพลิดเพลินย่อมดับ ทุกข์จึงดับ

รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าภิกษุไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดรสนั้นอยู่ เมื่อไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดรสนั้น ความเพลิดเพลินย่อมดับ ทุกข์จึงดับ

โณภูฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดโณภูฐัพพะนั้นอยู่ เมื่อไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดโณภูฐัพพะนั้น ความเพลิดเพลินย่อมดับ ทุกข์จึงดับ

ธรรมารมณฺ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดธรรมารมณฺ์นั้นอยู่ เมื่อไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดธรรมารมณฺ์นั้น ความเพลิดเพลินย่อมดับ ทุกข์จึงดับ<sup>๑๕</sup>

ปุณโณวาทสูตร เป็นพระสูตรหนึ่งอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๔ เนื่องจากพระสูตรนี้มีเนื้อหาไม่สั้นไม่ยาวเกินไป ท่านจึงจัดไว้ใน มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกั พระพุทธองค์ตรัสพระสูตรนี้ในพรรษาที่ ๑๔<sup>๒๐</sup> สมัยที่ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ตามที่พระปุณณะท่านทูลขอให้แสดงโอวาทโดยย่อเพื่อหลีกเลี่ยงไปอยู่คนเดียว

<sup>๑๕</sup> ดูรายละเอียดใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๕๕/๔๔๗.

<sup>๒๐</sup> ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล, เล่ม ๓๓, หน้า ๓๒๕.

## ๒.๓ หลักธรรมในปุณโณวาทสูตร

หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ได้จัดเป็น ๓ คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก เรียกว่า พระไตรปิฎก<sup>๒๐</sup>

พระพุทธองค์ได้ ทรงแสดงหลักธรรมไว้ในปุณโณวาทสูตร แก่พระปุลณณะโดยมีหลักธรรมใหญ่มี ๔ เรื่อง คือ ชั้นที่ ๕ อายุตนะ ๑๒ อริยสัจ ๔ วิชชา ๓

### ๑. ชั้นที่ ๕

ชั้นที่ ๕ คือ กองแห่งรูปธรรมและนามธรรม ๕ หมวดที่ประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวม ซึ่งบัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา-เขา เป็นต้น ส่วนประกอบ ๕ อย่างรวมเข้าเป็นชีวิต ได้แก่ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น<sup>๒๑</sup>

ก) รูปชั้น ธรรมชาติที่มีความสลายไป โทรมไป เพราะปัจจัยที่เป็นขันธ์ทั้งหลาย มีหนาวเป็นต้นเป็นลักษณะ<sup>๒๒</sup> กองรูป ส่วนที่เป็นรูป ร่างกาย พุติกรรมและคุณสมบัติต่าง ๆ ของส่วนที่เป็นร่างกาย ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด สิ่งที่เป็นร่างพร้อมทั้งคุณและอาการหาเหตุหรือเหตุรูป ๔ สภาวะอันปรากฏได้เป็นใหญ่ ๆ โต ๆ หรือเป็นต่าง ๆ ได้มากมาย รูปที่มีอยู่โดยสภาวะ รูปต้นเดิม ได้แก่ธาตุ ๔ ดิน น้ำ ลม ไฟ อุปาทยรูป ๒๔ รูปอาศัย รูปที่เป็นไปโดยอาศัยมหาธาตุ คุณและอาการแห่งมหาธาตุ<sup>๒๓</sup>

ข) เวทนาชั้น ธรรมชาติที่ดีการเสวยรสอารมณ์เป็นลักษณะสิ้นทุกอย่างเข้าด้วยกันก็ คือ เวทนานั่นเอง<sup>๒๔</sup> กองเวทนา ส่วนที่เป็นการเสวยรสอารมณ์ ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ สุขเวทนา ความรู้สึกสุข สบาย ทางกายและทางใจ ทุกขเวทนา ความรู้สึกทุกข์

<sup>๒๐</sup> ดูรายละเอียดใน คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกศึกษา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ไทยราวันการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๒.

<sup>๒๑</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, ข้อ ๓๘, หน้า ๑๑.

<sup>๒๒</sup> ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆสเถระ รัตน, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุทธอาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ : บริษัท ธนาพรส จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๔๑.

<sup>๒๓</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, ข้อ ๓๘, หน้า ๑๑.

<sup>๒๔</sup> ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆสเถระ รัตน, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุทธอาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), หน้า ๑๖๘.

ไม่สบาย ทางกายและทางใจ อทุกข์มสุขเวทนา ความรู้สึกเฉย ๆ จะสุขก็ไม่ใช่ ทุกข์ก็ไม่ใช่ เรียกว่าอย่างว่า อุเบกขาเวทนา<sup>๒๖</sup>

ค) สัญญาขั้น ๓ ธรรมชาติ ที่มีความจำได้เป็นลักษณะสิ้นทุกอย่างเข้าด้วยกัน<sup>๒๗</sup> กองสัญญา ส่วนที่เป็นความกำหนดหมายให้จำอารมณ์นั้นๆ ได้ ความกำหนดได้หมายรู้ในอารมณ์ ๖

รูปสัญญา ความหมายรู้ เช่นว่า ขาว เขียว ดำ แดง เป็นต้น

สัททสัญญา ความหมายรู้ เสียง เช่น ดัง เบา ทุ่ม แหลม เป็นต้น

คันธสัญญา ความหมายรู้ กลิ่น เช่น หอมเหม็น เป็นต้น

รสสัญญา ความหมายรู้ รส เช่น หวาน เปรี้ยว ขม เค็ม เป็นต้น

โณสัญญา ความหมายรู้ สัมผัสทางกาย เช่น อ่อน แข็ง เป็นต้น

ฉัมมสัญญา ความหมายรู้ อารมณ์ทางใจ เช่น งาม น่าเกลียด เป็นต้น<sup>๒๘</sup>

ง) สังขารขั้น ๓ รวมธรรมชาติ มีการประสมเจตสิกเป็นลักษณะสิ้นทุกอย่างเข้าด้วยกัน<sup>๒๙</sup> กองสังขาร ส่วนที่เป็นความปรุงแต่ง สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลางๆ คุณสมบัติต่างๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ที่ปรุงแต่งคุณภาพของจิต ให้เป็นกุศล อกุศล อภัยกฤต กายสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางกาย ได้แก่ กายสัญญาเจตนา ความตั้งใจทางกาย วจิสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางวาจา ได้แก่ วจิสัญญาเจตนา ความตั้งใจทางวาจา มโนสังขาร สภาพปรุงแต่งการกระทำทางใจ ได้แก่ มโนสัญญาเจตนา ความตั้งใจทางใจ<sup>๓๐</sup>

<sup>๒๖</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, ข้อ ๑๑๑, หน้า ๑๐๒.

<sup>๒๗</sup> ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆสเถระ วจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), หน้า ๗๗๐.

<sup>๒๘</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, ข้อ ๒๗๑, หน้า ๒๐๐.

<sup>๒๙</sup> ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆสเถระ วจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), หน้า ๗๗๐.

<sup>๓๐</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, ข้อ ๑๒๐, หน้า ๑๐๕.

จ) ญาณชั้น ๓ ธรรมชาติอันมีความรู้แจ้งเป็นลักษณะ ย่อมรู้แจ้ง ย่อมรู้ต่าง ๆ<sup>๑๑๐</sup> กองญาณ ส่วนที่เป็นความรู้แจ้งอารมณ์ ความรู้อารมณ์ทางอายตนะทั้ง ๖ มีการเห็น การได้ยิน เป็นต้น ได้แก่ ญาณ ๖

จักขุญาณ การรู้อารมณ์ทางตา หมายถึง รูปร่างด้วยตาเห็น

โสตญาณ การรู้อารมณ์ทางหู หมายถึง รู้เสียงด้วยหู ได้ยิน

ฆานญาณ การรู้อารมณ์ทางจมูก หมายถึง รู้กลิ่นด้วยจมูก ได้กลิ่น

ชีวหาญาณ การรู้อารมณ์ทางลิ้น หมายถึง รู้รสด้วยลิ้น รู้รส

กายญาณ การรู้อารมณ์ทางกาย หมายถึง รู้โผฏฐัพพะด้วยกาย รู้สึกกาย

สัมผัส

มโนญาณ การรู้อารมณ์ทางใจ หมายถึง รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจรู้ความนึกคิด<sup>๑๑๒</sup>

## ๒. อายตนะ ๑๒

อายตนะ ๑๒ หมายถึง ที่ติดต่อ เครื่องติดต่อ แคนต่อความรู้ เครื่องรู้และสิ่งที่รู้ เช่น ตา เป็นเครื่องรู้ รูปเป็นสิ่งที่รู้ หูเป็นเครื่องรู้ เสียงเป็นสิ่งที่รู้ เป็นต้น จัดเป็น ๒ ประเภท คือ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖

อายตนะภายใน ๖ ที่เชื่อมต่อกันให้เกิดความรู้ แคนต่อความรู้ฝ่ายภายใน บาลีเรียก อชฌัตติกายตนะ จักขุ (ตา) โสตตะ (หู) ฆานะ (จมูก) ชิวหา (ลิ้น) กาย (กาย) มโน (ใจ) ทั้ง ๖ นี้ เรียกอีกอย่างว่า อินทรีย์ ๖<sup>๑๑๓</sup>

อายตนะภายนอก ๖ ที่เชื่อมต่อกันให้เกิดความรู้ แคนต่อความรู้ฝ่ายภายนอก บาลีเรียกว่า พาหิรายตนะ รูป (รูป สิ่งที่เห็น หรือ วัณณะ คือ สี) สัทตะ (เสียง) คันธะ (กลิ่น)

<sup>๑๑๐</sup> ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆสเถระ วจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธสาโรช (อาจ อาสภมหาเถร), หน้า ๑๗๕.

<sup>๑๑๒</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, ข้อ ๒๖๘, หน้า ๑๕๘.

<sup>๑๑๓</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๑), หน้า ๕๔๕.

รสะ (รส) โภจณัฐพะ (สัมผัสทางกาย สิ่งที่ถูกต้องกาย) ธรรม หรือ ธรรมารมณ (อารมณ์ที่  
เกิดกับใจ สิ่งที่ใจนึกคิด) ทั้ง ๖ นี้ เรียกทั่วไปว่า อารมณ ๖<sup>๓๔</sup>

### ๓. อริยสัจ ๔

อริยสัจ ๔ หมายถึง ความจริงอย่างประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ ความจริงที่  
ทำคนให้เป็นพระอริยะ<sup>๓๕</sup>

ก) ทุกข์ ความทุกข์ สภาพที่ทนได้ยาก สภาพที่บีบคั้น ขัดแย้ง บกพร่อง ขาด  
แก่นสารและความเที่ยงแท้ ไม่ให้ความพึงพอใจแท้จริง ได้แก่ชาติ ชรา มรณะ การ  
ประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งทีรัก ความปรารถนาไม่สมหวัง โดยย่อ  
ว่า อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์<sup>๓๖</sup>

ทุกขอริยสัจเป็นอย่างไร คือ ชาติ (ความเกิด) เป็นทุกข์ ชรา (ความแก่) เป็นทุกข์  
มรณะ (ความตาย) เป็นทุกข์ โสกะ (ความโสก) ปรีทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความ  
ทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) อุปายาส (ความคับแค้นใจ) เป็นทุกข์ การประสบกับ  
อารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์ การไม่ได้  
สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ อุปาทานขันธ ๕ จึงเป็นทุกข์<sup>๓๗</sup>

ชาติ คือ ความเกิดเป็นทุกข์ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ต่าง ๆ<sup>๓๘</sup> ความเกิด  
พร้อม ความหยั่งลง ความบังเกิด ความบังเกิดเฉพาะ ความปรากฏแห่งขันธ ความได้  
อายตนะ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ<sup>๓๙</sup> ความเกิด<sup>๔๐</sup> มีความเกิดทีแรกในภพนั้น ๆ

<sup>๓๔</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๔๕.

<sup>๓๕</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑๖.

<sup>๓๖</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๕.

<sup>๓๗</sup> คุรยละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๖/๓๒๔.

<sup>๓๘</sup> คุรยละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ,  
หน้า ๗๐/๑๔.

<sup>๓๙</sup> คุรยละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๖/๓๒๕.

<sup>๔๐</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๘๓.

เป็นลักษณะ มีการมอบ ชีวิตหรืออัฐภาพให้เป็นหน้าที่ มีความผูกพันในภพนี้จากอดีตภพเป็นผล<sup>๔๐</sup> นี้เรียกว่า ชาติ

ชรา คือ ความแก่<sup>๔๑</sup> ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยวแห้ง ความเสื่อมอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ของเหล่าสัตว์นั้นนี้<sup>๔๒</sup> ความชำรุดทรุดโทรม<sup>๔๓</sup> ความแก่เป็นทุกข์ ชรานี้ มีความแก่ไปแห่งขันธ เป็นลักษณะ อันนำเข้าไปหาความตาย เป็นหน้าที่ มีความเสื่อมหายไปแห่งความเป็นหนุ่มสาว เป็นผล<sup>๔๔</sup> เรียกว่า ชรา

มรณะ คือ ความตาย ยามจะสิ้นชีพ<sup>๔๕</sup> ความจุติ ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป กล่าวคือมฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งขันธ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ของเหล่าสัตว์นั้นนี้<sup>๔๖</sup> ความตาย<sup>๔๗</sup> ความตายเป็นทุกข์ มรณะนี้มีการจุติ ความเคลื่อนไปจากปัจจุบันภพเป็นลักษณะ มีความวิโยค ความพรากไปจากสัตว์และสังขารที่ตนมี เป็นหน้าที่ มีคติวิปาส ความพลัดพรากจากภพที่ตนถึงแล้ว เป็นผล<sup>๔๘</sup> เรียกว่า มรณะ

โสกะ คือ ความเศร้าโสก<sup>๔๙</sup> กิริยาที่เศร้าโสก ภาวะที่เศร้าโสก ความแห้งผากภายในความแห้งกรอบภายใน ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งหรือ ผู้ที่ถูก

<sup>๔๐</sup> อาจารย์ปัญญา ใช้บางยาง, อธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภา สถาบันสันติธรรม ๒๕๔๘), หน้า ๕๒.

<sup>๔๑</sup> คุรยละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๗๐/๑๔.

<sup>๔๒</sup> คุรยละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๕/๓๒๕.

<sup>๔๓</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๘๑.

<sup>๔๔</sup> อาจารย์ปัญญา ใช้บางยาง, อธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๕๑.

<sup>๔๕</sup> คุรยละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๗๐/๑๔.

<sup>๔๖</sup> คุรยละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๐/๓๒๕.

<sup>๔๗</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๕๘.

<sup>๔๘</sup> อาจารย์ปัญญา ใช้บางยาง, อธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๕๑.

<sup>๔๙</sup> คุรยละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๗๐/๑๔.



เหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ<sup>๕๐</sup> ความมีใจหมั่นใหม่ ความแข็งใจ ความรู้สึกหมองใหม่ใจแห่งผาก เพราะประสบความพลัดพรากหรือสูญเสียอย่างใดอย่างหนึ่ง<sup>๕๑</sup> ความโศกเป็นทุกข์ เป็นความเร่าร้อนของจิต แห่งบุคคลที่สูญเสียคนที่รักไป ย่อมถูกความโศกครอบงำ ทิ่มแทงหัวใจ เหมือนถูกลูกศรอาบยาพิษแทงเอาและยังเผาหัวใจอย่างร้ายแรง ราวกับหลาวเหล็กเผาไฟทิ่มเอา เมื่อโศกเศร้าก็กินไม่ได้ ความเจ็บไข้ ความแก่และความตายย่อมตามมา<sup>๕๒</sup>

ปริเทวะ คือ ความคร่ำครวญรำไร<sup>๕๓</sup> ความร้องไห้ กิริยาที่ร้องไห้ กิริยาที่คร่ำครวญ ภาวะที่ร้องไห้ ภาวะที่คร่ำครวญ ของผู้ประกอบด้วยความเลื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง<sup>๕๔</sup> ความรำไรรำพัน ความรำพันด้วยเสียใจ ความบ่นเพื่อนี้ เรียกว่า ปริเทวะ<sup>๕๕</sup> ความคร่ำครวญเป็นทุกข์ ความคร่ำครวญแห่งบุคคลผู้สูญเสียญาติ เป็นต้น ชื่อว่าปริเทวะ มีความพร่ำบ่น เป็นลักษณะ มีความรำพันถึงความดี ความไม่ดีของคนหรือสิ่งที่สูญเสียนั้นเป็นหน้าที่ มีความกลิ้งเกลือกไป เป็นผล<sup>๕๖</sup>

ทุกข์ คือ ความทุกข์ทางกาย<sup>๕๗</sup> ความไม่สำราญทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญ เป็นทุกข์ อันเกิดจากกายสัมผัสนี้เรียกว่า ทุกข์<sup>๕๘</sup> สภาพที่คงทนอยู่ได้ยาก เพราะถูกบีบคั้นด้วยความเกิดขึ้นและดับสลาย เนื่องจากต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ไม่ขึ้นต่อตัวมันเอง<sup>๕๙</sup> ความทุกข์กายที่เป็นไปทางกายนั้น มีความบีบคั้นกาย เป็นลักษณะ มีการทำความ

<sup>๕๐</sup> ดูรายละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๑/๓๒๕.

<sup>๕๑</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๖๓.

<sup>๕๒</sup> อาจารย์ปัญญา ไร่บางยาง, อธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๕๓.

<sup>๕๓</sup> ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๗๐/๑๔.

<sup>๕๔</sup> ดูรายละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๒/๓๒๕.

<sup>๕๕</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๒๐.

<sup>๕๖</sup> อาจารย์ปัญญา ไร่บางยาง, อธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๕๓.

<sup>๕๗</sup> ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๗๐/๑๔.

<sup>๕๘</sup> ดูรายละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๓/๓๒๖.

<sup>๕๙</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๓๕.

โทมนัส เสียใจ แก่บุคคลผู้ทรมานปัญหาทั้งหลาย เป็นหน้าที่ มีความเจ็บปวดทางกายเป็นผล ทุกข์นี้เป็นตัวทุกข์ทางกาย ซึ่งนำทุกข์ใจมาให้ด้วย<sup>๖๐</sup>

โทมนัส คือ ความทุกข์ทางใจ<sup>๖๑</sup> ความไม่สำราญทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์อันเกิดจากมโนสัมผัส<sup>๖๒</sup> ความเสียใจ นี้เรียกว่า โทมนัส<sup>๖๓</sup> ความทุกข์ทางใจ โทมนัสนั้นมีความบีบคั้นจิต เป็นลักษณะ มีความแค้นใจ เป็นหน้าที่ มีความเจ็บป่วยทางใจ เป็นผล โทมนัสเป็นทุกข์ใจนำทุกข์กายให้เกิดด้วย เพราะคนทั้งหลายยามประสบทุกข์ใจแล้ว ย่อมสยายผมร้องไห้ ทุกอก ทอดกายและทำร้ายตนเองด้วยยาพิษ เป็นต้น<sup>๖๔</sup>

อุปายาส คือ ความคับแค้น<sup>๖๕</sup> ความแค้น ภาวะที่แค้น ภาวะที่คับแค้น ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งหรือ ผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง กระทบ<sup>๖๖</sup> ความคับแค้นใจ ความสิ้นหวัง นี้เรียกว่า อุปายาส<sup>๖๗</sup> ความทุกข์ใจอย่างหนักของบุคคลผู้สูญเสียญาติ เป็นต้น ชื่อว่าอุปายาส อุปายาสนี้ มีความแผดเผาจิต เป็นลักษณะ มีการทอดถอนใจ เป็นหน้าที่ มีความตรมตรอมใจเป็นผล อุปายาสนี้ทำทุกข์มีประมาณยิ่งให้เกิดทั้งแผดเผาจิตทั้งทำกายให้เผือดซิด ความต่างระหว่างโสกะปริเทวะและอุปายาสนั้น โสกะพึงเห็นเหมือนการที่น้ำเดือดอยู่ภายในภาชนะด้วยไฟอ่อน ๆ ปริเทวะพึงเห็นดังการล้นออกนอกภาชนะแห่งน้ำที่เดือดด้วยไฟแรง อุปายาสพึงเห็นเช่นการเดือดจนแห้งไปของน้ำภายในภาชนะนั้น<sup>๖๘</sup>

<sup>๖๐</sup> อาจารย์ปัญญา ใช้บางข้าง, อธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๕๓.

<sup>๖๑</sup> ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๗๐/๑๔.

<sup>๖๒</sup> ดูรายละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๒/๓๒๖.

<sup>๖๓</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๔๐.

<sup>๖๔</sup> อาจารย์ปัญญา ใช้บางข้าง, อธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๕๓.

<sup>๖๕</sup> ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๗๐/๑๕.

<sup>๖๖</sup> ดูรายละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๕/๓๒๖.

<sup>๖๗</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๗๐.

<sup>๖๘</sup> อาจารย์ปัญญา ใช้บางข้าง, อธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๕๓.

อัปยีสัมปโยคทุกซ์<sup>๑๐</sup> การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกซ์คือ การไป  
ร่วม การมาร่วม การประชุมร่วม การอยู่ร่วมกับอารมณ์อันไม่เป็นที่ปรารถนา ไม่เป็นที่รัก  
ใคร่ ไม่เป็นที่ชอบใจของบุคคลในโลกนี้เช่น รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ ธรรมารมณ์  
หรือ จากบุคคลผู้ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์ ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่เกื้อกูล ปรารถนาแต่  
สิ่งที่ไม่ผาสุก ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่มีความเกษมจากโยคะของบุคคลนี้เรียกว่า การประสบกับ  
อารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกซ์<sup>๑๑</sup>

ปยวิปโยคทุกซ์<sup>๑๒</sup> การพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกซ์ คือ การไม่ไป  
ร่วม การไม่มาร่วม การไม่ประชุมร่วม การไม่อยู่ร่วมกับอารมณ์อันเป็นที่ปรารถนา เป็นที่  
รักใคร่ เป็นที่ชอบใจของบุคคลในโลกนี้เช่น รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ ธรรมารมณ์  
หรือกับบุคคลผู้ปรารถนาประโยชน์ ปรารถนาความเกื้อกูล ปรารถนาความผาสุก ปรารถนา  
ความเกษมจากโยคะของบุคคลเช่น มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว มิตร  
อำมาตย์หรือญาติสาโลหิตนี้เรียกว่า การพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกซ์<sup>๑๓</sup>

อิจจิตาลาภทุกซ์ ความปรารถนาแล้วไม่สมหวัง เป็นทุกซ์<sup>๑๔</sup> การไม่ได้สิ่งที่  
ต้องการเป็นทุกซ์ คือ เหล่าสัตว์ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา เกิดความปรารถนาขึ้นอย่างนี้ว่า  
โฉนหนอ ขอเราอย่าได้มีความเกิดเป็นธรรมดา หรือขอความเกิดอย่าได้มาถึงเราเลย ข้อนี้ไม่  
พึงสำเร็จได้ตามความปรารถนานี้เรียกว่า การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกซ์เหล่าสัตว์ผู้มีความ  
แก่เป็นธรรมดา เหล่าสัตว์ผู้มีความเจ็บเป็นธรรมดา เหล่าสัตว์ผู้มีความตายเป็นธรรมดา เหล่า  
สัตว์ผู้มีความโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจและความคับแค้นใจเป็น  
ธรรมดา ต่างก็เกิดความปรารถนาขึ้นอย่างนี้ว่า โฉนหนอขอเราอย่าได้เป็นผู้มีความโศก  
ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจและความคับแค้นใจเป็นธรรมดาเลย และ  
ขอความโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ อย่าได้

<sup>๑๐</sup> อาจารย์ปัญญา ไร่บางยาง, อธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๕๔.

<sup>๑๑</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๘๔๔.

<sup>๑๒</sup> อาจารย์ปัญญา ไร่บางยาง, อธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๕๔.

<sup>๑๓</sup> คูรายละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๗/๓๒๗.

<sup>๑๔</sup> อาจารย์ปัญญา ไร่บางยาง, อธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๕๔.

มาถึงเราเลย ข้อนี้ไม่พึงสำเร็จได้ตามความปรารถนานี้เรียกว่า การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็น  
ทุกข์<sup>๗๕</sup>

ปัญจุปาทานชั้นทุกข์<sup>๗๖</sup> อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ คือ รูปอุปาทานชั้น  
(อุปาทานชั้นคือรูป) เวทณูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือเวทนา) สัตถูปาทานชั้น  
(อุปาทานชั้นคือสัตถุ) สังขารอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสังขาร) วิญญาณอุปาทาน  
ชั้น (อุปาทานชั้นคือวิญญาณ) ดังนั้นสิ่งที่กล่าวมาทั้งหมดนี้รวมเรียกว่า ทุกขอริยสัง<sup>๗๗</sup>

ข) ทุกขสมุทัย เหตุเกิดแห่งทุกข์ สาเหตุทำให้ทุกข์เกิด ได้แก่ ตัณหา ๓  
กามตัณหา ภวตัณหาและวิภวตัณหา ทุกขสมุทхоริยสังเป็นอย่างไรคือ ตัณหานี้เป็นเหตุ  
เกิดขึ้นในภพใหม่ ด้วยความกำหนัดยินดี เป็นเหตุเพติดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ คือ  
กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา<sup>๗๘</sup>

ค) ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่ตัณหาดับสิ้นไป ภาวะที่เข้าถึงเมื่อ  
กำจัดอวิชชาสารอกตัณหาสิ้นแล้ว ไม่ถูกข้อม ไม่ติดข้อง หลุดพ้น สงบ ปลอดโปร่ง เป็น  
อิสระ คือ นิพพาน ทุกขนิโรธอริยสัง เป็นอย่างไรคือ ความดับกิเลสไม่เหลือด้วยวิราคะ  
ความปล่อยวาง ความสละคืน ความพ้นความไม่ติด ก็ตัณหานี้เมื่อละ ละที่ไหน เมื่อดับ ดับ  
ที่ไหนคือ ปิยรูปสาตรูปใดมีอยู่ในโลก ตัณหานี้เมื่อละ ก็ละที่ปิยรูปสาตรูปนี้ เมื่อดับก็ดับที่  
ปิยรูปสาตรูปนี้<sup>๗๙</sup>

ง) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึง  
ความดับทุกข์ ได้แก่ อริยอัฏฐังคิกมรรคหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า  
“ทางสายกลาง” มรรคมืองค์ ๘ นี้ สรุปลงในไตรสิกขา คือ สีล สมาธิ ปัญญา<sup>๘๐</sup>

<sup>๗๕</sup> ดูรายละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๘/๓๒๓.

<sup>๗๖</sup> อาจารย์ปัญญา ใช้บางบาง, อธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๕๔.

<sup>๗๗</sup> ดูรายละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๕/๓๒๘.

<sup>๗๘</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๕๔.

<sup>๗๙</sup> ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), ธรรมจักษุกับปวัตตสูตร, แปลโดยพระ  
กัณฐสราภิกงศ์, หน้า ๒๔๕.

<sup>๘๐</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, ข้อ ๒๐๔, หน้า ๑๕๕.

๑) สัมมาทิฏฐิ คือ (ความเห็นชอบ)<sup>๔๑</sup> ความรู้ในทุกข์ ความทุกข์ ความรู้ในทุกข์สมุทัย เหตุเกิดแห่งทุกข์ ความรู้ในทุกข์นิโรธ ความดับแห่งทุกข์ ความรู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์ นี้เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ<sup>๔๒</sup>

๒) สัมมาสังกัปปะ คือ (ความดำริชอบ)<sup>๔๓</sup> ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ<sup>๔๔</sup>

๓) สัมมาวาจา คือ (การกล่าวชอบ)<sup>๔๕</sup> เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดต่อเสียด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ นี้เรียกว่า สัมมาวาจา<sup>๔๖</sup>

๔) สัมมากัมมันตะ คือ (การกระทำชอบ)<sup>๔๗</sup> เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการประพฤตินอกใจนี้เรียกว่า สัมมากัมมันตะ<sup>๔๘</sup>

๕) สัมมาอาชีวะ คือ (การเลี้ยงชีพชอบ)<sup>๔๙</sup> อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีวะแล้ว สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ<sup>๕๐</sup>

<sup>๔๑</sup> ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **สัมมัจจกัปปวัตนสูตร**, แปลโดยพระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๑๓๒.

<sup>๔๒</sup> ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๑.

<sup>๔๓</sup> ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **สัมมัจจกัปปวัตนสูตร**, แปลโดยพระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๑๕๐.

<sup>๔๔</sup> ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๑.

<sup>๔๕</sup> ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **สัมมัจจกัปปวัตนสูตร**, แปลโดยพระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๑๕.

<sup>๔๖</sup> ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒.

<sup>๔๗</sup> ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **สัมมัจจกัปปวัตนสูตร**, แปลโดยพระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๑๐๑.

<sup>๔๘</sup> ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒.

<sup>๔๙</sup> ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **สัมมัจจกัปปวัตนสูตร**, แปลโดยพระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๑๐๓.

<sup>๕๐</sup> ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒.

๖) สัมมาวายามะ คือ (ความเพียรชอบ)<sup>๕๑</sup> สร้างนันทะ พยายาม ปรารภ ความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพื่อละ บาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภัยโยธภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ<sup>๕๒</sup>

๗) สัมมาสติ คือ (ความระลึกชอบ)<sup>๕๓</sup> พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ พิจารณา เห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรม ทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ นี้เรียกว่า สัมมาสติ<sup>๕๔</sup>

๘) สัมมาสมาธิ คือ (ความตั้งมั่นชอบ)<sup>๕๕</sup> ผู้ประพฤติปฏิบัติในธรรมวินัยนี้ สติจากกามและอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป<sup>๕๖</sup> บรรลุตุดติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่ง ผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจารมีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ เพราะปีติจางคลายไป มีจิตเป็น อุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะและเสวยสุขด้วยกาย (นามกาย) บรรลุตุดติยฌานที่พระอรหิยะ ทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะ โสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน บรรลุตุดตตฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะ อุเบกขา นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ ทั้งหมดที่กล่าวมามีนี้เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอรหิยสัง<sup>๕๗</sup> หรือทางดำเนินให้พ้นจากทุกข์

<sup>๕๑</sup> ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **สัมมจักกัปปวัตตนสูตร**, แปลโดยพระ กัณฐสารากิจวงศ์, หน้า ๑๐๖.

<sup>๕๒</sup> ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒.

<sup>๕๓</sup> ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **สัมมจักกัปปวัตตนสูตร**, แปลโดยพระ กัณฐสารากิจวงศ์, หน้า ๑๕๐.

<sup>๕๔</sup> ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒.

<sup>๕๕</sup> ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **สัมมจักกัปปวัตตนสูตร**, แปลโดยพระ กัณฐสารากิจวงศ์, หน้า ๑๑๐.

<sup>๕๖</sup> ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒.

<sup>๕๗</sup> ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒.

#### ๔. การปฏิบัติของสมถยานิก

จากการศึกษาพระสูตร พบว่า ท่านพระปุลณะอยู่ที่สุนาปรันตชนบทนั้น ครั้งนั้นระหว่างพรรษานั้นท่านให้ชาวสุนาปรันตชนบทแสดงตนเป็นอุบาสกประมาณ ๕๐๐ คน แสดงตนเป็นอุบาสิกาประมาณ ๕๐๐ คน ระหว่างพรรษานั้นเหมือนกัน ท่านปุลณะได้บรรลुวิชา ๓ ลำดับนั้น โดยสมัยต่อมา ก็ได้ปรินิพพาน<sup>๕๘</sup>

ทำให้อนุมานได้ว่า ท่านได้ใช้แนวทางการปฏิบัติ ที่ทำให้อุบาสก อุบาสิกา ที่มีจิตใจโหดร้าย ทารุณ ให้เกิดความเลื่อมใส โดยวิธีการเจริญ สีล สมาธิ ปัญญา ดังในคัมภีร์เนตติอรรถกถาได้แสดงแนวทางหรือการเจริญ วิปัสสนา ไว้สำหรับบุคคล ๓ จำพวก คือ อุกมภูติตัณญู วิปจิตตัณญู เนยยะ<sup>๕๙</sup>

๑) อุกมภูติตัณญู<sup>๖๐</sup> ผู้บรรลุธรรมเร็วด้วยการฟังอุเทศ คือ หัวข้อ จัดอยู่ในประเภท อธิปัญญาสิกขา ผู้ที่เป็นอุกมภูติตัณญูนั้น สามารถยังวิปัสสนาและมรรคปัญญาให้เกิดขึ้นทันที เมื่อสดับธรรมโดยสังเขป จึงไม่มีโอกาสเจริญสมถฌาน ทั้งไม่จำเป็นต้องเข้าฌาน เพื่อให้เป็นหนทางนำไปสู่วิปัสสนา<sup>๖๑</sup>

๒) วิปจิตตัณญู<sup>๖๒</sup> ผู้บรรลุธรรมช้าด้วยการฟังนิเทศ คือ การอธิบายความโดยสังเขป จัดอยู่ในประเภทอธิจิตตสิกขาและอธิปัญญาสิกขา<sup>๖๓</sup>

<sup>๕๘</sup> ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๖๕/๔๕๑.

<sup>๕๙</sup> ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปลโดยพระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๓๘.

<sup>๖๐</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๕๗.

<sup>๖๑</sup> ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปลโดยพระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๓๘.

<sup>๖๒</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๗๓.

<sup>๖๓</sup> ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปลโดยพระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๓๘.

๓) เนยยะ<sup>๑๐๔</sup> ผู้อาจบรรลุนิพพานได้ด้วยการฟังปฏิญานเทศ คือ อธิบายโดยพิสดาร และพากเพียรปฏิบัติธรรมด้วยโยนิโสมนสิการและคบหากัลยาณมิตร จัดอยู่ในประเภทอริศีลสิกขา อริจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา<sup>๑๐๕</sup>

#### ๕. แนวทางเจริญปัญญาโดยอาศัยองค์ฌาน

ผู้ปรารถนาจะบรรลุนิพพานควรพยายามเจริญฌานขึ้นใดขั้นหนึ่งในฌาน ๔ เมื่อเข้าถึงฌานแล้วก็ควรปฏิบัติให้คล่องแคล่วแล้วจึงทำฌานเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนาต่อ โดยออกจากฌานแล้วกำหนดรู้อองค์ฌานอย่างใดอย่างหนึ่งที่ปรากฏชัดในปัจจุบันขณะ เช่น วิตก วิจาร์ ปิติ สุข เอกัคคตา ผัสสะ เจตนาและมนสิการ เป็นต้น หรือกำหนดรู้อสภาวะสัมผัสของลมหายใจเข้าออก โภกฐัพพารมณฺ์เป็นปรมัตถ์ ส่วนมากการกำหนดรู้อองค์ฌานของผู้เจริญสมถภาวนาแล้วทำสมถะเป็นบาทของวิปัสสนา มักกำหนดรู้อปิติเป็นอารมณ์ เพราะปิติเป็นธรรมชาติที่ปรากฏชัดแม้ในขณะที่ออกจากฌานแล้ว ส่วนผู้ที่ไม่อาจเพียรปฏิบัติจนบรรลุนิพพานได้ ก็ควรพยายามปฏิบัติให้บรรลุอุปจารสมาธิเป็นอย่างน้อย โดยยึดเอาอารมณ์กรรมฐาน ๑๐ คือ อนุสสติ ๘ อาหารปฏิกุศลสัญญา ๑ จตุราศิววัตถาน ๑<sup>๑๐๖</sup> อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์จนจิตได้บรรลุถึงขั้นอุปจารสมาธิ สมาธิใกล้ฌาน สมาธิใกล้แนบแน่น ขอยกตัวอย่างการเจริญพุทธานุสสติกรรมฐาน<sup>๑๐๗</sup>

<sup>๑๐๔</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๗๒.

<sup>๑๐๕</sup> คุรายละเอียดยใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาญ้ย เล่ม ๑, แปลโดยพระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๓๘.

<sup>๑๐๖</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๕.

<sup>๑๐๗</sup> คุรายละเอียดยใน สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ หจก.ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๕๕.



เมื่อผู้ปฏิบัติมีสติระลึกพระพุทธคุณอย่างนี้ วิตกกับวิचार อันเป็นองค์ฌานเบื้องต้น ก็จะมีกำลังกล้าปรากฏชัด วิตก<sup>๑๙๘</sup> ทำหน้าที่ยกจิตขึ้นให้ติดอยู่กับอารมณ์กรรมฐาน คือ พระพุทธคุณ<sup>๑๙๙</sup> วิचार<sup>๒๐๐</sup> ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์กรรมฐานนั้น<sup>๒๐๑</sup> จากนั้น ปิติ<sup>๒๐๒</sup> อันเป็น องค์ฌานที่ ๓ ย่อมจะเกิดมีกำลังกล้าทำหน้าที่ให้จิตเอบอิมชุ่มชื้น เมื่อจิตมีความเอบอิม ความร่าร้อนกระวนกระวายทางกายและทางจิตย่อมสงบ<sup>๒๐๓</sup> ลงด้วยกำลังแห่งปีสัทธา<sup>๒๐๔</sup> อันมีปิติเป็นเหตุ เมื่อความกระวนกระวายสงบระงับลงแล้ว<sup>๒๐๕</sup> สุข<sup>๒๐๖</sup> ความสุขกายสุขใจอัน เป็นองค์ฌานที่ ๔ ย่อมเกิดมีกำลังแรงขึ้น เมื่อมีความสุขกายสุขใจเช่นนี้จิตย่อมเป็นสมาธิ<sup>๒๐๗</sup> เอกัคคตา<sup>๒๐๘</sup> ดำรงมั่นในพุทธคุณนั้นอย่างเดียว อันเป็นองค์ฌานที่ ๕<sup>๒๐๙</sup> เป็นอันว่าองค์ฌาน ทั้ง ๕ ได้แก่ วิตก วิचार ปิติ สุข เอกัคคตา คือ สมาธิ ได้เกิดขึ้นในขณะเดียวกันตามลำดับ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ผู้เจริญพุทธธานุสสติ ชื่อว่า ได้สำเร็จ อุปจารสมาธิ การเจริญพุทธธานุสสติ กรรมฐาน<sup>๒๑๐</sup> อย่างสูงก็ให้สำเร็จเพียงขั้นอุปจารสมาธิหรืออุปจารฌานเท่านั้น ไม่ถึงขั้น อปปนาสมาธิ เพราะพุทธคุณเป็นสภาพปรมาัตถ์ มีความละเอียดลึกซึ้งมาก จิตจึงไม่สามารถ ตั้งมั่นถึงขั้นอปปนาสมาธิ แม้เพียงขั้นอุปจารฌานเท่านั้นนิर्वรณกิเลสก็สงบระงับลงด้วย อำนาจของสมาธิ คือ วิตก ทำหน้าที่ข่มถีนมิทรนิर्वรณ วิचार ทำหน้าที่ข่มวิจิกิจฉานนิर्वรณ

<sup>๑๙๘</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๖๗.

<sup>๑๙๙</sup> คุรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา, หน้า ๕๗.

<sup>๒๐๐</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๖๖.

<sup>๒๐๑</sup> คุรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา, หน้า ๕๗.

<sup>๒๐๒</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๔๓.

<sup>๒๐๓</sup> คุรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา, หน้า ๕๗.

<sup>๒๐๔</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๓๕.

<sup>๒๐๕</sup> คุรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา, หน้า ๕๗.

<sup>๒๐๖</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๕๒.

<sup>๒๐๗</sup> คุรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา, หน้า ๕๗.

<sup>๒๐๘</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๗๔.

<sup>๒๐๙</sup> คุรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา, หน้า ๕๗.

<sup>๒๑๐</sup> คุรายละเอียดใน พระพุทธโฆสเถระ วจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์

ปีติ ทำหน้าที่ข่มอุทธัจจกุญจนิรวรณํ สุข ทำหน้าที่ข่มพยาบาทนิรวรณํ เอกัคคตา ทำหน้าที่ข่มกามฉันทนิรวรณํ<sup>๑๒๑</sup>

บุคคลผู้เจริญสมถกรรมฐานโดยยึดเอาอารมณ์กรรมฐาน ๔๐ อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ จนจิตเข้าถึงอุปจารสมาธิหรืออัปนาสมาธินับว่าได้ก้าวถึงขั้น จิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต แล้วผู้ปฏิบัติธรรมเจริญวิปัสสนาด้วยการกำหนดรู้สภาวะธรรมกล่าว คือ ปีติสังขารชั้นนี้ เป็นอารมณ์อย่างต่อเนื่องไม่ขาดช่วงตั้งแต่ตื่นนอนจนหลับสนิท ก็จะบรรลุวิปัสสนาญาณขั้นต่าง ๆ มีนามรูปปริจเฉทญาณเป็นต้น จนกระทั่งบรรลุมรรคญาณและผลญาณในที่สุด ดังมีพุทธคำรัสเกี่ยวกับการบรรลุธรรมด้วยการกำหนดรู้ปีติ ดังนี้ว่า บุคคลเข้าฌานสองมีปีติแล้วออกจากฌาน ย่อมกำหนดรู้ปีติที่ประกอบกับฌานว่าเสื่อมไปสิ้นไปเขาได้รู้ชัดปีติในขณะที่เกิดวิปัสสนาอย่างถูกต้องด้วยการแทงตลอดไตรลักษณ์<sup>๑๒๒</sup>.

สมถยานิกผู้บรรลุฌานได้เจริญสมถะและวิปัสสนาควบคู่กันไปตามลำดับฌานโดยเข้าปฐมฌานแล้วเจริญวิปัสสนากำหนดรู้ฌานจิต หลังจากนั้นจึงเข้าทุติยฌานแล้วกำหนดรู้ฌานจิตอีก เข้าฌานตามลำดับพร้อมกับเจริญวิปัสสนา เมื่อออกจากฌานนั้น ๆ จนกระทั่งบรรลุมรรค ก็จัดเป็นสมถปุพพังคมนัยเพราะเจริญวิปัสสนาโดยมีสมถะนำหน้า

## ๖. วิชา ๓

วิชา หมายถึง ความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษ คือ ปัญญา รู้แจ้ง ๓ อย่างคือ

- ๑) บุพเพนิวาสานุสสติญาณ ปัญญา รู้ว่าชาติก่อน ๆ เกิดเป็นอะไร
- ๒) จุตูปปาตญาณ ปัญญา รู้การเกิดการตายของสัตว์ทั้งหลาย
- ๓) อาสวกขยญาณ ปัญญา รู้แจ้งการสิ้นกิเลส<sup>๑๒๓</sup>

<sup>๑๒๑</sup> คุรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา, หน้า ๕๗.

<sup>๑๒๒</sup> อ้างแล้ว.

<sup>๑๒๓</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๖๖.

๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ<sup>๑๒๔</sup> บรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของ พระพุทธศาสนานี้ ปฏิบัติสมถกรรมฐาน<sup>๑๒๕</sup> เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและ โทมนัสดับไปก่อน บรรลุดุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิเพราะอุเบกขาอยู่<sup>๑๒๖</sup> ความรู้ที่ระลึกชาติได้<sup>๑๒๗</sup> ญาณเป็นเหตุระลึกขั้นที่อาศัยอยู่ในปางก่อน<sup>๑๒๘</sup>

๒) จตุปปาตญาณ<sup>๑๒๙</sup> บรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของ พระพุทธศาสนานี้ ปฏิบัติสมถกรรมฐาน<sup>๑๓๐</sup> เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและ โทมนัสดับไปก่อน บรรลุดุจตุตถฌาน<sup>๑๓๑</sup> ที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิเพราะอุเบกขา อยู่<sup>๑๓๒</sup> ความรู้จุตติและอุปติของสัตว์ทั้งหลาย<sup>๑๓๓</sup> ความรู้จุตติและอุปติของสัตว์ทั้งหลาย อัน เป็นไปตามกรรม เห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย เรียกอีกอย่างว่า ทิพพจักขุ ญาณ<sup>๑๓๔</sup>

๓) อาสวักขยญาณ ความรู้ที่ทำอาสวะให้สิ้น<sup>๑๓๕</sup> ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้น ไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ความตรัสรู้วิชา ๓ นี้เรียกสั้น ๆ ว่า ญาณ ๓<sup>๑๓๖</sup>

---

<sup>๑๒๔</sup> ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ เศษปฏิปทาสูตร”, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๓, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า (๑๔).

<sup>๑๒๕</sup> ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕๓/๒๓๕.

<sup>๑๒๖</sup> ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๖/๓๐.

<sup>๑๒๗</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๖๖.

<sup>๑๒๘</sup> อาจารย์ปัญญา ไร่บางยาง, อธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๓๑๘.

<sup>๑๒๙</sup> ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ เศษปฏิปทาสูตร”, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๓, หน้า (๑๔).

<sup>๑๓๐</sup> ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕๓/๒๓๕.

<sup>๑๓๑</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๕.

<sup>๑๓๒</sup> ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๖/๓๐.

<sup>๑๓๓</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๖๖.

<sup>๑๓๔</sup> อาจารย์ปัญญา ไร่บางยาง, อธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๓๑๘.

<sup>๑๓๕</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๖๖.

<sup>๑๓๖</sup> อาจารย์ปัญญา ไร่บางยาง, อธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๓๑๘.

## ๒.๔. ผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงพระสูตร

จากการศึกษาเนื้อหาของปุณโณวาทสูตรพบว่า ปุณโณวาทสูตร เป็นพระสูตรที่มีความสำคัญอย่างหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงตรัสโอวาทให้ท่านพระปุลณะ ได้นำไปปฏิบัติตามเพื่อท่านจะได้หลุดพ้น ท่านพระปุลณะได้ปฏิบัติ โดยเริ่มจากการเจริญสมถยานิกจนเกิดฌาน และได้บรรลุวิชา ๓ ด้วยอำนาจแห่งฌานสมาธิแล้วท่านก็ได้พิจารณากรรมฐานโดยกำหนดอายตนะเป็นอารมณ์ในการเจริญวิปัสสนา ตามที่พระพุทธองค์ทรงตรัสโอวาทความทุกข์และความดับทุกข์ ดังพุทธภาษิตว่า อายตนะภายนอกที่พึงรู้แจ้งด้วยอายตนะภายใน ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลยังเพิลิดเพิลิน เชยชมยึดติดอายตนะภายนอกนั้นอยู่ เมื่อเพิลิดเพิลิน เชยชม ยึดติดอายตนะภายนอกนั้น ความเพิลิดเพิลินย่อมเกิดขึ้น ทุกข์จึงเกิด<sup>๑๓๗</sup>

พระพุทธองค์ต้องการสอนให้พระปุลณะทราบถึงเหตุให้เกิดทุกข์ และทราบถึงทุกข์ คือ สมุทัยกับทุกข์ ยังได้แสดงพุทธภาษิตต่อไปว่า อายตนะภายนอกที่พึงรู้แจ้งทางอายตนะภายใน ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลใดไม่เพิลิดเพิลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดในอายตนะภายนอกที่พึงรู้แจ้งด้วยอายตนะภายในนั้น ความเพิลิดเพิลินย่อมดับ ทุกข์จึงดับ<sup>๑๓๘</sup> ในพุทธพจน์ส่วนนี้พระพุทธองค์ได้แสดงให้เห็นถึงหนทางดับทุกข์และทางเข้าถึงความดับทุกข์ทั้งปวง คือ มรรคและนิโรธ และยังได้กล่าวถึงความข่มใจ (ทมะ) ในที่นี้เป็นชื่อแห่งความสำรวมอินทรีย์ เป็นต้น ความสำรวมอินทรีย์ ได้อธิบายว่า ถูกข่มไว้ด้วยสัจจะแล้วจึงเข้าถึงการข่มใจ ผู้ประกอบด้วยความข่มใจและสงบใจชื่อว่าผู้ถึงที่สุดพระเวท อยู่จบพรหมจรรย์

ท่านพระปุลณะชื่นชมยินดีในพุทธภาษิตของพระพุทธองค์ แล้วลุกขึ้นจากอาสนะทำการถวายอภิวาทแล้วได้ทำการประทักษิณ เก็บเสนาสนะเรียบร้อยแล้วถือบาตรและจีวร หลีกจาริกไปสู่เมืองสุนาปรัณฑชนบท

<sup>๑๓๗</sup> ดูรายละเอียดใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๕๕/๔๔๓.

<sup>๑๓๘</sup> ดูรายละเอียดใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๕๕/๔๔๘.

## ๒.๕. อายุขณะเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา

ในการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ท่านพระปุลณะกำหนดอายุขณะ ๑๒ เป็นอารมณ์เพื่อการเจริญวิปัสสนา เพราะอารมณ์จะเป็นเครื่องหมายในการกำหนดรู้ถึงสภาวะธรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏ อารมณ์ในการกำหนดวิปัสสนากรรมฐาน ได้แก่ อายุขณะ ๑๒ และอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวิปัสสนากัมมิกะ<sup>๑๓๕</sup> หรือเรียกว่าเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา

จากการศึกษาปุณโณวาทสูตรพบว่า พระปุลณะก่อนไปเมืองสุนาปรันตชนบทไปทูลขอกรรมฐาน พระพุทธองค์ทรงตรัสเรื่องอายุขณะ ให้พระปุลณะไปปฏิบัติวิปัสสนาดังนั้นอายุขณะจึงเป็นวิธีการปฏิบัติของพระปุลณะ ซึ่งมีหลักการปฏิบัติอยู่ใน สติปัฏฐานสูตรหมวด ๓ ฌมานุปัสสนา ให้ปฏิบัติเพื่อความพ้นจากทุกข์ ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าเป็นทางสายเอกทางเดียว<sup>๑๓๖</sup> ที่ผู้ปฏิบัติหวังความหลุดพ้นจากทุกข์

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษามีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาหลักธรรมในปุณโณวาทสูตรคือ วิชชา ๓ อายุขณะ ๑๒ หลักการปฏิบัติวิปัสสนา คือ สติปัฏฐาน ๔ และการโยนิโสมนสิการในอริยสัจ ๔ เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษา ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสให้หลักการปฏิบัติวิปัสสนากับท่านพระปุลณะในข้อปฏิบัติว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ คืออายุขณะภายในและรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ คือ อายุขณะภายนอก ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด ถ้ายังหลงเพลินเพลินเชยชมยึดติดในอายุขณะภายในและภายนอกเหล่านี้ทุกข์จึงเกิด ถ้าบุคคลใดไม่เพลินเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดในอายุขณะภายในอายุขณะภายนอกเหล่านี้ ความเพลินเพลินย่อมดับ ทุกข์จึงดับ<sup>๑๓๗</sup>

<sup>๑๓๕</sup> พระธรรมธีรราชมหามุนี(โชดก ญาณสิริ)เถร ป.ธ.๕), วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๑, พิมพ์เมื่อ พฤษภาคม : (กรุงเทพฯ โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๘.

<sup>๑๓๖</sup> คุรยละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๖๓/๒๑๖.

<sup>๑๓๗</sup> คุรยละเอียดใน ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๕๕/๔๔๘.

## บทที่ ๓

### หลักการปฏิบัติวิปัสสนาในปุณโณวาทสูตร

พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนมาตลอด ๔๕ พรรษาในทางปฏิบัติ มีส่วนเกี่ยวข้องกับทางสายกลาง ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง พระองค์ทรงอธิบายทางสายนี้ โดยวิธีการ และใช้คำพูดที่แตกต่างกันไปตามความสามารถของบุคคล โดยให้สอดคล้องกับภูมิปัญญา และศักยภาพของแต่ละบุคคล สารสำคัญของพระสูตรต่าง ๆ ล้วนแต่มีเรื่องเกี่ยวกับมรรคซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ อันประเสริฐ เพื่อให้ง่ายต่อการนำมาศึกษาและไปปฏิบัติตามหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงตรัสแสดงไว้แก่บุคคล สถานที่ หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ มีหลักธรรมที่เกี่ยวกับวิปัสสนาในปุณโณวาทสูตร ดังนั้นผู้ศึกษาได้กำหนดประเด็นศึกษาไว้ดังนี้

๓.๑ ความหมายวิปัสสนา

๓.๒ สติปัฏฐาน ๔

๓.๓ วิปัสสนาภูมิ ๖

๓.๔ วิปัสสนาที่ปรากฏในปุณโณวาทสูตร

#### ๓.๑.ความหมายวิปัสสนา

การปฏิบัติวิปัสสนา เป็นการเจริญปัญญาพิจารณาเห็นสภาวะของสิ่งที่อยู่ตามธรรมชาติตามความเป็นจริง ผู้ที่จะเห็นนั้นจะต้องเข้าไปเห็นแจ้งพิเศษในสภาวะรูปนาม โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และอนัตตา เพื่อที่จะได้ละนิจสัญญาวิปลาส ละสุขสัญญาวิปลาส และอัตตสัญญาวิปลาส<sup>๑</sup> การเจริญปัญญาจนเห็นแจ้งชัดพระไตรลักษณ์ในกองสังขารรูปนาม เรียกว่า ชั้น ๕ โดยไม่ปรารถนาในตัณหาทิฏฐิ พิจารณาธรรมในปัจจุบันให้เห็นแจ้งธรรมนั้น ทำให้สามารถถอดถอนความหลงผิด รู้ผิด ในสังขารได้ ความเห็นคิดว่าสวย ว่างาม ความเห็นผิดว่าเป็นสุข เห็นผิดว่าเที่ยง เห็นผิดว่าเป็นตัวเป็นตน

---

<sup>๑</sup> สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสम्मหารเถระ), อริยวังสปฏิปทา, หน้า ๓๗.

ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน<sup>๒</sup> เพื่อที่จะถ่ายถอนความยึดมั่นถือมั่นอันเป็นหนทางไปสู่ความพ้นทุกข์ ดังนั้นความหมายของวิปัสสนาตามหลักสัททนต์และอรรถนัยจึงมีความหมายดังต่อไปนี้

### ๑. ความหมายของวิปัสสนาตามหลักสัททนต์

คำว่า วิปัสสนา ตามหลักคัมภีร์อภิธานวรรณนา ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

วิปัสสนาสมฺมาทิฏฺฐิ ปกฺกิตฺตา ปณฺณาทา วิปัสสนาและสมฺมาทิฏฺฐิ เป็นชื่อของปัญญา

วิปัสสนาทโย เนปกฺกนฺตา ปริยาชา ปณฺณาทา ปณฺณาวิสฺเสสา ตั้งแต่วิปัสสนาศัพท์ถึง เนปกก ศัพท์ เป็นประเภทของปัญญา

วิปัสสนา ( วิ + ทิส เปกฺขเน + ยฺ + อา ) วิปัสสนา ปัญญา ปัญญาผู้แจ้ง

วิธี อธิบายที่ สฺขารเรสุ ปสฺสตีติ วิปัสสนา ปัญญาที่เห็นสภาวะธรรมต่าง ๆ มีอนิจจลักษณะเป็นต้นในสังขาร ชื่อว่า วิปัสสนา(อาเทศ ทิส ธาตุ เป็น ปสฺสฺ ยฺ เป็น อนลบสระหน้า)

สญฺญา เวทยิ ตนิโรธสมาปฺตติยา โข คหปติ เทว ทุมมา พหุปกการา สมโถ จ วิปัสสนา จ คฤหบดีธรรม ๒ อย่าง คือ สมณะและวิปัสสนา มีอุปการะมากต่อสัญญา เวทยิตนิโรธสมาบัติ

สมฺมาทิฏฺฐิ ( สมฺมาสทฺทูปฺท+ทิส เปกฺขเน+ติ ) สมฺมาทิฏฺฐิ ปัญญา ความเห็นถูก<sup>๓</sup>

### ๒. ความหมายของวิปัสสนาตามหลักอรรถนัย

พระอรรถกถาจารย์ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับวิปัสสนาตามความหมายของหลักอรรถนัยไว้ดังนี้คือ

วิปัสสนา ได้แก่ ญาณกำหนดสังขารเป็นอารมณ์<sup>๔</sup>

<sup>๒</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๗๖.

<sup>๓</sup> พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัท ประชูปริวรรค์ พรินท์ติ้ง จำกัด พ.ศ.๒๕๔๗), หน้า ๒๑๑.

<sup>๔</sup> คูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล, เล่ม ๓๗, หน้า ๔๗๔.

วิปัสสนา ได้แก่ เห็น เห็นแจ้ง โดยประการต่าง ๆ<sup>๕</sup>

สมโถ จ วิปัสสนา จ สมณะและวิปัสสนา ชื่อว่าสมณะ เพราะยังธรรมที่เป็น  
ข้าศึก มีกามฉันทะเป็นต้นให้สงบ คือให้หมดไป สมณะนี้เป็นชื่อของสมาธิ ชื่อว่า วิปัสสนา  
เพราะเห็น ธรรมโดยอาการหลายอย่าง โดยมีความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น วิปัสสนานี้เป็น  
ชื่อของปัญญา ในทศสูตรปริยายสูตร ท่านกล่าวว่า เป็นบุพภาค และในสังคีติปริยายสูตร  
ท่านกล่าวว่า เจือด้วยโลกียะและโลกุตระ<sup>๖</sup>

วิปัสสนา เพราะอรรถว่า พิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยงในขณะวิปัสสนาด้วยจิต  
ตั้งมั่น เพราะได้ฌาน เพราะเหตุลมหายใจเข้ายาว<sup>๗</sup>

วิปัสสนา ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม  
สัมมาทิฏฐิ นี้เรียกว่าวิปัสสนา<sup>๘</sup>

### ๓. วิปัสสนาในความหมายของพระพุทธศาสนา

คัมภีร์เถรวาทท่านได้กล่าวถึงวิปัสสนาไว้คือ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย  
ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไป  
กำหนดเฉพาะภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด  
ความใคร่ครวญปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง  
ความเห็นแจ้ง ความรู้ดีปัญญาเหมือนรัตนะ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม  
สัมมาทิฏฐิ ในสมัยนั้นชื่อว่า วิปัสสนา ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น<sup>๙</sup>

ก) พุทธทาสภิกขุ ให้ทัศนะเกี่ยวกับวิปัสสนากรรมฐานว่า โดยที่แท้จริงแล้ว  
คำว่า วิปัสสนาเป็นชื่อบุคคลซึ่งต้องความร่วมมือสมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา คือ ทั้งสมาธิ  
และทั้งปัญญา ยิ่งไปกว่านั้นยังได้รวมเอาศีล ซึ่งยังไม่ใช่ตัวภาวนาเข้าไปอีกด้วยในฐานะเป็น

<sup>๕</sup> คุรยละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล, เล่ม ๖๘, หน้า ๓๕.

<sup>๖</sup> คุรยละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล, เล่ม ๖๘, หน้า ๒๕๒.

<sup>๗</sup> คุรยละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล, เล่ม ๖๕, หน้า ๒๒๗.

<sup>๘</sup> คุรยละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๖๓/๓๔๐.

<sup>๙</sup> คุรยละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๕/๓๖.



บริวารหรือบาทฐานของสมาธิ เพื่อจะให้เข้าใจการปฏิบัติวิปัสสนาดังนั้นสืลกับสมาธิ จึงเป็นที่ตั้งอาศัยของวิปัสสนา เพราะวิปัสสนานั้นหมายถึง การรู้แจ้งเห็นจริง<sup>๑๑</sup>

ข) พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้คำนิยามของ คำว่า วิปัสสนา หมายถึง ความเห็นแจ้ง คือ เห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวะธรรมนั้น ปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์อันให้ถอนความหลงผิดรู้ผิดในสังขารเสียได้ และยังเป็นการศึกษาประกอบปัญญาให้เกิดความรู้ชัด ภาวะของสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นของมันเอง<sup>๑๒</sup>

ค) วิปัสสนา พจนานุกรม ฉบับเพื่อการศึกษาพุทธศาสนา คำว่า วิปัสสนา พจนานุกรม ให้ความหมายไว้ว่า การรู้เห็นจริงสภาวะธรรมตามที่เป็นจริง คือปัญญาที่เห็นความเป็นจริงของสังขารทั้งปวงว่าตกอยู่ในไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วถอนความยึดมั่นถือมั่นในสังขารเสียได้<sup>๑๓</sup>

อรรถกถามัชฌิมนิกายอธิบายว่า วิปัสสนา คือการพิจารณาเห็นลักษณะของ สภาวะธรรมที่ปรากฏ ๗ ประการ คือ

- (๑) อนิจจานุปีสสนา พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง
- (๒) ทุกขานุปีสสนา พิจารณาเห็นความเป็นทุกข์
- (๓) อนัตตานุปีสสนา พิจารณาเห็นความไม่มีตัวตน
- (๔) นิพพิทานุปีสสนา พิจารณาเห็นความน่าเบื่อหน่าย
- (๕) วิราคานุปีสสนา พิจารณาเห็นความคลายกำหนด
- (๖) นิโรธานุปีสสนา พิจารณาเห็นความดับกิเลส
- (๗) ปฏินิสสัคคานุปีสสนา พิจารณาเห็นความสลัดทิ้งกิเลส<sup>๑๔</sup>

<sup>๑๑</sup> ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕๘.

<sup>๑๒</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๗๖.

<sup>๑๓</sup> พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ฉบับคำศัพท์ชาวพุทธควารู้, หน้า ๕๑๑.

<sup>๑๔</sup> ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรรถ”, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๒, หน้า ๕๖.

วิปัสสนาจึงหมายถึงการอบรมจิตให้เกิดปัญญา โดยเกิดการพิจารณาทางปัญญา จนเห็นสภาวะตามความเป็นจริงในกฎแห่งหลักไตรลักษณ์<sup>๑๔</sup> ว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา พร้อมทั้งเข้าถึงความหลุดพ้นออกจากกิเลสตัณหาอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์หรือทำให้สิ้น อาสวะ ซึ่งหมายถึงการบรรลุธรรมอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ การเข้าถึงนิพพานเป็น หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า โดยมีหลักการปฏิบัติด้วยวิธีวิปัสสนากรรมฐาน

### ๓.๒ สติปัฏฐาน ๔

๑. สติปัฏฐาน คัมภีร์อภิธานวรรณนา ท่านได้ให้ความหมายตามหลักสัททนต์ คือ สติปัฏฐาน ตามคัมภีร์ไวยากรณ์ มาจาก สติ + ปฏฺฐาน คำว่า สติ ตามคัมภีร์ไวยากรณ์ อภิธานวรรณนา สติ (สร หีสาย+ติ) สติ ความระลึกรู้ ความระลึกได้ ปมทํ สรติ หีสติติ สติ ความรู้สึกตัวที่เบียดเบียนความประมาท ชื่อว่าสติ (ลป รุ ที่สุดธาตุ) สรติ จินฺเตตติติ สติ อาการที่ระลึกได้ ชื่อว่าสติ (สร จินฺตาย+ติ ลป รุ ที่สุดธาตุ) เทวเม ภิกขเว ชมฺมา กตเม เทว สติ จ สมฺปชฌณฺณจ ภิกษุทั้งหลายธรรม ๒ อย่างเหล่านี้มีอะไรบ้าง คือสติและ สัมปชัญญะ<sup>๑๕</sup> คำว่า ปฏฺฐาน ปฏฺฐาน (ป+ฐา) คตินิวตติย+ยฺ) การไป การออกไป การออกเดิน ความเป็นไป ปตฺธิจฺยเต ปฏฺฐานํ ความเป็นไป ชื่อว่า ปฏฺฐานะ (ช้อน ฏฺ อาเทศ ยฺ เป็น อน ลป อ)<sup>๑๖</sup>

พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาจก) ได้ให้ความหมายของสติปัฏฐานว่า วิเคราะห์ และความหมายของ “สติปัฏฐาน ๔” คำว่า สติปัฏฐาน มาจาก สติ คือ การระลึกรู้ ปฏฺฐาน คือ เข้าไปตั้งไว้ สติปัฏฐาน หมายถึง การระลึกรู้ที่เข้าไปตั้งไว้ในกองรูป เวทนา จิต และ สภาวะธรรม อีกนัยหนึ่ง หมายถึง การระลึกรู้อย่างมั่นคงในกองรูป เวทนา จิต และ สภาวะธรรม วิเคราะห์คำว่า “สติปัฏฐาน” มีความหมาย ๓ ประการ คือ

(๑) ที่ตั้งของสติ หมายถึง อารมณ์ของ สติ ๔ ประเภท อันได้แก่ กองรูป เวทนา จิตและสภาวะธรรม ตามนัยนี้ ปฏฺฐาน แปลว่า “ที่ตั้ง” ลง ยฺ ปัจจัยในอิทธิกสาธนะ

<sup>๑๔</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๑๕.

<sup>๑๕</sup> พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๒๑๗.

<sup>๑๖</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐๔.

มีรูปวิเคราะห์ว่า ปตัญญาติ เหตุถาติ ปฏฺฐานํ, สติยา ปฏฺฐานํ สติปฏฺฐานํ (สติปฏฺฐาน คือ ที่ตั้งของสติ)

(๒) สภาวะที่พึงตั้งไว้ด้วยสติ หมายถึง การลวงความยินดียินดีร้าย ตามนัยนี้ ปฏฺฐาน แปลว่า “สภาวะที่พึงตั้ง” ลง ยุ ปัจจัยในกรรมสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปฏฺสเปตพฺพนติ ปฏฺฐานํสติยา ปฏฺฐานํ สติปฏฺฐานํ (สติปฏฺฐาน คือ สภาวะที่พึงตั้งไว้ด้วยสติ)

(๓) สติที่เข้าไปตั้งไว้ หรือ สติที่ตั้งไว้มั่น ตามนัยนี้ ปฏฺฐาน แปลว่า “เข้าไปตั้งไว้” หรือ “ตั้งไว้มั่น” ลง ยุ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปฏฺฐาติติ ปฏฺฐานํสติเยว ปฏฺฐานํ สติปฏฺฐานํ (สติปฏฺฐาน คือ สติที่เข้าไปตั้งไว้ สติที่ตั้งไว้มั่น) อุปสรรคคือ ป ตามนัยนี้ใช้ในความหมายว่า “เข้าไป แล่นไป” หรือ “อิง มั่นคง”<sup>๑๖</sup>

๒. สติปฏฺฐาน ๔ ตามหลักอรรถนัยอรรถกถาจารย์ท่านกล่าวว่า สติปฏฺฐานมีอันเดียวเท่านั้น โดยเป็นความระลึกและโดยเป็นที่ประชุมลงเป็นอันเดียวกันมี ๔ ด้วยอำนาจอารมณ์เปรียบเหมือนพระนครมี ๔ ประตู คนที่มาแต่ทิศตะวันออก ก็เข้าประตูทิศตะวันออก คนที่มาทิศใต้ ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ก็ยอมที่จะเข้าพระนครทางประตูที่ตนมาตามทิศนั้น ฉะนั้น ข้ออุปไมยนี้ก็ฉนั้นจริงอยู่นิพพานเปรียบเหมือนนคร โลกุตตรมรรคมีองค์ ๘ เปรียบเหมือนประตูพระนคร สติปฏฺฐานมีกายานุปัสสนาสติปฏฺฐาน ๔ เป็นต้นเปรียบเหมือนทิศทั้งหลายมีทิศตะวันออกเป็นต้น ก็คนที่มาทางทิศไหนก็ยอมนำสิ่งของเข้าพระนครทางประตูนั้น

ผู้ปฏิบัติเจริญกายานุปัสสนา ๑๔ วิธี ย่อมหยั่งลงสู่พระนิพพานอันเดียวกัน ด้วยอริยมรรคที่เกิดจากอานูภาพแห่งการเจริญกายานุปัสสนาก็ฉนั้น

ผู้ปฏิบัติเจริญเวทนานุปัสสนา ๕ วิธี ย่อมหยั่งลงสู่พระนิพพานอันเดียวกันนั่นเอง ด้วยอริยมรรคที่เกิดจากอานูภาพแห่งการเจริญเวทนานุปัสสนาก็ฉนั้น

<sup>๑๖</sup> พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), มหาสติปฏฺฐานสูตรทางสู่พระนิพพาน, แปลโดยพระคันธสารากวีวงศ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๒๔.

ผู้ปฏิบัติเจริญจิตตานุปัตสนา ๑๖ วิธี ย่อมหยั่งลงสู่พระนิพพานด้วยอริยมรรค ที่เกิดจากอานุภาพแห่งการเจริญจิตตานุปัตสนานั้น

ผู้ปฏิบัติเจริญชัมมานุปัตสนา ๕ วิธี ย่อมหยั่งลงสู่พระนิพพานอันเดียวกันด้วยอริยมรรคที่เกิดจากอานุภาพแห่งการเจริญชัมมานุปัตสนาก็นั้น

บัณฑิตพึงทราบที่ท่านกล่าวว่า สติปัฏฐานมีอันเดียวเท่านั้นก็ด้วยอำนาจความระลึกได้ อย่างหนึ่ง ด้วยอานุภาพประจุมลงสู่ความเป็นอันเดียวกันหนึ่ง ที่กล่าวว่ามี ๔ ก็โดยจัดตามอารมณ์ดังกล่าวนี้<sup>๑๘</sup>

หลักการปฏิบัติวิปัสสนาพระพุทธองค์ทรงตรัสถึงความดับทุกข์ให้บุคคลที่แสวงหาความหลุดพ้นจากทุกข์ไว้ในมหาสติปัฏฐาน ๔ ว่าทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ ได้แก่ กายานุปัตสนา สติปัฏฐาน เวทนานุปัตสนา สติปัฏฐาน จิตตานุปัตสนาสติปัฏฐาน ชัมมานุปัตสนาสติปัฏฐาน<sup>๑๙</sup>

สติปัฏฐาน ๔ ประการ สำหรับบุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติในธรรมวินัยของพระพุทธศาสนาเป็นหลักและวิธีการวิปัสสนาเพื่อเข้าถึงนิพพานมีดังต่อไปนี้

### ๑. กายานุปัตสนาสติปัฏฐาน

เป็นหลักวิปัสสนากวาวว่าด้วย การตั้งสติเห็นกายในกาย คำว่า กาย คือ กองหมวดหมู่ ที่รวม ชุมนุม<sup>๒๐</sup> เช่น การพิจารณาอริยาบถ เดิน ยืน นั่ง นอน การพิจารณาสัมผัสัญณะ คือ พิจารณาความรู้สึกตัวในการเคลื่อนไหวทางกาย เช่นการก้าวไป การถอยกลับ เป็นต้น พิจารณาสังปฏิภูม โดยพิจารณาในกายของตนมีผม ขน เล็บ เป็นต้นว่าเป็นของไม่งาม พิจารณาธาตุ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ในกายของตนในความเป็นธาตุ ๔ พิจารณา

<sup>๑๘</sup> ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล, เล่ม ๑๔, หน้า ๒๖๓.

<sup>๑๙</sup> ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๐๑.

<sup>๒๐</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๗.

ซากศพ ซึ่งมีลักษณะต่าง ๆ ๘ ลักษณะ<sup>๒๐</sup> บุคคลผู้ปฏิบัติในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี (เรือนว่าง หมายถึงที่สงัด คือเสนาสนะ ๗ อย่าง เว้นป่าและโคนไม้ได้แก่ (๑) ภูเขา (๒) ซอกเขา (๓) ถ้ำ (๔) ป่าช้า (๕) ป่าช้า (๖) ที่แจ้ง (๗) ลอมฟาง<sup>๒๑</sup> นั่งคู้บัลลังก์ (นั่งคู้บัลลังก์ หมายถึง นั่งขัดสมาธิ)<sup>๒๒</sup> ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า (ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า หมายถึงตั้งสติมุ่งตรงต่อกรรมฐาน)<sup>๒๓</sup>

## ๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

เป็นหลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาว่าด้วย การตั้งสติเห็นเวทนาในเวทนา คำว่า เวทนา คือ ความเสวยอารมณ์ ความรู้สึก ตามรู้สึกสุขทุกข์มี ๓ อย่าง สุขเวทนา ความรู้สึกสุขสบาย ทุกขเวทนา ความรู้สึกไม่สบาย อทุกขมสุขเวทนา ความรู้สึกไม่สุขไม่ทุกข์ คือ อุเบกขาเวทนา<sup>๒๔</sup> แบ่งเป็น ๘ ประการ<sup>๒๕</sup> ธรรมวินัยของพระพุทธศาสนาเป็นหลักและวิธีการวิปัสสนาเพื่อเข้าถึงนิพพาน หมวดการพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ เพื่อกำจัดอกิขณาและโทมนัสในโลกได้

## ๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

เป็นหลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาว่าด้วย การตั้งสติเห็นจิตในจิต คำว่า จิต คือ ธรรมชาติรู้อารมณ์ สภาพที่นึกคิด ความคิด ใจ<sup>๒๖</sup> แบ่งเป็น ๑๐ ประการตามสภาวะของจิต

<sup>๒๐</sup> คุรยละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ มหาสติฐานสูตร”, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๐, หน้า (๕๕).

<sup>๒๑</sup> คุรยละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรรถ”, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๐, หน้า ๓๐๒.

<sup>๒๒</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๒.

<sup>๒๓</sup> อ่างแล้ว.

<sup>๒๔</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๘๕.

<sup>๒๕</sup> คุรยละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ มหาสติฐานสูตร”, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๐, หน้า (๕๕).

<sup>๒๖</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๖๒.

เช่น จิตมีราคะก็รู้ว่าจิตมีราคะ<sup>๒๘</sup> สำหรับบุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติในธรรมวินัยของพระพุทธศาสนาเป็นหลักและวิธีการวิปัสสนาเพื่อเข้าถึงนิพพาน หมวดการพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้<sup>๒๙</sup>

ด้วยวิธีนี้ ผู้ปฏิบัติพิจารณาเห็นจิตในจิตภายในอยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นจิตในจิตทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในจิตอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในจิตอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในจิตอยู่ หรือว่าผู้ปฏิบัตินั้นมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า จิตมีอยู่ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย ตัณหาและทกฺขุ ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก<sup>๓๐</sup> ผู้ปฏิบัติทั้งหลาย การพิจารณาเห็นจิตในจิต ควรปฏิบัติดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้

#### ๔. ชัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

เป็นหลักปฏิบัติวิปัสสนากวาวว่าด้วย การตั้งสติเห็นธรรมในธรรม คำว่า ธรรม คือ สภาพที่ทรงไว้ ธรรมคา ธรรมชาติ สภาวธรรม สัจจธรรม ความจริง เหตุ ต้นเหตุ สิ่งปรากฏการณ์ ธรรมารมณ<sup>๓๑</sup> เป็นต้น แบ่งเป็น ๕ หมวด คือ นิเวศ ๕ ชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ โพชนงค์ ๗ อริยสัจ ๔<sup>๓๒</sup>

ก) บุคคลผู้ปฏิบัติในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย หมวดนิเวศ ๕ นิเวศ ๕ คือ ธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี สิ่งที่ขัดขวางจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม อกุศลธรรมที่ก่อกวนจิต ปิดกั้นปัญญา<sup>๓๓</sup> มี ๕ อย่าง คือ

<sup>๒๘</sup> ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ มหาสติฐานสูตร”, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๐, หน้า (๕๖).

<sup>๒๙</sup> ดูรายละเอียดในที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๑๔.

<sup>๓๐</sup> ดูรายละเอียดในที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๑๕.

<sup>๓๑</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๔๑.

<sup>๓๒</sup> ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ มหาสติฐานสูตร”, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๐, หน้า (๕๖).

<sup>๓๓</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๖๘.

๑) กามฉันทะ ความพอใจในกาม ๒) พยาบาท ความคิดร้าย ๓) ถีนมิตฺตะ ความหดหู่และ  
เซื่องซึม ๔) อุทฺธัจฺจกุกฺกัจจะ ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ ๕) วิจิกิฉา ความลั้ดลั้ส ๓๔

ข) ฐัมมานุปัสสนา บุคคลผู้ปฏิบัติในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นธรรมในธรรม  
ทั้งหลาย หมวดชั้น ๕ ชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ๓๕

อุปาทานชั้น ๕ อธิบาย อุปาทานชั้น มาจากอุปาทาน + ชั้น อธิบาย  
ความหมายได้ดังนี้

๑) อุปาทาน แปลว่า ความถึม่น ๓๖ มีความหมายหลายนัย เช่น หมายถึงชื่อ  
ของราคะที่ประกอบด้วยกามคุณ ๕ บ้าง หมายถึงความถึม่น ด้วยอำนาจตัณหา  
และทิฏฐิ ๓๗

๒) ชั้น แปลว่า กอง ดังนั้น อุปาทานชั้น จึงหมายถึง กองอันเป็น  
อารมณ์แห่งความถึม่น เมื่อนำองค์ธรรม คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ๓๘ มารวม  
กับอุปาทานชั้น เช่น วิญญาณปาทานกฺขนุโ จะแปลได้ว่า กองอันเป็นอารมณ์แห่งความ  
ถึม่นคือวิญญาณ เมื่อกล่าวโดยสรุป อุปาทานชั้น หมายถึง ทุกข์ ว่าโดยย่อ อุปาทาน  
ชั้น ๕ เป็นตัวทุกข์ ๓๙

ค) ฐัมมานุปัสสนา บุคคลผู้ปฏิบัติในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นธรรมในธรรม  
ทั้งหลาย หมวดอายตนะ อายตนะ คือ ที่ติดต่อกัน เครื่องติดต่อกัน แดนต่อความรู้ เครื่องรับรู้เช่น

<sup>๓๔</sup> ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๑๖.

<sup>๓๕</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๒.

<sup>๓๖</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗๑.

<sup>๓๗</sup> ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรธ”, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๐, หน้า ๓๑๘.

<sup>๓๘</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๗๑.

<sup>๓๙</sup> ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรธ”, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๐, หน้า ๓๑๘.

ตาเห็นรูป<sup>๔๐</sup> เป็นต้น อายตนะภายใน ๖ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ<sup>๔๑</sup> และอายตนะภายนอก ๖ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์<sup>๔๒</sup>

ด้วยวิธีนี้ ผู้ปฏิบัติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายในอยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในธรรมทั้งหลายอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่ หรือว่า ผู้ปฏิบัตินั้นมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า ธรรมมีอยู่ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย ตัณหาและทิฏฐิ ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก ผู้ปฏิบัติทั้งหลาย การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ ควรปฏิบัติดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้<sup>๔๓</sup>

ง) ชัมมานุปัสสนา บุคคลผู้ปฏิบัติในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย หมวดโพชฌงค์ ๗ โพชฌงค์ ๗ คือ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้หรือองค์ของผู้ตรัสรู้มี ๗ ข้อ คือ สติโพชฌงค์ ชัมมวิจยโพชฌงค์ วิริยโพชฌงค์ ปิติโพชฌงค์ ปัสสัทธิโพชฌงค์ สมาธิโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์<sup>๔๔</sup>

ด้วยวิธีนี้ ผู้ปฏิบัติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายในอยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในธรรมทั้งหลายอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่ หรือว่า ผู้ปฏิบัตินั้นมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า ธรรมมีอยู่ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย ตัณหาและทิฏฐิ ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก

<sup>๔๐</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๔๕.

<sup>๔๑</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๖.

<sup>๔๒</sup> อ่างแล้ว.

<sup>๔๓</sup> คูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๒๐.

<sup>๔๔</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๔๕.



ผู้ปฏิบัติทั้งหลาย การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ โพชฌงค์ ๗ ควรปฏิบัติดังที่  
ได้กล่าวมาแล้วนี้<sup>๔๕</sup>

จ) ธรรมานุปีสสนา บุคคลผู้ปฏิบัติในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นธรรมในธรรม  
ทั้งหลายหมวด อริยสัจ ๔ อริยสัจ ๔ คือ ความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ  
ความจริงที่ทำให้คนให้เป็นพระอริยะมี ๔ อย่าง คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธและมรรค<sup>๔๖</sup>

ผู้ปฏิบัติ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์

ผู้ปฏิบัติ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกขสมุทัย

ผู้ปฏิบัติ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกขนิโรธ

ผู้ปฏิบัติ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา<sup>๔๗</sup>

จากการศึกษาในสติปัฏฐานสูตรพบว่า การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ตามหลัก  
สติปัฏฐาน ๔ คือการกำหนดสติที่เป็นปัจจุบันอยู่กับรูปนาม สติปัฏฐาน ๔ ก็คือรูปนาม และ  
ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาก็ต้องมีอารมณ์ในการปฏิบัติ อารมณ์ที่ว่า คือ วิปัสสนาภูมิ  
อันเป็นภูมิของวิปัสสนา คือ ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒  
และอริยสัจ ๔

### ๓.๓ วิปัสสนาภูมิ ๖

วิปัสสนาภูมิ คือ ธรรมอันเป็นที่ตั้ง เป็นที่เกิด เป็นพื้นที่ เป็นอารมณ์หรือ เป็น  
กรรมฐานของวิปัสสนา เมื่อย่อลงเหลือเพียง ๒ อย่าง คือ รูป-นาม หรือกายกับใจนั่นเอง  
การกำหนดรูปธรรม นามธรรมจึงเท่ากับการปฏิบัติตามภูมิทั้ง ๖<sup>๔๘</sup> คำว่า อารมณ์ หมายถึง  
เครื่องยึดเหนี่ยวจิต สิ่งที่ยึดเหนี่ยวสิ่งที่ถูกรู้หรือถูกรับรู้ได้แก่ อายุตนะภายนอก ๖ รูป เสียง

<sup>๔๕</sup> คุรยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๒๓.

<sup>๔๖</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๑๑.

<sup>๔๗</sup> คุรยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๒๘.

<sup>๔๘</sup> อัยฎางค์ สุวรรณมิตสสระ, ศึกษาไตรลักษณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะ  
กรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๓๐.

กลิ่น รส โขภุญัพพะ ธรรมารมณ<sup>๔๕</sup> อารมณ์ของวิปัสสนา หมายถึง สถานที่เกิดปัญญา ปัญญา คือ ปัญญา rūpanam รูปนามเรียกได้หลายหมวด คือ ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ ปฏิจสมุปบาท ๑๒ และอริยสัจ ๔

๑. ชั้น ๕ คือ กองทั้ง ๕ เพราะเป็นที่รวมธรรมชาติทั้งปวงเข้าด้วยกัน มีปรากฏ การรวมกัน ๑๑ ประการ เป็นสภาพที่เป็นมาแล้วในอดีต เป็นสภาพที่เป็นไปในอนาคต เป็น สภาพที่มีอยู่ในปัจจุบัน เป็นสภาพที่มีอยู่ภายใน เป็นสภาพที่มีอยู่ภายนอก เป็นสภาพที่หยาบ เป็นสภาพที่ละเอียด เป็นสภาพที่ไกล เป็นสภาพที่ใกล้ เป็นสภาพเลว เป็นสภาพที่ประณีต ของรูป รวมเป็นกองหนึ่ง นี้เรียกว่า ชั้น ๕<sup>๕๐</sup> ได้แก่

- ก) รูปชั้น กองรูป กองแห่งรูปเป็นธรรมชาติที่มีการแตกดับมีการเสื่อมสลาย ไป
- ข) เวทนาชั้น กองเวทนา เป็นธรรมชาติที่มีการเสวยอารมณ์
- ค) สัญญาชั้น กองสัญญา เป็นธรรมชาติที่มีความจำได้หมายรู้
- ง) สังขารชั้น กองสังขาร เป็นธรรมชาติที่มีหน้าที่ในการปรุงแต่ง
- จ) วิญญาณชั้น กองวิญญาณ เป็นธรรมชาติที่มีหน้าที่ในการรับรู้<sup>๕๑</sup>

ชั้น ๕ อากาโรกายที่เคลื่อนไหวในอริยาบถนั่ง อันนี้เป็นรูปชั้น กำหนดรู้ด้วย สติ เป็นสังขารจิตที่รู้ รูป เวทนา สังขาร วิญญาณ เป็นวิญญาณชั้น แต่ถ้ามีความรู้สึก สบายในขณะที่นั่งอยู่นั่งเป็นเวทนาชั้น ส่วนความจำได้ในอาการนั่งเป็นสัญญาชั้นเป็นต้น<sup>๕๒</sup>

๒. อายุตนะ ๑๒ สะพานเครื่องเชื่อมเครื่องต่อให้เกิดความรู้สึกต่าง ๆ ทางทวาร ๖ และรู้ความหมายหลัก อายุตนะ แปลว่า ที่สืบทอด หรือที่ต่อ หมายถึง เป็นที่สืบทอดต่อกัน

<sup>๔๕</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๔๗.

<sup>๕๐</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๒๗.

<sup>๕๑</sup> ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒-๒๗/๑-๑๔.

<sup>๕๒</sup> อาจารย์แนบ มหานิรานนท์, การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เล่ม ๒, อนุสรณ์อาจารย์แนบ มหานิรานนท์ มีอายุครบ ๗๖ ปี, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์ หน้า ๕.

ระหว่างรูปกับรูป หรือระหว่างรูปกับนาม ของอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ เมื่ออายตนะ ๑๒ แต่ละคู่มากระทบกันหรือต่อกันก็จะทำให้จิตรู้เห็นได้<sup>๕๓</sup>

- |                 |                                  |
|-----------------|----------------------------------|
| ก) จักขายตนะ    | อายตนะคือตา                      |
| ข) รูปลายตนะ    | อายตนะคือรูป                     |
| ค) โสตายตนะ     | อายตนะคือหู                      |
| ง) สัททายตนะ    | อายตนะคือเสียง                   |
| จ) ฆานายตนะ     | อายตนะคือจมูก                    |
| ฉ) คันธายตนะ    | อายตนะคือกลิ่น                   |
| ช) ชิวหายตนะ    | อายตนะคือลิ้น                    |
| ซ) รสายตนะ      | อายตนะคือรส                      |
| ฌ) กายายตนะ     | อายตนะคือกาย                     |
| ญ) โผฏฐัพพายตนะ | อายตนะคือโผฏฐัพพะ                |
| ฎ) มนายตนะ      | อายตนะคือใจ                      |
| ฏ) ฐัมมายตนะ    | อายตนะคือธรรมารมณ์ <sup>๕๔</sup> |

อายตนะ ๑๒ ในขณะนั่งสมาธิอยู่มี รูปลายตนะ จักขายตนะ จักขุ ประสาทตามี แสงสว่างปรากฏ เป็นรูป กำหนดเห็นจิตรู้ เป็นนาม ในขณะนั่งได้ยินเสียง นั่งอยู่มีเสียง แทรกเข้ามา กำหนดเสียงนั้น จิตรู้ เป็นนาม โสตประสาท สัททารมณ์ อากาศอันนี้ เป็นรูป ในขณะนั่งได้กลิ่น กำหนดจิตรู้ก่อน เป็นนาม คันธารมณ์ ฆานประสาท เป็นรูป ในขณะ นั่งได้รส กำหนดจิตรู้รส เป็นนาม รสารมณ์กับชีวหาประสาท เป็นรูป ในขณะนั่งสัมผัส กระทบร้อนเย็น กำหนดจิตรู้การกระทบ เป็นนาม โผฏฐัพพารมณ์ที่กระทบสัมผัสทาง ผิวหนังและกายประสาท เป็นรูป ในขณะนั่ง ได้รับอารมณ์ทางใจ กำหนดจิตรู้ เป็นนาม ฐัมมารมณ์นั้นเป็นทั้ง รูปและนาม ส่วนทथยัตถุ เป็นรูป<sup>๕๕</sup>

<sup>๕๓</sup> ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๓.

<sup>๕๔</sup> ดูรายละเอียดใน ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๕.

<sup>๕๕</sup> อาจารย์เนบ มหานิรันดร์, การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เล่ม ๒, หน้า ๕.

๓. ชาติ ๑๘ สิ่งที่ทรงไว้ ซึ่งสภาวะของตนอยู่เอง ตามที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นที่  
เป็นไปตามธรรมเนียม เป็นสิ่งที่อยู่ตามธรรมชาติ<sup>๕๖</sup> มีดังนี้

ก) จักขุชาติ	หมายถึงจักขุประสาท
ข) รูปชาติ	หมายถึงรูปารมณ
ค) จักขุวิญญาณชาติ	หมายถึงจักขุวิญญาณ
ง) โสตชาติ	หมายถึงโสตประสาท
จ) สัททชาติ	หมายถึงสัททารมณ
ฉ) โสตวิญญาณชาติ	หมายถึงโสตวิญญาณ
ช) ฆานชาติ	หมายถึงฆานประสาท
ซ) คันธชาติ	หมายถึงคันธารมณ
ฌ) ฆานวิญญาณชาติ	หมายถึงฆานวิญญาณ
ญ) ชิวหาชาติ	หมายถึงชิวหาประสาท
ฎ) รสชาติ	หมายถึงรสารมณ
ฏ) ชิวหาวิญญาณชาติ	หมายถึงชิวหาวิญญาณ
ฐ) กายชาติ	หมายถึงกายประสาท
ฑ) โผฏฐัพพชาติ	หมายถึงกายประสาท
ฒ) กายวิญญาณชาติ	หมายถึงกายวิญญาณ
ณ) มโนชาติ	หมายถึงมโน
ด) รัम्मชาติ	หมายถึงมโนวิญญาณ
ต) มโนวิญญาณชาติ	หมายถึงธรรมารมณ <sup>๕๗</sup>

ชาติ ๑๘ ในขณะที่นั่งอยู่ นั่งเป็นรูปชาติ ปรากฎชาติ น้ำ ดิน ชัดเจน ชาติน้ำหนัก  
กว่าชาติ ดิน ถ้ากำหนดรู้ที่ท้องพอง ท้องยุบ เป็นอาการของชาติลม<sup>๕๘</sup>

<sup>๕๖</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๓๑๓-๓๑๔.

<sup>๕๗</sup> คูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๒๕/๑๖๑.

<sup>๕๘</sup> อาจารย์แนบ มหานิรานนท์, การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เล่ม ๒, หน้า ๕.

๔. อินทรีย์ ๒๒ ความเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน หรือความเป็นอิสระหมายถึง ความเป็นใหญ่ในกิจเป็นหน้าที่ของตน เรียกว่า อินทรีย์ ๒๒ พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นธรรมที่มีในร่างกาย ในอินทรีย์ ๒๒ นั้น<sup>๕๕</sup> ซึ่งประกอบไปด้วย

- |                             |  |
|-----------------------------|--|
| ก) จักขุอินทรีย์            | ได้แก่ ประสาทที่เกิดทางตาจัดเป็นรูป                    |
| ข) โสติดินทรีย์             | ได้แก่ ประสาทที่เกิดทางหูจัดเป็นรูป                    |
| ค) ฉานินทรีย์               | ได้แก่ ประสาทที่เกิดทางจมูกจัดเป็นรูป                  |
| ง) ชิวหินทรีย์              | ได้แก่ ประสาทสัมผัสที่เกิดทางลิ้นจัดเป็นรูป            |
| จ) กายินทรีย์               | ได้แก่ ประสาททางกาย จัดเป็นรูป                         |
| ฉ) มนินทรีย์                | ได้แก่ ใจจัดเป็นนาม                                    |
| ช) อิตถินทรีย์              | ได้แก่ ภาวะความเป็นหญิง จัดเป็นรูป                     |
| ฌ) ปุริสินทรีย์             | ได้แก่ ภาวะความเป็นชาย จัดเป็นรูป                      |
| ณ) ชีวิตินทรีย์             | ได้แก่ ธรรมชาติที่ทำให้รูปนามดำรงอยู่ได้จัดเป็นรูป-นาม |
| ญ) สุขินทรีย์               | ได้แก่ สุขเวทนาจัดเป็นนามเจตสิก                        |
| ฎ) ทุกขินทรีย์              | ได้แก่ ทุกขเวทนาจัดเป็นนามเจตสิก                       |
| ฏ) โสมนัสสินทรีย์           | ได้แก่ โสมนัสเวทนาจัดเป็นนาม                           |
| ฐ) โทมนัสสินทรีย์           | ได้แก่ โทมนัสเวทนาจัดเป็นนาม                           |
| ฑ) อุปกขินทรีย์             | ได้แก่ อุเบกขาเวทนาจัดเป็นนามเจตสิก                    |
| ฒ) สัทธินทรีย์              | ได้แก่ ศรัทธาจัดเป็นนามเจตสิก                          |
| ณ) วิริยินทรีย์             | ได้แก่ ความเพียรจัดเป็นนามเจตสิก                       |
| ด) สตินทรีย์                | ได้แก่ ความระลึกจัดเป็นนามเจตสิก                       |
| ต) สมาธินทรีย์              | ได้แก่ ความตั้งมั่นจัดเป็นนามเจตสิก                    |
| ถ) ปัญญาอินทรีย์            | ได้แก่ ปัญญาที่เห็นในสัมมาทิฏฐิ                        |
| ท) อนัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์ | ได้แก่ ปัญญาในโศดาปัตติมรรคจัดเป็นนาม                  |
| ธ) อัญญาอินทรีย์            | ได้แก่ ปัญญาในโศดาปัตติผลจนถึงอรหัตมรรคจัดเป็นนาม      |

<sup>๕๕</sup> พระมหาบุญหนา อโศโก, พระไตรปิฎกฉบับพิมพ์ทุกข์, ( กรุงเทพฯ : ศิลปสยามบรรณกิจภัณฑ์และการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๔๘.

น) อัญญาตาวินทริย์ ได้แก่ ปัญญาในอรหัตผล จัดเป็นนาม<sup>๖๐</sup>

อินทริย์ ๒๒ ในขณะนั้น รูปนั้นเป็นใหญ่ในการนั้นนั้น เป็นรูป กำหนดจิตรู้เป็นใหญ่ในการรู้นั้น เป็นนาม ส่วนอินทริย์อื่นๆ ก็เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตนโดยเฉพาะ เช่น ชีวิตินทริย์ ธรรมชาติทำให้รูปนามนั้นได้ เป็นทั้งรูป-นาม เป็นต้น<sup>๖๑</sup>

๕. อริยสัจ ๔ คือ ความจริงอันประเสริฐมี ๔ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

- |                                 |                                   |
|---------------------------------|-----------------------------------|
| ก) ทุกขอริยสัจ                  | อริยสัจคือทุกข์                   |
| ข) ทุกขสมุทยอริยสัจ             | อริยสัจคือเหตุเกิดแห่งทุกข์       |
| ค) ทุกขนิโรธอริยสัจ             | อริยสัจคือความดับทุกข์            |
| ง) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ | อริยสัจคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับ |

ทุกข์<sup>๖๒</sup>

อริยสัจ ๔ ขณะนั้นเป็นทุกขสัจ เหตุที่นั้นเพราะความทุกข์บีบคั้นอยากพ้นไปจาก ความทุกข์ การเคลื่อนไหวจิตสังขารคลุมให้กายนั้น รู้สึกอยากพ้นทุกข์เป็นเหตุ (สมุทัยสัจ) การละเสียได้ซึ่งความทุกข์ก็ดับ ทุกข์ดับ ก็เป็นนิโรธ จิตรู้กำหนดปัจจุบันขณะนั้นกำหนด เป็นข้อปฏิบัติ (มรรคสัจ) อย่างนี้ เป็นต้น<sup>๖๓</sup>

๖. ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ เป็นขบวนการที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้นตามเหตุและปัจจัย หรือสภาพที่อาศัยให้เกิดขึ้น ความประชุมพร้อมด้วยเหตุผล มีดังนี้

- |                           |              |
|---------------------------|--------------|
| ก) เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย  | สังขารจึงมี  |
| ข) เพราะสังขารเป็นปัจจัย  | วิญญาณจึงมี  |
| ค) เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย  | นามรูปจึงมี  |
| ง) เพราะนามรูปเป็นปัจจัย  | สพายตนะจึงมี |
| จ) เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย | ผัสสะจึงมี   |

<sup>๖๐</sup> ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๑๕/๑๕๓.

<sup>๖๑</sup> อาจารย์แนบ มหานิราชนนท์, การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เล่ม ๒, หน้า ๕.

<sup>๖๒</sup> ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๑๕/๑๕๒.

<sup>๖๓</sup> อาจารย์แนบ มหานิราชนนท์, การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เล่ม ๒, หน้า ๕.

ฉ) เพราะผัสสะเป็นปัจจัย	เวทนาจึงมี
ช) เพราะเวทนาเป็นปัจจัย	ตัณหาจึงมี
ซ) เพราะตัณหาเป็นปัจจัย	อุปาทานจึงมี
ฌ) เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	ภพจึงมี
ญ) เพราะภพเป็นปัจจัย	ชาติจึงมี
ฎ) เพราะชาติเป็นปัจจัย	ชรา มรณะ

ฎ) ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสจึงมีกองทุกข์ทั้งหมดนี้มีการเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้<sup>๖๔</sup>

ปฏิจสมุปปาท ๑๒ ในขณะที่ไม่รู้ตามจริง เป็นเหตุคิดปรุงแต่งเกิดจิต ความรู้ว่าจะนั่งเป็นเหตุให้นั่ง นาม-รูป ปรากฏ ขณะนั่งเป็นเหตุให้กำหนดรู้จิตปรากฏ สฬายตนะ เป็นผัสสะกายนั่ง จิตรู้ เป็นเวทนารู้สึกสบาย อยากให้คงอยู่เป็น ตัณหา ยึดถือว่าเป็นตัวตน เรา เขา เรากำลังกำหนด (ภพ) เกิดความรู้สึกเป็นนักปฏิบัติวิปัสสนาทันที (ชาติ) รู้สึกเรากำลังตั้งอยู่ คับไป ทุกข์เกิดขึ้นถ้าไม่กำหนดจิตรู้<sup>๖๕</sup>

ในการปฏิบัติวิปัสสนาต้องมีอารมณ์วิปัสสนา ก็คือ วิปัสสนาภูมิและได้สงเคราะห์เป็น รูปนาม เช่น ในขณะที่มีสติกำหนดรู้นั่ง นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรงดำรงสติไว้เฉพาะหน้า นั่งให้ตัวตรง หลับตาหายใจตามปกติ ตั้งสติดูอาการพองยุบ ท้องพอง กำหนดรู้สภาวะ รูปธรรม นามธรรม ตามอาการที่ท้องพองว่า “พองหนอ” ท้องยุบ กำหนดรู้สภาวะ รูปธรรม นามธรรม ตามอาการที่ท้องยุบว่า “ยุบหนอ”<sup>๖๖</sup>

การปฏิบัติวิปัสสนากวานานั้นอายตนะก็เป็นอารมณ์หนึ่งในวิปัสสนาภูมิ ๖ เพราะอายตนะ ๑๒ เป็นแดนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้สึกต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทำให้เราเกิดการเรียนรู้และดำรงชีวิตแบบผสมผสานที่ต้องมองความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในแง่ดีและไม่ดีของโลกแห่งความจริงและสมมติ ที่สอนให้เราตกต่ำไปตามกระแสของโลกธรรม นั้นเรียกว่าอายตนะ ๑๒

<sup>๖๔</sup> ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๗๔/๑๘๕.

<sup>๖๕</sup> อาจารย์แนบ มหานครานนท์, การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เล่ม ๒, หน้า ๕.

<sup>๖๖</sup> อ้างแล้ว.

และเป็นภูมิพื้นที่ให้เกิดวิปัสสนาญาณรู้แจ้งเห็นจริง เช่นเดียวกับขั้น ๕ และอายตนะ ๑๒ นี้หาใช่อื่นไกลไม่ ได้แก่ปรมัตถ์ธรรมนั่นเอง

### ๓.๔ วิปัสสนาที่ปรากฏในปุณโณวาทสูตร

วิปัสสนาเป็นการปฏิบัติที่ทำให้รู้แจ้งรูปนาม ในปุณโณวาทสูตรเป็นการกำหนด ภูมิของวิปัสสนา คือ การกำหนดอายตนะ ที่ปรากฏในพระสูตร ให้เห็นถึงความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เห็นความเป็นพระไตรลักษณ์ของรูปนาม อายตนะ คือ แคน เชื่อมต่อให้เกิดความรู้แบ่งเป็น ๒ พวก คือ อายตนะภายในได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสว่าไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา<sup>๖๓</sup>

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า บรรพชิตพิจารณาเห็นธรรมในธรรม คือ อายตนะ ภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ บรรพชิตพิจารณาเห็นธรรมในธรรม คือ อายตนะ ภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ อย่างไรเล่า บรรพชิต ในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้จักตา รู้จัก รูปและรู้จักสังโยชน์ที่อาศัยตาและรูปทั้ง ๒ นั้นเกิดขึ้น อนึ่งสังโยชน์ที่ยังไม่เกิด จะเกิดขึ้น ด้วยประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย สังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้ว จะละเสียด้วยประการใด ย่อมรู้จักด้วยประการนั้นด้วย สังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใด ย่อมรู้จักด้วยประการนั้น บรรพชิตย่อมรู้จักหู รู้จักเสียง ย่อมรู้จักจมูก รู้จักกลิ่น ย่อมรู้จักลิ้น รู้จัก รส ย่อมรู้จักกาย รู้จักโผฏฐัพพะ ย่อมรู้จักใจ รู้จักธรรมารมณและรู้จักสังโยชน์ที่อาศัยใจ และธรรมารมณทั้ง ๒ นั้นเกิดขึ้น สังโยชน์ที่ยังไม่เกิด จะเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้จัก ด้วยประการนั้นด้วย สังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วจะละเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้จักด้วยประการ นั้นด้วย สังโยชน์ที่ละได้แล้ว จะไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปด้วยประการใด ย่อมรู้จักด้วยประการ นั้นด้วย<sup>๖๔</sup>

ในสัพพสังคหะกองที่ ๔ ได้ให้ความหมายของคำว่า อายตนะ แปลอย่างสั้นที่สุดคือ ว่า เครื่องต่อและมีความหมายหลายนัย คือ

<sup>๖๓</sup> ดูรายเอียดใน ส.สพว.(ไทย) ๑๘/๑/๑.

<sup>๖๔</sup> ดูรายเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๓/๘๐.



๑. สลยชาติเทศภูจ เป็นที่เกิด หมายความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้ชื่อว่าอายตนะเป็นเครื่องต่อให้เกิดจิตและเจตสิก ถ้าไม่มีอายตนะแล้วก็ไม่มีเครื่องต่อให้เกิดจิตและเจตสิกไม่มีวิถีจิต ไม่มีบุญไม่มีบาป

๒. นิवासภูจ เป็นที่อยู่ หมายความว่า อายตนะเป็นที่อยู่อาศัยของจิตและเจตสิก จิตและเจตสิกไม่ได้อาศัยอยู่ที่อื่นเลย

๓. อากรภูจ เกิดแก่สัตว์ทั่วไป หมายความว่า อายตนะนี้เกิดแก่สัตว์ทั้งหลาย ไม่เลือกชั้นวรรณะ

๔. สโมสรภูจ เป็นที่ประชุม หมายความว่า อายตนะภายในกับอายตนะภายนอกมาประชุมกันมาร่วมกัน มาต่อกันเมื่อใดจิตและเจตสิกก็จะเกิดขึ้นเมื่อนั้น ถ้าอายตนะไม่ประชุมกัน ไม่ต่อกัน จิตเจตสิกก็เกิดขึ้นไม่ได้เลย

๕. การณภูจ เป็นเหตุให้เกิด หมายความว่า ถ้าไม่มีอายตนะเป็นเหตุเป็นปัจจัยแล้ว จิตเจตสิกก็เกิดขึ้นไม่ได้ เมื่อมีอายตนะเป็นปัจจัย จิตเจตสิกก็เกิดขึ้น เป็นเหตุให้เกิดบุญหรือบาป<sup>๖๕</sup>

พระธรรมธีรราชมุณี (โชคก ฅานสิทฺธิ ป.ธ.๕) ได้ให้ความหมาย อายตนะ ว่าที่เกิด หมายความว่า เป็นที่เกิดของบุญและบาป คือ บุญและบาปอาศัยเกิดตามอายตนะนี้ทั้งนั้น และนอกจากนี้ยังเป็นที่เกิดของจิตกับเจตสิกอีกด้วย

อายตนะ แปลว่า ที่อยู่ หมายความว่า เป็นที่อาศัยของรูปและนาม รูปและนามอาศัยเกิดขึ้นที่นี่

อายตนะ แปลว่า ที่ประชุม หมายความว่า เหตุปัจจัยมาประชุมกัน ณ ที่นี่ เช่น ตาเห็นรูปครั้งหนึ่ง ๆ ต้องประชุมพร้อมด้วยเหตุ ๔ อย่างคือ จักขุปสาท รูปารมณั์ แสงสว่างมนสิการ หู ได้ยินเสียง ก็ต้องประชุมพร้อมกันด้วยเหตุ ๔ โดยทำนองเดียวกันนี้ คือ

---

<sup>๖๕</sup> พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมจาริยะ, ปรมมัตถโชติกะและปริจเฉทที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิ สัทธัมมโชติกะ), หน้า ๑๕๓.

โศตปสาท สัททธรรมณ์ ช่องว่างและมนสิการ จมูกได้กลิ่น ก็ต้องประชุมพร้อมกันด้วยเหตุ ๔ อย่างคือ โศต-ปสาท คันธารธรรมณ์ ลมและมนสิการ

อายตนะ แปลว่า ทำให้สังสารทุกข์เกิดขึ้น หมายความว่า สรรพสัตว์พากันหลงจมอยู่ในวิญญูสงสารไม่รู้จักหนทางไปสู่มรรค ผล นิพพาน เกิดความมีคตินันธการเพราะอวิชชา หุ้มห่อ จึงพากันก่อกรรมทำชั่วอยู่ตลอดไป เมื่อทำกรรมแล้วย่อมได้รับผลของกรรมคือวิบากเกิดแล้วกิเลสก็เกิดอีก วนอยู่ในห้วงมหรณพทงสงสารอย่างนี้ตลอดไปไม่รู้จักสิ้นสุดยุติลงได้ทั้งนี้เพราะอาศัยอายตนะเป็นเหตุ<sup>๑๑</sup>

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมาย อายตนะ ในพุทธธรรม ว่า อายตนะ แปลว่า ที่ต่อหรือแดน หมายถึงที่ต่อกันให้เกิดความรู้ แคนเชื่อมต่อกันให้เกิดความรู้หรือแหล่งที่มาของความรู้ แปลง่าย ๆ ว่า ทางรับรู้มี ๖ อย่าง ดังที่เรียกในภาษาไทยว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจและแดนต่อความรู้ภายนอก อายตนะภายนอก ๖ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกายและสิ่งที่ใจนึกโดยทั่วไปนิยมเรียกว่า อารมณ์<sup>๑๒</sup>

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความหมายไว้ว่า ที่ติดต่อ เครื่องติดต่อ แคนต่อความรู้ เครื่องรู้และสิ่งที่รู้ เช่น ตาเป็นเครื่องรู้ รูปเป็นสิ่งที่ถูกรู้ เป็นต้น จัดเป็น ๒ ประเภท คือ อายตนะภายในได้แก่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอายตนะภายนอก รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์<sup>๑๓</sup>

พระสัทธัมมโชติกะ ได้ให้ความหมาย อายตนะในหนังสือปรมัตถโชติกะ และปริจเฉทที่ ๗ ว่า อายตนะ เป็นเครื่องต่อที่สำคัญ อันทำให้สัตว์ต้องเวียนว่ายตายเกิดไม่มีที่สิ้นสุดและเมื่อเกิดมาแล้วก็อายตนะนี้เองเป็นปัจจัยให้ประพฤติธรรม เป็นไปในเหตุที่จะให้เกิดทุกข์หรือจะให้พ้นทุกข์ ขึ้นชื่อว่าสัตว์แล้วจะต้องไม่อาศัยอายตนะเหล่านั้นเป็นไม่มี อายตนะ จำแนกโดยประเภทแห่งทวารก็มี ๖ เรียกว่า อชฺฌตฺติกายตฺน เป็นอายตนะภายใน

<sup>๑๑</sup> พระธรรมธีรราชมุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ ป.ธ.๘), คำบรรยายวิปัสสนากรรมฐาน, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ ประยูรวงศ์พริ้นท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๘๔๔.

<sup>๑๒</sup> ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๓๔.

<sup>๑๓</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๔๕.

จำแนกโดยประเภทแห่งอารมณ์ ก็มี ๖ เหมือนกัน เรียกว่า พาหิรายตนะเป็นอายตนะภายนอก ๖ รวมกันอายตนะมี ๑๒<sup>๓๓</sup>

อายตนะเป็นหลักธรรมที่มีปรากฏอยู่ในปุณฺณโกณฑสมสูตร เพราะว่าพระพุทธเจ้าทรงให้กรรมฐานท่านปุณณะ โดยการกำหนดอายตนะเป็นอารมณ์ในการเจริญกรรมฐาน ให้ท่านพิจารณาให้เห็นว่ารูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ ซึ่งเป็นอายตนะภายนอกไม่สามารถคงสภาพที่จะตั้งอยู่ได้ต้องเสื่อมไปตามกาลเวลา แมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งเป็นอายตนะภายในก็เป็นสภาพเช่นนั้นเหมือนกัน ให้พิจารณาเห็นความเป็นไตรลักษณ์ เราก็ไม่ควรยึดว่าเป็นของเรา อายตนะนั้นยังแยกเป็นรูปธรรมนามธรรมไว้เป็นคู่ ๆ ดังต่อไปนี้

อายตนะคู่ที่ ๑ รู้ชัดว่าตา รู้ชัดรูป สัมผัสโชนใดอาศัยตาและรูปทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รู้ชัดสัมผัสนั้น การเกิดขึ้นแห่งสัมผัสที่ยังไม่เกิดขึ้นมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น การละสัมผัสที่เกิดขึ้นแล้วมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น และสัมผัสที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีกมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดด้วยเหตุนี้ อายตนะภายในได้แก่ (จักขายตนะ) คือ ประสาทตา สิ่งที่มากระทบ อายตนะภายนอก คือ (รูปารมณ์) อันได้แก่ สีต่าง ๆ มากระทบกัน ทำให้เกิดเห็นขึ้น เกิดสภาพเห็นขึ้น อะไรเป็นรูป อะไรเป็นนาม ประสาทตาเป็นรูป สีที่กระทบตาเป็นรูป สภาพเห็นเป็นนาม

อายตนะคู่ที่ ๒ รู้ชัดหู รู้ชัดเสียง สัมผัสโชนใดอาศัยหูและเสียงทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รู้ชัดสัมผัสนั้น การเกิดขึ้นแห่งสัมผัสที่ยังไม่เกิดขึ้นมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น การละสัมผัสที่เกิดขึ้นแล้วมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนี้ และสัมผัสที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดด้วยเหตุนี้

อายตนะภายในได้แก่ (โสตายตนะ) คือประสาทหู สิ่งที่มากระทบ (อายตนะภายนอก) ก็ คือ (สัททายตนะ) คือ เสียงต่าง ๆ เสียงมากระทบประสาทหู ซึ่งก็เป็นรูปธรรมด้วยกัน เสียงก็เป็นรูป ประสาทหูก็เป็นรูป กระทบกันเป็นเหตุให้เกิดสภาพได้ยินขึ้น สภาพได้ยินเป็นนามธรรม เสียงเป็นรูป ประสาทหูเป็นรูป ได้ยินเป็นนาม มนายตนะนี้เป็นนาม

<sup>๓๓</sup> พระสังฆมมโชติกะ ฆมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะและปริเฉทที่ ๗, หน้า ๘๒.

อายตนะคู่ที่ ๓ รู้ชัดจุมก รู้ชัดกลิ่น สัมผัสโชนใดอาศัยจุมกและกลิ่นทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รู้ชัดสัมผัสโชนนั้น การเกิดขึ้นแห่งสัมผัสโชนที่ยังไม่เกิดขึ้น มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น การละสัมผัสโชนที่เกิดขึ้นแล้ว มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้นและสัมผัสโชนที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น<sup>๓๔</sup>

อายตนะภายในได้แก่ (จมานายตนะ) คือ ประสาทจุมก สิ่งที่มากระทบ (อายตนะภายนอก) ก็ คือ (คันธายตนะ) ได้แก่ กลิ่นต่าง ๆ กลิ่นก็เป็นรูป ประสาทจุมกก็เป็นรูปกระทบกันแล้ว ก็เป็นเหตุให้เกิดการรู้กลิ่นขึ้น ตัวรู้กลิ่นนี้เป็น มนายนะ เป็นจิตแต่เป็นจิตที่เกิดที่จุมกทำหน้าที่รู้กลิ่น กลิ่นก็เป็นอย่างหนึ่งรู้กลิ่นก็เป็นอย่างหนึ่ง กลิ่นนั้นเป็นรูปรู้กลิ่นเป็นนาม สติที่ระลึกรู้ พอรู้กลิ่น ก็ระลึกรู้สภาพ รู้กลิ่น เกิดจากการรับรู้ทางจุมกขึ้นมา

อายตนะคู่ที่ ๔ รู้ชัดลิ้น รู้ชัดรส สัมผัสโชนใดอาศัยลิ้นและรสทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รู้ชัดสัมผัสโชนนั้น การเกิดขึ้นแห่งสัมผัสโชนที่ยังไม่เกิดขึ้นมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น การละสัมผัสโชนที่เกิดขึ้นแล้วมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้นและสัมผัสโชนที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น

อายตนะภายในได้แก่ (ชีวหายตนะ) คือ ประสาทลิ้น สิ่งที่มากระทบ อายตนะภายนอกก็ คือ (รสายตนะ) ได้แก่ รสต่าง ๆ เป็นรูปธรรมทั้งคู่ กระทบกันก็ทำให้เกิดการรู้รสขึ้น สภาพรู้รสนั้น เป็นมายนะ เป็นจิตที่เกิดขึ้นที่ลิ้น ทำหน้าที่รู้รส รสอย่างหนึ่ง รสก็อย่างหนึ่ง รสนั้นเป็นรูป รุ้รสนี้เป็นนาม รสก็เป็นรสต่าง ๆ ไม่รู้ว่าเป็นรสอะไร ปรมัตถ์ธรรมแก่รสต่าง ๆ ไม่รู้ว่าเป็นรสแก่นั่นแก่นี่ รสขนมรสอะไรต่าง ๆ แต่รู้รสเท่านั้น คือ ปรมัตถ์ นั่นคือปรมัตถ์ ก็ทำสติระลึกรู้ เวลากินข้าวรสกระทบลิ้น ระลึกรู้สภาพรสรู้รส แต่พอมันเลยไปสู่สมมติบัญญัติรู้ว่ารสนี้เป็น รสไก่บ้าง รสน้ำปลา รสหวาน เราก็รู้มารู้ที่ใจ คือ มนายนะ ตัวจิตที่เกิดที่ใจที่ไปคิดนึกให้รู้ว่าเป็นสมมติบัญญัติต่าง ๆ แล้ว ถ้ามันเลยไปสู่ว่าพอใจไม่พอใจรสอันนี้ชอบดี ก็กำหนดความพอใจ อันไหนไม่ชอบก็กำหนดรู้ความไม่ชอบใจซึ่งเป็นธัมมายนะเกิดขึ้น

<sup>๓๔</sup> ดูรายละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๒๐.

อายตนะคู่ที่ ๕ รู้ชัศกาย รู้ชัศโณฏฐัพพะ สังกโยชนัโคอาศัยกายและโณฏฐัพพะทั้งสองนั้นเกิดขึ้นก็รู้ชัศสังโยชนันั้น การเกิดขึ้นแห่งสังโยชนัที่ยังไม่เกิดขึ้นมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัศด้วยเหตุนี้ การละสังโยชนัที่เกิดขึ้นแล้วมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัศเหตุนี้ และสังโยชนัที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัศเหตุนี้<sup>๓๕</sup>

อายตนะภายใน ได้แก่ (กายายตนะ) คือ ประสาทกาย กระทบกับอายตนะภายนอกก็ คือ (โณฏฐัพพายตนะ) เครื่องกระทบทางกาย มี ปฐวีโณฏฐัพพารมณั เตโชโณฏฐัพพารมณั วาโยโณฏฐัพพารมณั คือ ธาตุดิน ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุดินก็มีลักษณะแข็ง แข็งน้อยก็เป็นความอ่อน ธาตุไฟก็มีลักษณะเป็นความร้อน ความร้อนน้อยก็เป็นความเย็น ธาตุลม ลักษณะเคร่งตึง ตึงน้อยก็เป็นความหย่อน ฉะนั้นสิ่งที่มากระทบทางกาย ก็จะมี ความเย็นบ้าง ร้อนบ้าง อ่อนบ้าง แข็งบ้าง หย่อนบ้าง ตึงบ้าง กระทบกับกายปราทซึ่งเป็นรูปธรรม เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา

อายตนะ คู่ที่ ๖ รู้ชัศใจ รู้ชัศธรรมารมณั สังกโยชนัโคอาศัยใจและธรรมารมณั ทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รู้ชัศสังโยชนันั้น การเกิดขึ้นแห่งสังโยชนัที่ยังไม่เกิดขึ้นมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัศเหตุนี้ การรู้ชัศสังโยชนัที่เกิดขึ้นแล้วมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัศเหตุนี้ และสังโยชนัที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัศด้วยเหตุนี้<sup>๓๖</sup>

อายตนะภายนอกได้แก่ (มนายตนะ) คือ ใจมากระทบกับอายตนะภายนอกก็ คือ (ธัมมายตนะ) กระทบกันก็ทำให้เกิดรู้เรื่องราวต่างขึ้น ก็กำหนดรู้จิตใจที่นึกคิด ตัวธัมมายตนะที่กระทบที่ใจ คือ เจตสิกต่าง ๆ รวมทั้งรูปละเอียด คือ สุขุมรูป ส่วนนิพพานนั้น ยังไม่เกิดขึ้น ถ้าเกิดขึ้นเมื่อไร ก็เป็นอันว่า เข้าสู่ความเป็นอริยะบุคคล นิพพานก็เป็น ธัมมายตนะมากระทบที่ใจสามารถที่จะไปสัมผัสรู้ได้ เมื่อเจริญวิปัสสนา มีญาณปัญญาแก่กล้า ไปถึงโลกุตตรญาณก็จะไปรับนิพพานเป็นอารมณ์ กิเลสที่มีอยู่ที่จิตใจก็จะถูกประหารให้น้อยลงเบาบาง ฉะนั้นขณะที่เจริญสติ กำหนดรู้รูปนามอยู่เสมอนี้ มันก็จะบรรเทากิเลสไปได้ แต่ถ้าญาณปัญญาเกิดขึ้น จะละกิเลสเป็นขณะ เรียกว่า ตทังคปหาน<sup>๓๗</sup> และเมื่อมรรคจิตเกิดขึ้นจึง

<sup>๓๕</sup> คุรายละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๒๐.

<sup>๓๖</sup> คุรายละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๒๐.

<sup>๓๗</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๘.

จะละโดยเด็ดขาด เป็นสมุจเฉตปหาน<sup>๖๔</sup> การยังเห็นด้วยการละนิจัตถัญญาเป็นต้น ต่อมาเมื่อ วิปัสสนาญาณแก่กล้าขึ้น จะรู้ชัดถึงความเกิดดับของสภาวะเห็นหรือรูปที่เห็นได้ ต่อจากนั้นก็รู้ชัดในความดับของสภาวะเห็นรูปที่เห็นรวมทั้งสังขารทั้งหมด ปัญญานี้เป็นปหานปริปัญญา<sup>๖๕</sup> ในระดับมรรคต่อมาเป็นผลจิตย่อมเกิดขึ้นต่อมรรคจิตโดยรับรู้พระนิพพานเป็นอารมณ์เหมือนมรรคจิต ครั้งบรรลุมรรคผลชั้นสูง คือ อรหัตตมรรคและอรหัตตผล กิเลสทั้งปวงย่อมหมดสิ้นไปโดยสิ้นเชิง<sup>๖๖</sup>

ในปฐมโณวาทสูตรพระพุทธเจ้าได้บอกทางหรือหนทางในการปฏิบัติเพื่อจะได้พ้นจากทุกข์แก่ท่านพระปุณณะโดยการกำหนดอายตนะเป็นอารมณ์วิปัสสนา ดังปรากฏเนื้อความว่า

รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พากใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลไม่เพลิดเพลिन ไม่เชยชม ไม่ยึดติดรูปนั้นอยู่ เมื่อไม่เพลิดเพลिन ไม่เชยชม ไม่ยึดติดรูปนั้น ความเพลิดเพลिनย่อมดับ ทุกข์จึงดับ

เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พากใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลไม่เพลิดเพลिन ไม่เชยชม ไม่ยึดติดเสียงนั้นอยู่ เมื่อไม่เพลิดเพลिन ไม่เชยชม ไม่ยึดติดเสียงนั้น ความเพลิดเพลिनย่อมดับ ทุกข์จึงดับ

กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พากใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลไม่เพลิดเพลिन ไม่เชยชม ไม่ยึดติดกลิ่นนั้นอยู่ เมื่อไม่เพลิดเพลिन ไม่เชยชม ไม่ยึดติดกลิ่นนั้น ความเพลิดเพลिनย่อมดับ ทุกข์จึงดับ

รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พากใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลไม่เพลิดเพลिन ไม่เชยชม ไม่ยึดติดรสนั้นอยู่ เมื่อไม่เพลิดเพลिन ไม่เชยชม ไม่ยึดติดรสนั้น ความเพลิดเพลिनย่อมดับ ทุกข์จึงดับ

<sup>๖๔</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๐๓.

<sup>๖๕</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๗.

<sup>๖๖</sup> พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสุติ), วิปัสสนาภูมิ ตอนที่ ๘, อายตนะ ๑๒, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๗๕-๘๕.

โณฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย ที่นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลไม่เพติดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดโณฐัพพะนั้นอยู่ เมื่อไม่เพติดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดโณฐัพพะนั้น ความเพติดเพลินย่อมดับ ทุกข์จึงดับ

ธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจ ที่นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลไม่เพติดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดธรรมารมณ์นั้นอยู่ เมื่อไม่เพติดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดธรรมารมณ์นั้น ความเพติดเพลินย่อมดับ ทุกข์จึงดับ<sup>๙๐</sup>

จากการศึกษาเนื้อหาที่กล่าวมา พบว่าเป็นการปฏิบัติวิปัสสนาโดยการพิจารณาอายตนะให้เห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่ปรารถนา ไม่ควรเข้าไปหลง เมื่อไม่เข้าไปหลงยินดีพอใจก็จะคลายจากความยึดมั่นถือมั่นในตัวได้ ผู้ปฏิบัติย่อมเกิดนิพพิทาญาณ<sup>๙๑</sup> คือความเบื่อหน่าย จิตก็ย่อมจะหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งหลาย การที่จะหลุดพ้นไปได้อีกก็ต้องปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งเดิน ตามทางมรรคมืองค์ ๘ อันเป็นหนทางดับทุกข์

<sup>๙๐</sup> ดูรายละเอียดใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๕๕/๔๔๓.

<sup>๙๑</sup> ดูรายละเอียดใน พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ฉบับคำศัพท์ชาวพุทธควรรู้, หน้า ๔๑๔.

## บทที่ ๔

### การปฏิบัติเพื่อบรรลุผลในปุณโณวาทสูตร

การศึกษาการปฏิบัติเพื่อบรรลุผลพระปุณณะ ทำให้เกิดความรู้เรื่องเนื้อหา และหลักธรรมที่ใช้เป็นหลักในการปฏิบัติของพระปุณณะ ท่านได้กำหนดอายตนะซึ่งเป็นภูมิของวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ การพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม หลักการปฏิบัติที่สามารถนำไปสู่ความสำเร็จได้ หากมีการศึกษาอย่างถ่องแท้ถึงหลักปฏิบัติธรรมที่ปรากฏใน พระสูตร จะทำให้เข้าใจได้ว่าเป็นหลักปฏิบัติเพื่อดำเนินไปสู่การบรรลุผลในการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาเฉพาะเรื่องอายตนะในหมวดธรรมและเป็นภูมิวิปัสสนา ในการปฏิบัติที่ปรากฏในปุณโณวาทสูตร ดังนั้นผู้ศึกษาจึงได้กำหนดประเด็นในการศึกษาไว้ดังนี้

๔.๑ ความหมายของการบรรลุผล

๔.๒ การบรรลุผล ๔ ผล ๔

๔.๓ แนวทางการปฏิบัติเพื่อบรรลุผลโดยอาศัยอายตนะเป็นอารมณ์

การพิจารณาอายตนะภายในภายนอกโดยความเป็นไตรลักษณ์

พิจารณาอายตนะใน ๓ กาล อดีต ปัจจุบัน อนาคต

พิจารณาอายตนะภายในและภายนอกโดยความเป็นคุณและโทษ

การกำหนดสภาวะธรรมเกี่ยวกับอายตนะ

การพิจารณาอุปมาเปรียบเทียบอายตนะ

การกำหนดอายตนะสงเคราะห์เข้าในสติปัฏฐาน

๔.๔ บุคคลผู้บรรลุธรรม



#### ๔.๑. ความหมายของการบรรลุมรรคผล

คำว่า “บรรลุ” หมายถึง สำเร็จ<sup>๑</sup> ตรงกับคำบาลีว่า อธิคม รูปศัพท์กิริยาเป็น อธิกจตุติ และศัพท์ว่า อภิสมโย มาจากคำว่า อภิ + สมย แปลว่า ความตรัสรู้ ความถึงพร้อมจำเพาะ (ตรัสรู้) ความเป็นที่ตรัสรู้ สมัยที่บรรลุ ความถึงพร้อมเฉพาะ<sup>๒</sup> อภิสมโย เมื่อนำมาใช้เป็น คำกิริยา ใช้ว่า อภิสมโต หรือ อภิสมโต มีความหมายกว้าง ๆ คือ เข้าใจธรรมหรือเข้าถึงธรรม ตั้งแต่บุคคลทั่วไปที่เข้าใจธรรมชัดเจนขึ้นมา หรือเข้าใจธรรมในขั้น วิปัสสนา จนถึงมรรคผลขึ้นในระหว่าง โดยเฉพาะความเข้าใจหรือความเข้าถึงในระดับ โสคาบัน<sup>๓</sup>

จากศัพท์ดังกล่าว ใช้ถึงการบรรลุมรรคผลในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ความเข้าใจธรรมในระดับต้น ๆ หรือการบรรลุมรรคผลในระดับสูงสุดคือ พระอรหันต์ แต่เมื่อต้องการกล่าวถึง การบรรลุนิพพาน จะใช้ศัพท์เฉพาะ ได้แก่คำว่า สจฺฉิกิริยา ซึ่งแปลว่า การทำให้แจ้ง หรือ การทำให้ประจักษ์ หมายถึงประสพเองและคำว่า ปตฺตติ (รูปกิริยาและคุณนามที่ใช้กับนิพพาน คือ ปตฺต) ทั้ง ๒ คำนี้ พบที่ใช้กับนิพพานหลายแห่งและส่วนมากใช้คำร้อยกรอง คือ คาถา<sup>๔</sup>

พระพุทธเจ้าเมื่อกล่าวถึงการตรัสรู้ของพระองค์ทรงใช้ศัพท์ ญาณทัสสนะ แยกออกเป็น ๒ คำ คือ ญาณ แปลว่า ความรู้ ปรินฺชาหยังฺรู้ ปรินฺชากำหนดรู้<sup>๕</sup> และทัสสนะ หมายถึงการเห็น การเห็นด้วยปัญญา ความเห็น สิ่งที่เห็น<sup>๖</sup> ดังนั้น ญาณทัสสนะ จึงแปลว่า

<sup>๑</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๗๔.

<sup>๒</sup> พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๖๓๗), หน้า ๘๑.

<sup>๓</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ตัณถันเสถียร จากความเท็จของหนังสือ “เหตุเกิด พ.ศ.๑”, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐.

<sup>๔</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๖๕.

<sup>๕</sup> พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๘๕.

<sup>๖</sup> เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๒๗.

การรู้แจ้งด้วยปัญญา หมายถึงการรู้เห็นด้วยอริยสัง ๔ ครบ ๓ รอบ เป็นอาการ ๑๒ ของพระพุทธเจ้า<sup>๖</sup>

ในธรรมจักรกัปปวัตตนสูตร ญาณทัสสนะทรงนำมาเป็นบทสรุปของศัพท์เหล่านี้คือ จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา อาโลกะ อันเป็นปัญญาที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสังครบ ๓ รอบเป็นอาการ ๑๒ ดังพุทธวจนะว่า

บุคคลทั้งหลาย ญาณทัสสนะตามความเป็นจริงของเราในอริยสัง ๔ เหล่านี้ ๓ รอบอาการ ๑๒ อย่างนี้ ยังไม่หมดจดดีตราบใด เราก็ยังไม่ยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก กับทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ตราบนั้น

บุคคลทั้งหลาย เมื่อใดความรู้เห็นตามความเป็นจริงของเราในอริยสัง ๔ เหล่านี้ ๓ รอบ อาการ ๑๒ อย่างนี้ หมดจดดีแล้ว เมื่อนั้น เราจึงยืนยันได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก กับทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ญาณทัสสนะเกิดขึ้นแก่เราว่า ความหลุดพ้นของเราไม่กำเริบชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก<sup>๗</sup>

มรรค หมายถึง ทางหรือหนทาง ในที่นี้หมายถึง โลกุตตรมรรค มรรค ๔ ได้แก่ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรคและอรหัตตมรรค

ผล หมายถึง สิ่งที่เกิดจากเหตุ ชื่อแห่งโลกุตตรธรรมคู่กับมรรคและเป็นผลแห่งมรรคมี ๔ ชั้น คือ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผลและอรหัตตผล<sup>๘</sup>

ดังนั้น การบรรลุมรรคผล จึงหมายถึง การเข้าถึงมรรค ๔ ผล ๔ ในพระพุทธศาสนา สอนการบรรลุมรรคผลเกิดขึ้นได้โดยการปฏิบัติหรือการกำหนดรู้ตามแนวทางสติปัญญา ซึ่งเส้นทางให้เกิดองค์มรรค เมื่อปฏิบัติเห็นจริงตามอริยสัง ย่อม

<sup>๖</sup> บรรจบ บรรณรุจิ, ชื่อเรียกปัญญาในธรรมจักรกัปปวัตตนสูตร, วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒, (พฤษภาคม-สิงหาคม, ๒๕๔๕), หน้า ๔๖.

<sup>๗</sup> คูรายละเอียดใน วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๖/๒๕.

<sup>๘</sup> คูรายละเอียดใน วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๖/๒๕๑.

ปรากฏผลของการปฏิบัติรู้แจ้งในอริยสัจ จึงเป็นการบรรลุมรรคผล ที่ถึงซึ่งความดับทุกข์ได้ในที่สุด

#### ๔.๒ การบรรลุมรรค ๔ ผล ๔

มรรค ๔ ทางเข้าถึงความเป็นอริยบุคคล ญาณที่ทำให้ละสังโยชน์ได้ขาด<sup>๑๐</sup>

๑. โสคาปัตติมรรค ย่อมละสังโยชน์ ๓ นี้ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และ สีลัพพต-ปรามาส อนุสัย ๒ นี้ คือ ทิฏฐานุสัยและวิจิกิจฉานุสัย ย่อมสิ้นไปด้วย<sup>๑๑</sup> มรรคอันให้ถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพานที่แรก<sup>๑๒</sup>

๒. สกทาคามีมรรค ย่อมละสังโยชน์ ๒ นี้ คือ กามราคสังโยชน์และ ปฏิฆสังโยชน์ส่วนหยาบ ๆ อนุสัย ๒ นี้ คือ กามราคานุสัยและปฏิฆานุสัยส่วนหยาบ ๆ ย่อมสิ้นไปด้วย<sup>๑๓</sup> มรรคอันให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ข้อดับกับทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง<sup>๑๔</sup>

๓. อนาคามีมรรค ย่อมละสังโยชน์ ๒ นี้ คือ กามราคสังโยชน์และปฏิฆสังโยชน์ส่วนละเอียด ๆ อนุสัย ๒ นี้ คือ กามราคานุสัยและปฏิฆานุสัย ส่วนละเอียด ๆ ย่อมสิ้นไปด้วย<sup>๑๕</sup> มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอนาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์เบื้องต้นได้ทั้ง ๕<sup>๑๖</sup>

<sup>๑๐</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, ข้อ ๑๖๔, หน้า ๑๖๔.

<sup>๑๑</sup> ดูรายละเอียดใน ขุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๒/๔๑๖.

<sup>๑๒</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, ข้อ ๑๖๔, หน้า ๑๖๔.

<sup>๑๓</sup> ดูรายละเอียด ขุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๒/๔๑๖.

<sup>๑๔</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, ข้อ ๑๖๔, หน้า ๑๖๔.

<sup>๑๕</sup> ดูรายละเอียด ขุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๒/๔๑๖.

<sup>๑๖</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, ข้อ ๑๖๔, หน้า ๑๖๔.

๔.อรหัตตมรรค ย่อมละสังโยชน์ ๕ นี้ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชา อนุสัย ๓ นี้ คือ มานาอนุสัย ภวาคาอนุสัย และอวิชชาอนุสัย ย่อมสิ้นไปด้วย<sup>๑๑</sup> มรรคอันให้ถึง ความเป็นพระอรหันต์ เป็นเหตุละสังโยชน์ได้หมดทั้ง ๑๐<sup>๑๒</sup>

ผล ๔ ผลที่เกิดสืบเนื่องจากการละกิเลสได้ด้วยมรรค ชรรมารมณอันพระอริยะพึงเสวย ที่เป็นผลเกิดเองในเมื่อกิเลสสิ้นไปด้วยอำนาจมรรคนั้น ๆ

๑. โสคาปัตติผล ผลแห่งการเข้าถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพาน ผลอันพระโสคาบันพึงเสวย

๒. สกทาคามีผล ผลอันพระสกทาคามีพึงเสวย

๓. อนาคามีผล ผลอันพระอนาคามีพึงเสวย

๔. อรหัตตผล ผล คือ ความเป็นพระอรหันต์ ผลอันพระอรหันต์พึงเสวย

ผล ๔ นี้ บางทีเรียกว่า สามัญญผล ผลของความเป็นสมณะ ผลแห่งการบำเพ็ญสมณธรรม<sup>๑๓</sup>

#### ๔.๓ แนวทางการปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลโดยอาศัยอายตนะเป็นอารมณ์

##### ๑. การพิจารณาอายตนะภายในภายนอกโดยความเป็นไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์เป็นสภาวะของการเปลี่ยนแปลง มีอนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา มีสภาพไม่คงที่ ในปุณฺณโณวาทสูตร พระพุทธเจ้าได้ประทานโอวาทท่านพระปุลณฺณะเพื่อกำหนดรู้พิจารณาอายตนะโดยความเป็นอนิจจตา ความไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ และอนัตตา ความไม่มีตัวตนดังนี้

<sup>๑๑</sup> ดูรายละเอียดใน พุ.ปฏิ. (ไทย) ๓๑/๒/๔๑๖.

<sup>๑๒</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, ข้อ ๑๖๔, หน้า ๑๖๔.

<sup>๑๓</sup> เรื่องเดียวกัน, ข้อ ๑๖๕, หน้า ๑๖๔.

### ก) การพิจารณาตาเห็นรูปว่าเป็นอนิจจตา

ความหมายของคำว่า อนิจจตา ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่ยั่งยืน สภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมและสลายไป<sup>๒๐</sup> ในปุณฺณโณวาทสูตรพระพุทธเจ้าได้ตรัสกับท่านพระปุณฺณะให้เห็นถึงความไม่เที่ยง เมื่อตาเห็นรูป ว่ารูปที่เห็นก็ดี ตาที่เห็นก็ดี ย่อมไม่สามารถที่จะคงอยู่สภาพเดิมของมันได้ เพราะว่ามันไม่สามารถคงที่หรือว่าคงทนอยู่อย่างเดิมได้ เราไม่ควรเข้าไปยึดมั่นว่าเป็นของ ๆ เราเพราะว่าไม่เที่ยง การกำหนดจักขุและรูปโดยความเป็นของมีที่สุด คือ กำหนดว่า จักขุและรูปไม่ยั่งยืน ไม่เที่ยง มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา กำหนดว่า จักขุและรูปไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา เสื่อมไปเป็นธรรมดา คลายไปเป็นธรรมดา ดับไปเป็นธรรมดา และกรณีหูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับโณภูฏัพพะ ใจกับธรรมารมณฺ์ก็เช่นเดียวกับกรณีตาเห็นรูปดังที่ได้กล่าวมาแล้ว<sup>๒๑</sup> ในการกำหนดอายตนะในความเป็นอนิจจตาไม่ใช่จะมีกล่าวแต่ในปุณฺณโณวาทสูตรเท่านั้น แต่ก็มีกล่าวไว้ในพระสูตรอื่น เช่น

ในพาหิรอนิจจสูตร แสดงถึง สิ่งใดไม่คงทน สิ่งนั้นบุคคลทั้งหลายพิจารณาเห็นชอบด้วยปัญญา ตามความเป็นจริงว่า รูป เสียง กลิ่น รส โณภูฏัพพะ และธรรมารมณฺ์ เป็นสิ่งที่ไม่คงทน สิ่งใดไม่คงทน นั้นไม่ใช่ของเรา นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา อริยสาวกสดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีปัญญาหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว จบพรหมจรรย์แล้วกิจที่ควรทำ ทำจบแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอยู่อย่างนี้ไม่มี<sup>๒๒</sup>

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้กล่าวว่าแนวทางการเจริญวิปัสสนาเป็นหลักสำคัญในคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งนำไปสู่บุคคลเกิดปัญญาหยั่งเห็นรูปนาม พระไตรลักษณ์ และอริยสัจ ๔ อย่างแท้จริง<sup>๒๓</sup>

<sup>๒๐</sup> คุรยลละเอียคใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๘.

<sup>๒๑</sup> คุรยลละเอียคใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๕๕/๔๔๗.

<sup>๒๒</sup> คุรยลละเอียคใน ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๔/๓.

<sup>๒๓</sup> คุรยลละเอียคใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปลโดยพระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๑๑.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม กล่าวถึง การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาไว้ในหนังสือ หลักสูตรและโครงการวิปัสสนาภาวนาว่า การเจริญวิปัสสนาเป็นการระลึกรู้เท่าทันสภาวะปัจจุบัน โดยอาศัยคำบริกรรมเป็นเครื่องช่วยให้รู้ตัวในปัจจุบันขณะ คำบริกรรมนั้นสำคัญต่อการเจริญวิปัสสนา จัดเป็นวิชฌมานบัญญัติ คือ บัญญัติแสดงเนื้อหาความปรากฏโดยปรมัตต์ ซึ่งเรียกว่า ตัชชาบัญญัติ หมายถึง บัญญัติที่เหมาะสมกับสภาวะธรรม กล่าวคือ สื่อให้รู้ถึงสภาวะธรรมนั้น ๆ ได้ อย่างบริกรรมจะทำให้จิตรับรู้คำบัญญัติเป็นอารมณ์ แต่ก็ช่วยให้จิตจดจ่อมากขึ้นในเวลาเริ่มปฏิบัติ จากนั้นจึงสามารถหยั่งเห็นรูปนามตามสภาวะนั้น ๆ โดยความไม่เที่ยง เมื่อวิปัสสนาญาณมีกำลังมากขึ้น ในภายหลังนักปฏิบัติก็ไม่จำเป็นต้องใช้คำบริกรรมอีกต่อไป เพราะในขณะนั้นจะสามารถตามรู้รูปนามได้ชัดเจน<sup>๒๔</sup>

จากการศึกษาพบว่า ความเป็นอนิจจताก็มีความหมายเดียวกับอนิจจัง คือ ความไม่เที่ยง ความไม่สามารถคงสภาพเดิมอยู่ได้เราจึงไม่ควรเข้าไปยึดว่าเป็นของ ๆ เรา เพราะว่าเป็นทุกข์และเมื่อเรารู้ว่าเป็นทุกข์สมควรหรือไม่ว่าเป็นเรา เมื่อเราพิจารณาเห็นถึงความไม่คงสภาพอยู่ได้ เราก็ย่อมจะเกิดความไม่ยินดีในเมื่อตาเห็นรูป เมื่อไม่มีความยินดี เราย่อมเกิดความเบื่อหน่ายได้ เพราะได้เห็นสัจจะธรรมชาติความเป็นจริงขณะตาเห็นรูปว่าเป็นอนิจจตาของไม่ควรเข้าไปยึดว่าเป็นเราเป็นเขาจิตย่อมหลุดพ้น

#### ข) การพิจารณาตาเห็นรูปว่าเป็นทุกข์ตา

ความหมายของคำว่า ทุกขตา ความเป็นทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่กดดัน ผื่นและขัดแย้งอยู่ในตัว เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพเป็นอย่างนั้นเปลี่ยนแปลงไปจะทำให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้ ภาวะที่ไม่สมบูรณ์มีความบกพร่องอยู่ในตัว ไม่ให้ความสุขอย่างแท้จริง หรือความพึงพอใจเต็มที่แก่ผู้อยากด้วยตัณหา และก่อให้เกิดทุกข์แก่ผู้เข้าไป อยากเข้าไปยึดด้วยตัณหาอุปาทาน<sup>๒๕</sup> ในปุณณโณวาทสูตร

<sup>๒๔</sup> มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม, หลักสูตรและโครงการวิปัสสนาภาวนา, (นครปฐม : โรงพิมพ์ ประชาราชนิไทย, ๒๕๕๑), หน้า ๘๓.

<sup>๒๕</sup> ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๘.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับท่านพระปุลณะให้เห็นถึงความทุกข์ เมื่อตาเห็นรูป ว่ารูปที่เห็นก็ดี ตาที่เห็นก็ดี เราไม่ควรเข้าไปยึดมั่นว่าเป็นของ ๆ เรา เพราะว่า มันเป็นทุกข์ตา การกำหนด จักขุและรูปโดยความเป็นของมีที่ที่สุด คือ กำหนดว่า จักขุและรูปเป็นทุกข์ มีความแปรผันไป เป็นธรรมดา กำหนดว่า จักขุและรูปเป็นทุกข์ ถูกปัจจัยปรุงแต่งโดยอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา เสื่อมไปเป็นธรรมดา กลายไปเป็นธรรมดา ดับไปเป็นธรรมดา และกรณีหูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับโผฏฐัพพะ ใจกับธรรมารมณ์ก็ เช่นเดียวกับกรณีตาเห็นรูปดังที่ได้กล่าวมาแล้ว<sup>๒๖</sup> ในการกำหนดอายตนะในความเป็นทุกข์ตา ไม่ใช่จะมีกล่าวแต่ในปุณโณวาทสูตรเท่านั้น แต่ก็มีกล่าวไว้ในพระสูตรอื่น เช่น

ในพาหิรอนิจจสูตร แสดงถึง สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นไม่มีตัวตน สิ่งใดไม่มีตัวตน ว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ที่เป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นบุคคล ทั้งหลายพิจารณาเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่ ตัวตนของเรา อริยสาวกดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะ คลายกำหนัดย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีปัญญาหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติ สิ้นแล้ว จบพรหมจรรย์แล้วกิจที่ควรทำ ทำจบแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอยู่อย่างนี้ไม่มี<sup>๒๗</sup> แสดง ถึงว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ว่าเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นบุคคลทั้งหลายพิจารณาเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา สิ่งนั้นบุคคลทั้งหลายพิจารณาเห็นด้วยปัญญาอัน ชอบ ตามความเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา กำหนดโดยความเป็น ทุกข์ ไม่กำหนดโดยความเป็นสุข เมื่อกำหนดโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละสุขสัญญา ความหมายรู้ว่าเป็นสุขได้

จากการศึกษาพบว่าตาเห็นรูปเป็นทุกข์ ที่ว่าเป็นทุกข์เพราะว่ามันมีภาวะที่ถูกบีบ คั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปอยู่อย่างนี้ เกิดความไม่ได้ตั้งใจที่เรา ต้องการ เช่นว่าตาเห็นรูปแล้วเราก็คงเกิดความยินดีในรูปที่เห็น แล้วรูปก็ปรากฏให้เห็นว่าไม่ สามารถคงสภาพเดิมอย่างที่เราเห็นได้ เราจึงเกิดความเสียใจ ทุกข์จึงเกิดขึ้นในขณะที่ตาเห็น

<sup>๒๖</sup> คุรยลลเยยคใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๕๕/๔๔๓.

<sup>๒๗</sup> คุรยลลเยยคใน ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๔/๓.

รูป เมื่อเราพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริง เราย่อมไม่เข้าไปยึดมั่นว่าเป็นเรา เราก็ย่อมพ้นจากทุกข์ย่อมเข้าถึงมรรคผล

### ค) การพิจารณาตาเห็นรูปว่าเป็นอนัตตา

ความหมายของคำว่า อนัตตา คือ ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมัน<sup>๒๘</sup> ในปุณฺณโฆวาทสูตรพระพุทธเจ้าได้ตรัสกับท่านพระปุลณฺณะ ให้เห็นถึงความอนัตตา เมื่อตาเห็นรูป ว่ารูปที่เห็นก็ดี ตาที่เห็นก็ดี เราไม่ควรเข้าไปยึดมั่นว่าเป็นของ ๆ เรา เพราะว่ามันเป็นอนัตตา การกำหนดจักขุและรูปโดยความเป็นของมีที่สุด คือ กำหนดว่าจักขุและรูปเป็นทุกข์ มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา กำหนดว่า จักขุและรูปเป็นทุกข์ ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา เสื่อมไปเป็นธรรมดา คลายไปเป็นธรรมดา ดับไปเป็นธรรมดา และกรณีหูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับโศภณูปะ ใจกับธรรมารมณ์ก็เช่นเดียวกับกรณีตาเห็นรูปดังที่ได้กล่าวมาแล้ว<sup>๒๙</sup> ในการกำหนดอายตนะในความเป็นอนัตตา ไม่ใช่จะมีกล่าวแต่ในปุณฺณโฆวาทสูตรเท่านั้น แต่ก็มีกล่าวไว้ในพระสูตรอื่น เช่น

ในอัมมัตติกอนิจจสูตร แสดงถึงว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ว่าเป็นสิ่งไม่มีตัวตน สิ่งใดไม่มีตัวตน สิ่งนั้นบุคคลทั้งหลายพิจารณาเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงว่านั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา อริยสาวกดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีปัญญาหยั่งรู้ ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว จบพรหมจรรย์แล้ว กิจที่ควรทำ ทำจบแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มี<sup>๓๐</sup>

กำหนดตาเห็นรูปโดยความเป็นอนัตตา ไม่กำหนดโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดียอมคลายกำหนัด ไม่กำหนัด ย่อมทำราคะให้ดับไม่ให้เกิดขึ้น ย่อมสละคืนไม่ยึดถือ เมื่อกำหนดโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละอัตตาสัญญา ความหมายรู้ว่าเป็นอัตตาได้

<sup>๒๘</sup> ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๘.

<sup>๒๙</sup> ดูรายละเอียดใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๕๕/๔๔๓.

<sup>๓๐</sup> ดูรายละเอียดใน ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๔๓/๔๑.



เมื่อเบื้องหน้า ย่อมละนันทิ ความยินดีได้ เมื่อคลายกำหนดย่อมละระคะได้ เมื่อทำระคะ ความกำหนดให้ดับ ย่อมละสมุทัย เหตุเกิดได้เมื่อสละคืน ย่อมละอาทานะ ความยึดถือได้ พระโยคาวจรกำหนดจักขุที่เป็นภายในและอายตนะภายนอกอย่างนี้ การกำหนด โสตะ ฆานะ ชิวหา กายและมโน สัทตะ เสียง คันธะ กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์กัณยนี้<sup>๓๐</sup>

จากการศึกษาพบว่า ตาเห็นรูปเป็นอนัตตา คือไม่มีตัวตนโดยความหมาย ที่ว่าไม่มีตัวตนเกิดจากการสมมติ ว่าสิ่งนั้นเป็นตา สิ่งนั้นเป็นรูป แล้วเราก็มองว่าใช้รูปโดยที่เรา ไม่ได้เห็นว่าเป็นธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ นั้นเองเราจึงได้แต่มองเห็นว่านั่นเป็นรูป เราจึงเกิดความยินดีแล้วก็หลงไปกับรูปที่เห็น โดยที่เราทั้งหลายติดอยู่ในสมมติกันขึ้นมา อย่างนี้จึงเรียกว่าเราเห็นผิดมิได้เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ ว่าโดยปรมัตถ์แล้ว ตาและรูปก็ไม่มี เพราะว่ายู่เหนือสมมติเมื่อเราพิจารณาตาเห็นรูปไม่มีอยู่โดยความเป็นปรมัตถ์แบบนี้เราย่อมเห็นถูกต้องในองค์มรรคจักขุว่าเป็นสัมมาทิฏฐิ เมื่อเห็นถูกต้องดังนี้แล้วจิตย่อมถ่ายถอนความยึดมั่นในรูป สภาวะตาเห็นรูปจึงเป็นอนัตตา

## ๒. พิจารณาอายตนะใน ๓ กาล อดีต ปัจจุบัน อนาคต

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั้น เนื่องจากอายตนะเป็นภูมิอย่างหนึ่งผู้ที่เข้าสู่ ภูมิวิปัสสนา ผู้ปฏิบัติจะต้องกำหนดอายตนะ จะกำหนดตาเห็นรูปนั้นยังไม่เพียงพอจะต้อง กำหนดถึง ๓ กาล ซึ่งผู้วิจัศึกษาเนื้อหาในพระสูตรนี้พบว่า การกำหนดอายตนะนั้นท่าน พระปุลณณะต้องกำหนดถึง ๓ กาล คือ อดีต ปัจจุบัน อนาคต

ก) กำหนดกาลที่เป็นอดีตคือ การกำหนด ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ที่เป็นอดีต เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จะ กล่าวไปไปถึงตาและรูปที่เป็นอดีต อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่มีเชื้อใยใน ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ที่เป็นอดีต ย่อมไม่ เพลิดเพลินในตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ที่เป็น

<sup>๓๐</sup> ดูรายละเอียดใน พ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๖/๑๐๕.

อดีต ย่อมปฏิบัติเพื่อเบื้อหน้าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ  
 ธรรมารมณัที่เป็นอดีต<sup>๓๒</sup>

จากการศึกษาพบว่าอายตนะภายในและภายนอกที่ผ่านมาแล้ว เป็นของไม่เที่ยง  
 เป็นทุกขั เป็นอนัตตา พระพุทธรองคัไม่ให้เราเข้าไปยึด ด้วยเหตุว่ามันเป็นสิ่งที่ผ่านไปแล้ว  
 ไม่เกิดประโยชน์อะไร ถ้าเราเข้าไปยึดอายตนะที่เป็นอดีตเราย่อมประสบแต่ความทุกขั  
 เพราะเราหลงยึดเอาอดีตมาเป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่หาประโยชน์อะไรมิได้เลย เมื่อเรา  
 พิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเกิดความเบื้อหน้าย คลายกำหนด ย่อมดับความยึดมั่นใน  
 อายตนะที่เป็นอดีตได้ ผู้มีปัญญาย่อมเห็นเป็นอย่างนี้ก็ย่อมบรรลุมรรคผล

ข) กำหนดกาลที่เป็นปัจจุบัน การกำหนด ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง  
 กลิ่น รส โสภณูปพะ ธรรมารมณั ที่เป็นปัจจุบัน เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกขั เป็นอนัตตา  
 จะกล่าวไปไยถึงตาและรูปที่เป็นปัจจุบัน อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่มี  
 เชื้อใยในตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ ธรรมารมณัที่เป็นปัจจุบัน  
 ย่อมไม่เพติดเพตินในตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ ธรรมารมณั  
 ที่เป็นปัจจุบัน ย่อมปฏิบัติเพื่อเบื้อหน้าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับรูป เสียง กลิ่น รส  
 โสภณูปพะ ธรรมารมณัที่เป็นปัจจุบัน<sup>๓๓</sup>

จากการศึกษาพบว่า อายตนะภายในและภายนอกที่เป็นปัจจุบัน ก็เป็นของไม่เที่ยง  
 เป็นทุกขั เป็นอนัตตา พระพุทธรองคัไม่ให้เราเข้าไปยึด ด้วยเหตุว่ามันเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอน  
 มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาไม่คงสภาพอยู่ได้โดยประการทั้งปวง ไม่เกิดประโยชน์อะไร  
 ถ้าเราเข้าไปยึดอายตนะที่เป็นปัจจุบันเราย่อมประสบแต่ความทุกขั เพราะเราไม่ได้อย่างดั่ง  
 ใจที่ต้องการมาเป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่หาประโยชน์อะไรมิได้เลย เมื่อเราพิจารณาเห็นอยู่  
 อย่างนี้ จิตย่อมเกิดความเบื้อหน้าย คลายกำหนด ย่อมดับความยึดมั่นในอายตนะที่เป็น  
 ปัจจุบันได้ ผู้มีปัญญาย่อมเห็นเป็นอย่างนี้ก็ย่อมบรรลุมรรคผล

ค) กำหนดกาลที่เป็นอนาคต การกำหนด ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง  
 กลิ่น รส โสภณูปพะ ธรรมารมณั ที่เป็นอนาคต เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกขั เป็นอนัตตา

<sup>๓๒</sup> คุราชลละเอียดใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๕๕/๔๔๓.

<sup>๓๓</sup> คุราชลเอียดใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๕๕/๔๔๔.

จะกล่าวไปไปถึงตาและรูปที่เป็นอนาคต อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่มี เยื่อใยในตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณวัตถุ พระธรรมารมณฺ์ที่เป็นอนาคต ย่อมไม่เพิลิดเพิลินในตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณวัตถุ พระธรรมารมณฺ์ที่เป็นอนาคต เป็นอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อเบื้อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับรูป เสียง กลิ่น รส โสภณวัตถุ พระธรรมารมณฺ์ที่เป็นอนาคต<sup>๓๔</sup>

จากการศึกษาพบว่า อายุขณะภายในและภายนอกที่เป็นอนาคต ก็เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา พระพุทธองค์ไม่ให้เราเข้าไปยึด ด้วยเหตุว่ามันเป็นสิ่งที่ยังไม่มาถึง ไม่เกิดประโยชน์อะไร ถ้าเราเข้าไปยึดอายุขณะที่เป็นอนาคตเราย่อมประสบแต่ความทุกข์ เพราะเราไม่ได้สิ่งที่ต้องการมาเป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่หาประโยชน์อะไรมิได้เลย เมื่อเราพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเกิดความเบื้อหน่าย คลายกำหนด ย่อมดับความยึดมั่นใน อายุขณะที่เป็นอนาคตได้ ผู้มีปัญญาย่อมเห็นเป็นอย่างนี้ก็ย่อมบรรลุมรรคผล

ดังนั้นพระปุลณฺเฑทํานได้กำหนดอายุขณะตามที่พระองค์ทรงตรัสไว้ถึงการกำหนด อายุขณะในความเป็นเป็น ๓ กาล คือ อดีต ปัจจุบันและอนาคต ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ถ้าเราไม่เข้าไปยึดมั่นว่าเป็นเรา เป็นเขาแล้ว จิตย่อมเกิดความเบื้อหน่ายใน อายุขณะทั้งภายในและภายนอกว่าไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น เมื่อเห็นอย่างนี้จิตก็ย่อมคลาย ออกจากอายุขณะที่เป็นอดีต ปัจจุบันและอนาคตจิตย่อมดับทุกข์ได้

### ๓ พิจารณาอายุขณะภายในและภายนอกโดยความเป็นคุณและโทษ

ในบางกรณีผู้ปฏิบัติอาจจะไม่ชัดเจน ตามหลักการปฏิบัติวิปัสสนา อาจเป็น เพราะที่ขัดกับอุปนิสัยจริตของท่าน ทำให้การเจริญวิปัสสนาไม่มีความก้าวหน้าจึงมีความ จำเป็นที่ผู้ปฏิบัติจะต้องคำนึงถึงคุณและโทษของอายุขณะเหล่านี้ เพื่อให้เกิดสติปัญญาที่เฉียบแหลมลึกซึ้งที่สามารถที่จะรู้แจ้งเห็นจริงในอายุขณะเหล่านั้น ซึ่งจากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาเนื้อหา จากปุลณฺ โณวาทสูตรพบว่า พระพุทธองค์ได้ตรัสกับท่านพระปุลณฺเฑให้กำหนดการพิจารณา เรื่องคุณของอายุขณะภายในภายนอก และการพิจารณาเรื่องโทษของอายุขณะภายในภายนอก โดยมีการกำหนดดังต่อไปนี้

<sup>๓๔</sup> ดูรายละเอียดใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๕๕/๔๔๘.

ก) การพิจารณาเรื่องคุณของอายตนะภายในและภายนอก คือ การพิจารณาเรื่องคุณได้แก่ การพิจารณาว่ารูปมีคุณอย่างไร รูปที่เกิดความรัก เกิดอารมณ์อย่างนี้และที่ความรักและอารมณ์เหล่านั้นก็เป็นกิเลสอย่างหนึ่ง เราก็สามารถกำหนดได้ว่าเราปฏิบัติอย่างไร ทำอะไรกับกิเลสเหล่านั้นได้จะละอย่างไร พระพุทธองค์ก็สอนเราอย่างนี้ว่าถ้าตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่มีคุณแล้วคนเราก็จะเกิดความกำหนดไม่ได้ แสดงว่าต้องมีคุณ เช่น ความสวย ความงาม ความน่ารักเห็นแล้วก็เกิดความติดใจ วิปัสสนาจารย์หรือว่าผู้ปฏิบัติวิปัสสนาจะกำหนดเหล่านี้ก่อนดังพุทธพจน์ว่า

รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลใดไม่เพติดเพติน ไม่เซยชม ไม่ยึดติดรูปนั้นอยู่ เมื่อไม่เพติดเพติน ไม่เซยชม ไม่ยึดติดรูปนั้น ความเพติดเพตินย่อมดับ ทุกข์จึงดับ<sup>๑๕</sup>

จากพุทธพจน์ดังกล่าวนี้ได้กล่าวถึงความเป็นคุณของตาขณะเห็นรูป ย่อมเกิดความยินดีพอใจในรูป ย่อมเกิดกิเลสคือความกำหนัดพอใจในรูปที่เห็น ดังนั้นในกรณีหู จมูก ลิ้น กาย ใจ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ก็ให้กำหนดเช่นเดียวกับที่กล่าวมาแล้วกับตาเห็นรูป

ข) การพิจารณาเรื่องโทษของอายตนะภายในและภายนอก คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ การกำหนดโทษของอายตนะ พระพุทธองค์ตรัสว่า ถ้าโทษแห่งตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่มีแล้ว สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่เบื่อหน่ายหรือไม่เกิดความรังเกียจในเรื่องเหล่านี้ แต่เพราะว่าสิ่งเหล่านี้มีอยู่ ดังพุทธพจน์ว่า

รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลยังเพติดเพติน เซยชมยึดติดรูปนั้นอยู่ เมื่อเพติดเพติน เซยชมยึดติดรูปนั้น ความเพติดเพตินย่อมเกิดขึ้น ทุกข์จึงเกิด<sup>๑๖</sup> โดยพิจารณาลักษณะของตาและรูปว่าจักขุประสาท รูปอันใสเท่าศิระษะหา ตั้งอยู่ในแก้วตาใจกลางดวงตาดำ เป็นวัตถุทวารแห่งการรู้เห็นทางตา เรียกว่า จักขุวิญญาณ

<sup>๑๕</sup> คุรยลละเอียคใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๕๕/๔๔๘.

<sup>๑๖</sup> คุรยลละเอียคใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๕๕/๔๔๘.

ประสาทตา มีดวงตาเป็นโครงสร้างใหญ่ ที่เปลือกตามีขนเล็กสีดำ (ขนตา) ส่วนดวงตาประกอบด้วยตาขาวตาขาวลักษณะคล้ายกลีบอุบลเขียว ประสาทตาอยู่ตรงกลางตาดำ ซึ่งแวดล้อมด้วยตาขาวซึบซาบเยื่อตา ๗ ชั้น เหมือนน้ำมันซึบซาบสำลี ๗ ชั้น ธาตุ ๔ เกื้อหนุนโดยปลววิกอยทรงไว้ อาโปคอยเชื่อมประสาท เตโซคอยอบให้อบอุ่นและวาโยคอยทำให้เคลื่อนไหว อุดุ จิต อาหารคอยค้ำจุน ชีวิตคอยตามเลี้ยง แวดล้อมด้วยสี กลิ่น รส โอชา มีขนาดโตเท่าหัวเส้น เป็นที่ตั้งและเป็นทางเดินของการรับรู้ทางตา จักขุวิญญาณ

โสตประสาท รูปอันใส ตั้งอยู่ในที่มีสัณฐานเท่าวงแหวน เต็มไปด้วยโลมาสีแดงอ่อนในช่องหู เป็นวัตถุทวารแห่งการได้ยินเสียง เรียกว่า โสตวิญญาณ

ประสาทหู มีใบหูเป็นโครงสร้างใหญ่ ในใบหูตรงที่ประสาทหูตั้งอยู่ คือ แก้วหูมีลักษณะคล้ายวงแหวนมีขนอ่อนสีแดงเข้ม มีอาการอย่างเดียวกับประสาทตา คือ ธาตุ ๔ เกื้อหนุนโดยปลววิกอยทรงไว้ อาโปคอยเชื่อมประสาท เตโซคอยอบให้อบอุ่นและวาโยคอยพัดให้เคลื่อนไหว อุดุ จิต อาหารคอยค้ำจุน ชีวิตคอยตามเลี้ยงแวดล้อมด้วยสี กลิ่น รส โอชา เป็นที่ตั้งและเป็นทางเดินของการรับรู้ทางหู โสตวิญญาณ

ฆานประสาท รูปอันใสตั้งอยู่ในสัณฐานคูกกลีบแพะภายในช่องนาสิก เป็นวัตถุทวารแห่งการได้กลิ่น เรียกว่า ฆานวิญญาณ

ประสาทจมูก มีจมูกเป็นโครงสร้างใหญ่ ในโพรงจมูก ตรงที่ประสาทจมูกตั้งอยู่คือเยื่อจมูก มีลักษณะคล้ายกลีบเท้าแพะ มีอาการอย่างเดียวกับประสาทตาและประสาทหู คือธาตุ ๔ เกื้อหนุนโดยปลววิกอยเชื่อมประสาท เตโซคอยอบให้อบอุ่นและวาโยคอยพัดให้เคลื่อนไหว อุดุ จิต อาหารคอยค้ำจุน ชีวิตตามเลี้ยงแวดล้อมด้วยสี กลิ่น รส โอชาเป็นที่ตั้งและเป็นทางเดินของการรับรู้ทางจมูก ฆานวิญญาณธาตุ

ชีวหาประสาท รูปอันใส ตั้งอยู่ในสัณฐานคูกกลีบบัว เบื้องบนตอนกลางลิ้น เป็นวัตถุทวารแห่งการได้รส เรียกว่า ชิวหาวิญญาณ

ประสาทลิ้น มีลิ้นเป็นโครงสร้างใหญ่ บริเวณลิ้นตรงที่ประสาทลิ้นตั้งอยู่มีลักษณะคล้ายกลีบอุบล (บัวสาย) อยู่ตรงกลางลิ้น มีอาการอย่างเดียวกับประสาทตา ประสาทหู ประสาทจมูก คือ ธาตุ ๔ เกื้อหนุน โดยปลววิกอยทรงไว้ อาโปคอยเชื่อมประสาท เตโซ

คอยบปให้อบอุ่นและวาโยคอยพัดใ้เคลื่อนไหว อุตุ จิต อาหารคอยค้ำจุน ชีวิตคอยตาม  
เลี้ยงแวดล้อมด้วยสี กลิ่น รส โอชาเป็นที่ตั้งและทางเดินของการรับรู้ทางลิ้น จิวหาวิญญาณ

กายประสาท รูปอันใส คายทั่วไปในร่างกาย คุจน้ำมัน อันชุ่มอยู่ เป็นวัตถุทวาร  
แห่งการสัมผัส เรียกว่า กายวิญญาณ

ประสาทกาย มีร่างกายเป็นโครงสร้างใหญ่ มีอยู่ทั่วร่างกาย เหมือนน้ำมันซึมซับ  
ลำลึมีอการอย่างเดียวกับประสาทตา ประสาทหู ประสาทจมูก ประสาทลิ้น คือ ธาตุ ๔  
เกี่ยวพันโดยปฐวิคยทรงไว้ อาโปคยเชื่อมประสาน เตโชคยบปให้อบอุ่นและวาโยคย  
พัดใ้เคลื่อนไหว อุตุ จิต อาหารคอยค้ำจุน ชีวิตคอยตามเลี้ยง แวดล้อมด้วย สี กลิ่น รส  
โอชาเป็นที่ตั้งและเป็นทางเดินของการรับรู้ทางกาย (กายวิญญาณ)<sup>๓๓</sup>

อายตนะ ๑๒ ซึ่งเป็นธรรมชาติที่เกิดในทวารทั้ง ๖ และอารมณ์ ๖ เป็นบ่อเกิดของ  
ธรรมเหล่าอื่นเป็นที่ไหลมาแห่งบุญและบาป มีจิตและเจตสิกขบอยู่ที่นี่ ย่อมไหลนำไปสู่  
ทุกข์ในสังสารวัฏ อายตนะนี้เป็นสัญชาติหรือประเทศของจิตและเจตสิก สรุปลแล้ว ที่เป็น  
เฉพาะรูปธรรม ๑๐ เฉพาะนามธรรม ๑ และเป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรมมี ๑ เพราะฉะนั้น  
อายตนะ ๑๒ ก็คือ รูปนามนั่นเอง<sup>๓๔</sup>

จากการศึกษาพบว่าอายตนะนั้นมีทั้งคุณและโทษปรากฏขึ้นมาพร้อมกันในขณะที่  
เรามองเห็นรูป ที่ว่าเป็นคุณคือทำให้เรามองเห็นสิ่งต่าง ๆ แล้วทำให้เราเกิดความคิดที่จะ  
สร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ใ้เกิดความสวยงามตามที่เราต้องการ และในความเป็นโทษ คือ เรา  
กำลังหลงไปกับการที่ตาเห็นรูปทำให้เราเกิดกิเลสที่อยากจะทำสิ่งที่สวยงามและสร้างสรรค์สิ่ง  
ดี ๆ เพราะวาจิตของเราหลงไปกับความต้องการของกิเลส และเมื่อเราพิจารณา ตา หู จมูก  
ลิ้น กาย ของเรารู้แล้วสิ่งเหล่านี้เป็นแต่เพียงธาตุ ๔ เท่านั้น ที่ต้องอาศัยเหตุปัจจัยมากมายใน  
การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การได้รสและการสัมผัส จึงทำให้เราได้เห็นสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่

<sup>๓๓</sup> พระธรรมดิลก (วิชมัย), แบบประกอบนักธรรมตรี-อธิบายธรรมในนวโกวาท, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์  
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์นามงกุฎราชวิทยาลัย), หน้า ๔๕.

<sup>๓๔</sup> พระมหาบุญหนา อโศโก, พระไตรปิฎกฉบับทางพันทุกซ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร  
: บริษัทศิลปีสยามบรรณรักษ์์และการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๔๓.

จะเป็นคุณและเป็นโทษที่เราเรียกว่าอายตนะ ที่ให้ความหมายว่าเป็นแดนเชื่อมต่อให้เกิดคุณและโทษหรือเกิดบุญและบาป แท้ที่จริงแล้วอายตนะก็คือ รูปนาม นั่นเอง

#### ๔ การกำหนดสภาวะธรรมเกี่ยวกับอายตนะ

ในขณะที่ผู้ปฏิบัติที่กำหนดว่า เห็นหนอ สภาวะธรรม ๕ อย่าง คือ จักขุประสาท สี รูปารมณฺ์ จักขุวิญญาณ ผัสสะทางตาหรือเวทนาที่เกิดทางตาปรากฏนั้น ๆ จะมีสภาวะธรรมแต่ละอย่างเกิดดังต่อไปนี้

ก) การตามรู้จักขุประสาท มีสภาวะธรรมคือ ความใสที่ส่องเห็นรูปได้ เป็นลักษณะพิเศษของจักขุประสาท การจูงใจไปในรูปารมณฺ์ เป็นหน้าที่การเห็นได้ทางจักขุประสาท เป็นอาการปรากฏ การมีดวงตา เป็นเหตุใกล้

ข) การตามรู้รูปารมณฺ์ มีสภาวะธรรมคือ การปรากฏให้รู้ทางตา เป็นลักษณะพิเศษของรูปารมณฺ์ การถูกเห็นได้ เป็นหน้าที่การมีสภาวะเห็นดำเนินไปในจักขุประสาท เป็นอาการปรากฏ การอาศัยมหาภูตรูป เป็นเหตุใกล้

ค) การตามรู้จักขุวิญญาณ มีสภาวะธรรม คือ การเห็นรูป เป็นลักษณะพิเศษของจักขุวิญญาณ การรับสีเป็นอารมณ์ เป็นหน้าที่ การนำจิตไปสู่อารมณ์ เป็นอาการปรากฏ จักขุประสาทและสี เป็นเหตุใกล้

ง) การตามรู้ผัสสะทางตา มีสภาวะธรรมคือ การกระทบกับสี เป็นลักษณะพิเศษของผัสสะทางตา การประสานอารมณ์ เป็นหน้าที่การประชุมกันระหว่างจักขุประสาทสีและการเห็น เป็นอาการปรากฏ อารมณ์ที่มาปรากฏ เป็นเหตุใกล้

จ) การตามรู้สุขเวทนาที่เกิดจากผัสสะทางตา มีสภาวะธรรมคือ การเสวยอารมณ์ที่น่าพอใจ เป็นลักษณะพิเศษของสุขเวทนาที่เกิดจากผัสสะทางตา การทำให้รู้สึกพอใจ เป็นหน้าที่ของสุขเวทนา การเกิดความพอใจทางจิต เป็นอาการปรากฏ ความสงบใจ เป็นเหตุใกล้

ฉ) การตามรู้ทุกข์เวทนาที่เกิดจากผัสสะทางตา มีสภาวะธรรมคือ การเสวยอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ เป็นลักษณะพิเศษของทุกข์เวทนาที่เกิดจากผัสสะทางตา การทำให้รู้สึก

ไม่พอใจ เป็นหน้าที่ของทุกข์เวทนา การเกิดความไม่พอใจทางจิต เป็นอาการปรากฏ หทัย  
วัตถุ เป็นเหตุใกล้

ข) การตามรู้อุเบกขาเวทนาที่เกิดจากผัสสะทางตา มีสภาวะธรรมคือ ความวาง  
เฉยที่เกิดขึ้นในขณะที่เห็น เป็นลักษณะพิเศษของอุเบกขาเวทนาที่เกิดจากผัสสะทางตา การทำ  
สภาวะเห็นเป็นกลางคงอยู่ เป็นหน้าที่ของอุเบกขาเวทนา การเกิดความสงบไม่ยินดียินร้าย  
เป็นอาการปรากฏ ความมีจิตไม่ปิติยินดี เป็นเหตุใกล้<sup>๓๕</sup>

จากการศึกษาพบว่า การกำหนดสภาวะธรรมของอายตนะในขณะที่ตาเห็นรูปนั้นก็  
จะเกิดจักขุวิญญาณทำให้เกิดผัสสะ คือ ความสุข ความทุกข์ และความวางเฉยต่อสภาวะธรรม  
จะเกิดขึ้นพร้อมกันเลยในขณะที่เราเห็น ๑ ครั้ง แม้ว่าจะเป็นการได้ยิน การได้กลิ่น การได้  
รส การได้สัมผัส ก็ตามก็จะเกิดสภาวะธรรมลักษณะคล้ายอย่างเดียวกับทางตาตั้งที่ได้กล่าว  
มาแล้วในกระบวนการรับรู้ทางอายตนะ ๑๒ แม้ในขณะที่กำหนดว่า ได้ยินหนอ ได้กลิ่น  
หนอ ได้ลิ้มรสหนอ ในขณะที่สัมผัสสภาวะธรรม ๕ อย่าง ย่อมเกิดพร้อมเสมอ

### ๕ การพิจารณาอุปมาเปรียบเทียบอายตนะ

พระพุทธเจ้าได้ตรัสอุปมาทวารทั้ง ๖ เหมือนสัตว์ ๖ ประเภท ที่หลงไหลในรูป  
เสียง กลิ่น รส สิ่งสัมผัสและความนึกคิด

บุคคลผู้เจริญวิปัสสนากาณาโดยไม่สำรวจอายตนะที่เกิดขึ้น ในขณะที่ปฏิบัติอยู่  
นั้น พระพุทธเจ้าอุปมาเปรียบเหมือนสัตว์ ๖ ประเภท นुरुชจับสัตว์ ๖ ประเภทซึ่งมีที่อยู่  
ต่างกัน มีที่หากินต่างกัน แล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว คือ จับงูผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับจระเข้  
ผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับนกผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับสุนัขผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับสุนัข  
จึงจอกผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับลิงผูกด้วยเชือกที่เหนียว ขมวดเป็นปมไว้ตรงกลางแล้วจึง  
ปล่อยไป สัตว์ทั้ง ๖ ประเภทซึ่งมีที่หากินต่างกันเหล่านั้นพึงดึง ไปสู่ที่หากินและที่อยู่ของ  
ตน ๆ คือ

<sup>๓๕</sup> ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต (มหาศีลยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปล  
โดยพระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๑๗๕.



ก) ตาเหมือนงู ค้างไปด้วยต้องการว่า จักเข้าไปสู่จอมปลวก<sup>๔๐</sup> คือ ชอบดูสิ่งที่มีลวดลายและเรื่องปกปิดเร้นลับ ไม่ชอบแลดูสิ่งที่เรียบง่ายที่เปิดเผยเป็นธรรมดา เหมือนงูชอบเลื้อยไปในที่รกไม่ไปที่ราบเรียบ<sup>๔๑</sup>

ข) หูเหมือนจระเข้ ค้างไปด้วยต้องการว่า จักลงน้ำ<sup>๔๒</sup>คือ เป็นรูช่องให้เสียงลอดผ่าน เหมือนจระเข้ชอบอยู่ในโพรงหรือถ้ำใต้น้ำ<sup>๔๓</sup>

ค) จมูกเหมือนนก ค้างไปด้วยต้องการว่า จักบินขึ้นสู่อากาศ<sup>๔๔</sup>คือ ชอบสูดดมกลิ่นในอากาศ เหมือนนกชอบโฉบบินไปในอากาศ<sup>๔๕</sup>

ง) ลิ้นเหมือนสุนัข ค้างไปด้วยต้องการว่า จักเข้าบ้าน<sup>๔๖</sup>คือ ชอบลิ้มรสอาหารหลากหลายของชาวบ้านเหมือนสุนัขบ้านที่ชอบคลุกคลีนอนอยู่ในบ้าน<sup>๔๗</sup>

จ) กายเหมือนสุนัขจิ้งจอก ค้างไปด้วยต้องการว่า จักเข้าสู่ป่าช้า<sup>๔๘</sup>คือ ชอบสัมผัสของมนุษย์ต่างเพศ เหมือนสุนัขจิ้งจอกชอบกินเนื้อมนุษย์ในป่าช้า<sup>๔๙</sup>

<sup>๔๐</sup> คุราชลະເຢັດໃນ ດີ.ສພາ.(ໄທຍ) ໑໙/໒໔໓/໒໖໓.

<sup>๔๑</sup> คุราชลະເຢັດໃນ ພຣະໂສກໝມຫາເຄຣະ (ມຫາສີສຸຍາດອ), ມຫາສຕິປັຖຖຸຖານສູຕຣທາງສູ່ພຣະນິພພານ, ແປດໂດຍພຣະຄັນຮສາຣາກິວງສ໌, ຫນ້າ ໒໙໕.

<sup>๔๒</sup> คุราชลະເຢັດໃນ ດີ.ສພາ.(ໄທຍ) ໑໙/໒໔໓/໒໖໓.

<sup>๔๓</sup> คุราชลະເຢັດໃນ ພຣະໂສກໝມຫາເຄຣະ (ມຫາສີສຸຍາດອ), ມຫາສຕິປັຖຖຸຖານສູຕຣທາງສູ່ພຣະນິພພານ, ແປດໂດຍພຣະຄັນຮສາຣາກິວງສ໌, ຫນ້າ ໒໙໕.

<sup>๔๔</sup> คุราชลະເຢັດໃນ ດີ.ສພາ.(ໄທຍ) ໑໙/໒໔໓/໒໖໓.

<sup>๔๕</sup> คุราชลະເຢັດໃນ ພຣະໂສກໝມຫາເຄຣະ (ມຫາສີສຸຍາດອ), ມຫາສຕິປັຖຖຸຖານສູຕຣທາງສູ່ພຣະນິພພານ, ແປດໂດຍພຣະຄັນຮສາຣາກິວງສ໌, ຫນ້າ ໒໙໕.

<sup>๔๖</sup> คุราชลະເຢັດໃນ ດີ.ສພາ.(ໄທຍ) ໑໙/໒໔໓/໒໖໓.

<sup>๔๗</sup> คุราชลະເຢັດໃນ ພຣະໂສກໝມຫາເຄຣະ (ມຫາສີສຸຍາດອ), ມຫາສຕິປັຖຖຸຖານສູຕຣທາງສູ່ພຣະນິພພານ, ແປດໂດຍພຣະຄັນຮສາຣາກິວງສ໌, ຫນ້າ ໒໙໕.

<sup>๔๘</sup> คุราชลະເຢັດໃນ ດີ.ສພາ.(ໄທຍ) ໑໙/໒໔໓/໒໖໓.

<sup>๔๙</sup> คุราชลະເຢັດໃນ ພຣະໂສກໝມຫາເຄຣະ (ມຫາສີສຸຍາດອ), ມຫາສຕິປັຖຖຸຖານສູຕຣທາງສູ່ພຣະນິພພານ, ແປດໂດຍພຣະຄັນຮສາຣາກິວງສ໌, ຫນ້າ ໒໙໕.

ฉ) ใจเหมือนลิง ดิ่งไปด้วยต้องการว่า จักเข้าสู่ป่า<sup>๕๐</sup>คือ มีธรรมชาติซัดส่ายไปไม่หยุดนิ่ง เหมือนลิงที่ชุกชนไม่หยุดนิ่ง<sup>๕๑</sup>

เมื่อโคสัตว์ทั้ง ๖ ประเภทนั้นต่างก็จะไปตามใจของตนต้องประสบความลำบากเมื่อนั้นสัตว์เหล่านั้นต้องตกอยู่ในอำนาจ ไปตามสัตว์ที่มีกำลังกว่าแม้มันใด ข้อนี้ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน บุคคลใด ไม่เจริญ ไม่ทำให้มากแล้ว ย่อมไปตามอำนาจกิเลสที่มีกำลังมากกว่า ดังนั้นจึงให้ผูปฏิบัติมีความสำรวมระวังให้มากในทางทวาร

ความสำรวม คือ บุคคลในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาแล้ว ไม่ผลิตเพลินในรูปที่น่ารัก ไม่ผลิตเพลินในรูปที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ตั้งมั่นกายคตาสติ มีอัปมาณจิตอยู่และรู้ชัดเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติตามความเป็นจริง กิเลสเหล่านั้นดับไม่มีเหลือ ความสำรวมเป็นอย่างนี้แล คำว่า หลักหรือเสออันมั่นคง นี้เป็นชื่อของกายคตาสติเพราะเหตุนั้น บุคคลทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า กายคตาสติบุคคลทั้งหลายจักเจริญ ทำให้มาก ทำให้เป็นดูชยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ตั้งอยู่เนื่อง ๆ สิ่งสมแล้วปรารถนเสมอดีแล้วบุคคลทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล<sup>๕๒</sup>

จากการศึกษาพบว่า อายุคนะมีความเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตนเอง ในความเป็นใหญ่ของแต่ละอย่างก็มีหน้าที่สำคัญด้วยกันทั้งนั้น ตาก็มีความเป็นใหญ่ในการเห็น หูก็มีความเป็นใหญ่ในการฟัง ลิ้นก็มีความเป็นใหญ่ในการรู้รส กายก็มีความเป็นใหญ่ในการรู้สัมผัส ใจก็มีความเป็นใหญ่ในการรับรู้ต่ออารมณ์ต่าง ๆ ที่เข้ามาภายในที่เรียกว่าธรรมารมณ์ ถ้าเราไม่สำรวมในอายตนะเหล่านี้แล้วเราก็ย่อมตกไปสู่อารมณ์ที่เป็นไปด้วยอำนาจของกิเลสที่เกิดจากกายและใจไม่ให้ขาดการสำรวม

ดังนั้นในการปฏิบัติของท่านพระปุณณะนั้นจึงต้องมีความสำรวมในการกำหนดอายตนะภายในและภายนอกที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสบอกท่านว่าเป็นผู้มี ทมะ<sup>๕๓</sup> รู้จักข่มจิต

<sup>๕๐</sup> คุรยละเอียคใน ส.สพว.(ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๓.

<sup>๕๑</sup> คุรยละเอียคใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัญญาสูตรทางสู่พระนิพพาน, แปลโดยพระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๒๘๕.

<sup>๕๒</sup> คุรยละเอียคใน ส.สพว.(ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๓.

<sup>๕๓</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๒๓.

บังคับใจ ควบคุมตนเอง ความสำรวมในอายตนะดีแล้วย่อมที่จะดำรงสติได้แล้วย่อมไม่ตกต่ำ  
ไปสู่ที่ชั่วได้จึงบรรลุเป็นพระอรหันต์ดังในปุณฺณโกวาทสูตร

### ๖ การกำหนดอายตนะสงเคราะห์เข้าในสติปัฏฐาน

ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือการกำหนดสติที่เป็นปัจจุบันอยู่กับรูปนาม สติปัฏฐาน ๔ ก็คือรูปนาม และในการปฏิบัติวิปัสสนากวนาก็ต้องมีอารมณ์ในการปฏิบัติ ในการปฏิบัติ ต้องมีปัญญาเข้าไปกำหนดรู้ในตัว อารมณ์เราเรียกว่าวิปัสสนากุมิ ในชั้นมานุสสนาสติปัฏฐาน หมวคว่าด้วยอายตนะก็เป็นภูมิของวิปัสสนาแต่ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะเรื่องอายตนะเท่านั้น

ก) ตาเห็นรูปเมื่อเราสงเคราะห์เข้าในสติปัฏฐาน ๔ เราจะพบว่าตาและรูปจัดอยู่ในหมวดชัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน เพราะเหตุว่าตาและรูปเป็นวัตถุที่จับต้องได้เราจึงจัดว่าเป็นรูปที่เป็นมหาภูตรูป<sup>๕๔</sup> คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ แต่สิ่งใดที่เราจับต้องไม่ได้แต่เรามีความรู้สึกได้อย่างนั้นเราเรียกว่านาม เช่นตาเห็นรูป ถ้าเรารู้ว่าเห็นจึงเป็นนามเพราะเป็นความรู้สึกมันไม่สามารถจับต้องได้แต่เรารู้ได้ สิ่งที่เรารู้สึกได้จึงเรียกว่านาม เมื่อเรากำหนดตาเห็นรูปเห็นความเป็นรูปนามอย่างนี้อย่างถูกต้อง อย่างนี้จึงเรียกว่าเห็นถูกหรือดำริถูกถ้าจัดเข้าในมรรคก็จะอยู่ในมรรคมืองค์ ๕<sup>๕๕</sup> คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ มรรคทั้ง ๕ ข้อนี้เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ดังที่พระปุณฺณะได้พิจารณาอายตนะในขณะที่ตาเห็นรูปแล้วได้แยกออกความเป็นรูปนามตามสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งการกำหนดรูปนามเช่นนี้เป็นาการเจริญมรรค เมื่อจิตเกิดความเบื่อหน่ายไม่ยินดีในตาที่เห็นรูป จิตย่อมคลายจากความยึดติดในรูปที่เห็น เมื่อคลายจากความยึดติดในตาที่เห็นรูปได้แล้ว จิตย่อมหลุดพ้น การหลุดพ้นจากทุกข์นี้ จัดเป็นผลในอริยสัจ

ข) หูได้ยินเสียงเมื่อเราสงเคราะห์เข้าในสติปัฏฐาน ๔ เราจะพบว่าหูและเสียงก็จัดอยู่ในหมวดชัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน เพราะว่าหูเป็นมหาภูตรูป เสียงเป็นสุขุมรูป<sup>๕๖</sup> แต่ความรู้สึกว่าได้ยินเสียงนั้นเป็นนาม เมื่อเรากำหนดตาเห็นรูปเห็นความเป็นรูปนามอย่างนี้

<sup>๕๔</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๐๕.

<sup>๕๕</sup> คุรายละเอียดใน อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๕๕/๓๑๕.

<sup>๕๖</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๕๓.

อย่างถูกต้อง อย่างนี้จึงเรียกว่าเห็นถูกหรือคำริฎกถ้าจัดเข้าในมรรคก็จะอยู่ในมรรคมืองค์ ๕<sup>๕๖</sup> คือ ข้อที่ ๑ สัมมาทิฎฐิ ความเห็นถูก ข้อที่ ๒ สัมมาสังกัปปะ การดำริฎก ข้อที่ ๖ สัมมาวายามะ การปรารภความเพียรทางใจ ข้อที่ ๗ สัมมาสติ สติตามระลึก ข้อที่ ๘ สัมมาสมาธิ ความตั้งมั่นแห่งจิต มรรคทั้ง ๕ ข้อนี้เป็นไปเพื่อความดับทุกข์พระปุณณะได้ พิจารณาอายตนะในขณะหูได้ยินเสียงแล้วได้แยกความเป็นรูปนามตามสติปฏิฐาน ๔ ซึ่งการกำหนดรูปนามเช่นนี้เป็นการเจริญมรรค เมื่อจิตเกิดความเบื่อหน่ายไม่ยินดีในหูที่ได้ยินเสียง จิตย่อมคลายจากความยึดติดในเสียงที่ได้ยิน เมื่อคลายจากความยึดติดในเสียงที่ได้ยินได้แล้ว จิตย่อมหลุดพ้น การหลุดพ้นจากทุกข์นี้ จัดเป็นผลในอริยสัจ

ค) จมูกได้กลิ่นเมื่อเราสังเคราะห์เข้าในสติปฏิฐาน ๔ เราจะพบว่าจมูกและกลิ่นก็จัดอยู่ในหมวดชัมมานุปัสสนาสติปฏิฐาน เพราะว่าจมูกและกลิ่นนั้นก็ป็นรูป โดยจมูกนั้นเป็นมหาภูตรูปส่วนกลิ่นนั้นเป็นสุขุมรูป แต่ความรู้สึกว่าได้กลิ่นนั้นเป็นนาม เมื่อเรากำหนดจมูกได้กลิ่นเห็นความเป็นรูปนามอย่างนี้อย่างถูกต้อง อย่างนี้จึงเรียกว่าเห็นถูกหรือคำริฎกถ้าจัดเข้าในมรรคก็จะอยู่ในมรรคมืองค์ ๕ คือ ข้อที่ ๑ สัมมาทิฎฐิ ความเห็นถูก ข้อที่ ๒ สัมมาสังกัปปะ การดำริฎก ข้อที่ ๖ สัมมาวายามะ การปรารภความเพียรทางใจ ข้อที่ ๗ สัมมาสติ สติตามระลึก ข้อที่ ๘ สัมมาสมาธิ ความตั้งมั่นแห่งจิต มรรคทั้ง ๕ ข้อนี้เป็นไปเพื่อความดับทุกข์พระปุณณะได้ พิจารณาอายตนะในขณะจมูกได้กลิ่นแล้วได้แยกความเป็นรูปนามตามสติปฏิฐาน ๔ ซึ่งการกำหนดรูปนามเช่นนี้เป็นการเจริญมรรค เมื่อจิตเกิดความเบื่อหน่ายไม่ยินดีในจมูกที่ได้กลิ่น จิตย่อมคลายจากความยึดติดในกลิ่น เมื่อคลายจากความยึดติดในกลิ่นได้แล้ว จิตย่อมออกจากกลิ่นที่กระทบกับจมูกนั้น การหลุดพ้นจากทุกข์นี้ จัดเป็นผลในอริยสัจ

ง) ลิ้นได้รสเมื่อเราสังเคราะห์เข้าในสติปฏิฐาน ๔ เราจะพบว่าลิ้นและรสก็จัดอยู่ในหมวดชัมมานุปัสสนาสติปฏิฐาน เพราะว่าลิ้นและรสนั้นก็เป็นรูป โดยลิ้นนั้นเป็นมหาภูตรูปส่วนรสนั้นเป็นสุขุมรูปแต่ความรู้สึกว่าลิ้นได้รสนั้นเป็นนามเมื่อเรากำหนดลิ้นได้รสเห็นความเป็นรูปนามอย่างนี้อย่างถูกต้อง อย่างนี้จึงเรียกว่าเห็นถูกหรือคำริฎกถ้าจัดเข้าในมรรคก็จะอยู่ในมรรคมืองค์ ๕ คือ ข้อที่ ๑ สัมมาทิฎฐิ ความเห็นถูก ข้อที่ ๒ สัมมาสังกัปปะ การดำริฎก ข้อที่ ๖ สัมมาวายามะ การปรารภความเพียรทางใจ ข้อที่ ๗ สัมมาสติ สติตาม

<sup>๕๖</sup> ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๕๕/๓๗๕.

ระลึก ข้อที่ ๘ สัมมาสมาธิ ความตั้งมั่นแห่งจิต มรรคทั้ง ๘ ข้อนี้เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ พระปณณเฑาะว์ได้พิจารณาอายตนะในขณะที่ได้รสแล้วได้แยกโดยความเป็นรูปนามตามสติ ปัญญา<sup>๔๔</sup> ซึ่งการกำหนดรูปนามเช่นนี้เป็นการเจริญมรรค เมื่อจิตเกิดความเบื่อหน่ายไม่ยินดี ในลิ้นกระทบรส จิตย่อมคลายจากความยึดติดในรส เมื่อคลายจากความยึดติดในรสได้แล้ว จิตย่อมคลายการยึดมั่นในลิ้นที่กระทบรส จิตย่อมหลุดพ้น การหลุดพ้นจากทุกข์นี้ จัดเป็นผลในอริยสัจ

จ) ภายได้สัมผัสเมื่อเราสงเคราะห์เข้าในสติปัญญา ๔<sup>๔๕</sup> เราจะพบว่ากายและสัมผัสก็จัดอยู่ในหมวดกายานุปัตสนาสติปัญญา<sup>๔๕</sup> เพราะว่ากายและสัมผัสนั้นก็เป็กรูป โดย กายนั้นเป็นมหาภูตรูปส่วนสัมผัสนั้นเป็นสุขุมรูปแต่ความรู้สึกว่าได้ถูกสัมผัสนั้นเป็นนามเมื่อ เรากำหนดกายได้สัมผัสเห็นความเป็นรูปนามอย่างนี้อย่างถูกต้อง อย่างนี้จึงเรียกว่าเห็นถูก หรือคำริถูกถ้าจัดเข้าในมรรคก็จะอยู่ในมรรคมีองค์ ๕ คือ ข้อที่ ๑ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นถูก ข้อที่ ๒ สัมมาสังกัปปะ การคำริถูก ข้อที่ ๖ สัมมาวายามะ การปรารภความเพียรทางใจ ข้อ ที่ ๗ สัมมาสติ สติตามระลึก ข้อที่ ๘ สัมมาสมาธิ ความตั้งมั่นแห่งจิต มรรคทั้ง ๘ ข้อนี้เป็นไปเพื่อความดับทุกข์พระปณณเฑาะว์ได้พิจารณาอายตนะในขณะที่ได้สัมผัสแล้วได้แยกโดย ความเป็นรูปนามตามสติ ปัญญา ๔ ซึ่งการกำหนดรูปนามเช่นนี้เป็นการเจริญมรรค เมื่อจิต เกิดความเบื่อหน่ายไม่ยินดีในกายได้สัมผัส จิตย่อมคลายจากความยึดติดในสัมผัส เมื่อคลาย จากความยึดติดในกายที่ได้สัมผัสได้แล้ว จิตย่อมหลุดพ้น การหลุดพ้นจากทุกข์นี้ จัดเป็นผล ในอริยสัจ

ฉ) ใจได้ธรรมารมณ์เมื่อเราสงเคราะห์เข้าในสติปัญญา ๔ เราจะพบว่าใจและ ธรรมารมณ์ก็จัดอยู่ในหมวดชัมมานุปัตสนาสติปัญญา เพราะว่าใจและธรรมารมณ์นั้นก็เป็น นาม แต่ความรู้สึกว่ารู้ที่เกิดจากใจจึงเป็นนามเมื่อเรากำหนดใจได้ธรรมารมณ์เห็นความเป็น รูปนามอย่างนี้อย่างถูกต้อง อย่างนี้จึงเรียกว่าเห็นถูกหรือคำริถูกถ้าจัดเข้าในมรรคก็จะอยู่ใน มรรคมีองค์ ๕<sup>๖๐</sup> คือ ข้อที่ ๑ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นถูก ข้อที่ ๒ สัมมาสังกัปปะ การคำริถูก

<sup>๔๔</sup> ดูรายละเอียดใน ที.มหา.(ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

<sup>๔๕</sup> พระครูฐานานุกรม (พระอาจารย์มหาประเสริฐ กิตติเสฏโฐ), หลักการเจริญวิปัสสนาสติปัญญา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชนากานต์ พรินติ้ง, พ.ศ. ๒๕๕๔), หน้า ๑๕๗.

<sup>๖๐</sup> ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๕๕/๓๗๕.

ข้อที่ ๖ สัมมาวายามะ การปรารถนาความเพียรทางใจ ข้อที่ ๗ สัมมาสติ สติตามระลึก ข้อที่ ๘ สัมมาสมาธิ ความตั้งมั่นแห่งจิต มรรคทั้ง ๕ ข้อนี้เป็นไปเพื่อความดับทุกข์พระปุณณะได้ พิจารณาอายตนะในขณะใจได้ธรรมารมณ์แล้วได้แยกออกความเป็นรูปนามตามสติปัญญา ๔ ซึ่งการกำหนดรูปนามเช่นนี้เป็นการเจริญมรรค เมื่อจิตเกิดความเบื่อหน่ายไม่ยินดีในใจได้ ธรรมารมณ์ จิตย่อมคลายจากความยึดติดในธรรมารมณ์ เมื่อคลายจากความยึดติดใน ธรรมารมณ์ที่เกิดจากใจได้แล้ว จิตย่อมหลุดพ้น การหลุดพ้นจากทุกข์นี้ จัดเป็นผลใน อริยสัจ<sup>๖๐</sup>

ดังนั้นการศึกษาการบรรลุมรรคผลในปุณโณวาทสูตร พบว่าความหมายการบรรลุ ธรรม หรือว่า การบรรลุมรรคผลก็มีนัยเดียวกัน เป็นการดับทุกข์ ในทางพระพุทธศาสนา คือ นิพพาน การที่จะถึงมรรคผลนิพพานได้ ก็ต้องเจริญวิปัสสนา โดยการกำหนดภูมิของ วิปัสสนา โดยพิจารณาอายตนะภายในและภายนอกในความเป็นไตรลักษณ์ คือ ความเป็น อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา เมื่อกำหนดความเป็นพระไตรลักษณ์แล้วยังต้องพิจารณา อายตนะในความเป็นกาล คือ อดีต ปัจจุบัน อนาคต

กาลที่เป็นอดีต กาลที่เป็นปัจจุบันและกาลที่เป็นอนาคต เมื่อเรากำหนดเห็น อายตนะเช่นนี้เราย่อมเห็นความเป็นคุณและความเป็นโทษของอายตนะภายในและภายนอกว่า มีความเป็นคุณเป็นโทษ ในขณะที่เรากำหนดอายตนะในความเป็นคุณเป็นโทษอยู่ เราก็อ่ยม พิจารณาเห็นสภาวธรรมที่เกี่ยวกับอายตนะปรากฏเกิดขึ้นพร้อมด้วย การอุปมาอายตนะ เปรียบเทียบเหมือนกับสัตว์ ๖ ชนิด คือ ตาเหมือนงู หูเหมือนจระเข้ จมูกเหมือนนก ลิ้น เหมือนสุนัข กายเหมือนสุนัขจิ้งจอก ใจเหมือนลิง แล้วได้กำหนดอายตนะสงเคราะห์เข้าใน สติปัญญา ๔ ให้เห็นว่าการกำหนดอายตนะเห็นเป็นรูปนามก็คือการเจริญสติปัญญา ๔ นั้นเอง

<sup>๖๐</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๑๗.

#### ๔.๔. บุคคลผู้บรรลุนิพพาน

ปุณฺณโณวาทสูตร พระพุทธองค์ได้ตรัสแสดงเรื่องอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ แก่ท่านพระปุณณะว่าผู้ที่มีความเพติดเพลินพอใจในอายตนะภายใน ภายนอกอยู่ ย่อมประสบทุกข์ และผู้ที่ไม่เพติดเพลินจึงไม่ประสบกับทุกข์หลังจากนั้นพระพุทธเจ้ายังได้ตรัสชมท่านพระปุณณะว่ามีความข่มใจและความสงบใจ พระปุณณะได้ปฏิบัติโดยกำหนดอายตนะเป็นอารมณ์กรรมฐานไม่นานท่านก็ได้บรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์<sup>๖๒</sup>

วิธีปฏิบัติโดยการกำหนดอายตนะ เป็นอุปัฏฐกมีบุคคล ผู้บรรลุนิพพานโดยการกำหนดอายตนะเช่นเดียวกับพระปุณณะ มีตัวอย่างดังนี้

กรณีพระราหุล พระพุทธเจ้าได้ทรงสนทนาธรรมกับท่านพระราหุล โดยทรงอธิบายอายตนะภายในจับคู่กับอายตนะภายนอก และธรรมที่เกี่ยวข้องเป็นชุด ๆ รวม ๖ ชุด มีใจความดังนี้

ชุดที่ ๑ จักขุ ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไม่ควรถือว่าเป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา

รูป ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไม่ควรถือว่าเป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา

จักขุวิญญาณ ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไม่ควรถือว่าเป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา

แม่เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณที่เกิดขึ้น เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ก็ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไม่ควรถือว่าเป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา

ชุดที่ ๒-๖ พระพุทธเจ้าได้ทรงจำแนกอายตนะภายในจับคู่กับอายตนะภายนอกอีก ๕ คู่พร้อมด้วยวิญญาณ ผัสสะ และธรรมที่เกิดจากผัสสะนั้น ๆ ในทำนองเดียวกันกับชุดที่ ๑ เมื่อจบการสนทนา พระราหุลก็ได้บรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์<sup>๖๓</sup>

<sup>๖๒</sup> ดูรายละเอียดใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๕๕/๔๔๗.

<sup>๖๓</sup> ดูรายละเอียดใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๔๑๖/๔๗๐.

กรณีพระพาหิยะได้รับฟังโอวาทจากพระพุทธเจ้า เรื่องอายตนะภายในและภายนอก ว่าจักขุเที่ยงหรือไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นเป็นสุขหรือว่าเป็นทุกข์ สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นเป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา พาหิยะ ได้พิจารณา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุวิญญาณ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุสัมผัส ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในความเสวยอารมณ์ ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์เพราะมานัสสัมผัสเป็นปัจจัย เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว<sup>๖๔</sup>

กรณีภิกษุเห็นพยับแดดและเห็นฟองน้ำหรือบุคคลผู้เจริญวิปัสสนา โดยถือเอาพยับแดดเป็นอารมณ์ พระพุทธเจ้าได้ตรัสธรรมเทศนาว่า เหมือนบุคคลเห็นฟองน้ำ (ยดา ปุพฺพุกํ ปสฺเส) บุคคลเหล่านั้นเรียนกรรมฐานจากพระพุทธเจ้าแล้วเข้าไปสู่ป่า แม้พยายามปฏิบัติก็ไม่สามารถบรรลุธรรมวิเศษได้ จึงได้คิดว่าพวกเราจักไปเรียนกรรมฐานให้วิเศษ ในขณะที่บุคคลเหล่านั้นกำลังเดินไปสู่สำนักของพระพุทธเจ้า ได้เห็นพยับแดดในระหว่างทาง ได้เจริญกรรมฐานมีพยับแดดเป็นอารมณ์ ฝนตกในขณะที่แห่งบุคคลเหล่านั้นเข้าไปสู่วิหารนั่นเอง บุคคลเหล่านั้นยืนอยู่ที่หน้ามุขนั้น ๆ เห็นฟองน้ำทั้งหลายซึ่งตั้งขึ้นแล้วแตกไปอยู่ด้วยความเร็วแห่งสายน้ำ ยึดเอาเป็นอารมณ์ว่า อตภาพแม่น้ำ เป็นเช่นฟองน้ำ เพราะอรรถว่าเกิดขึ้นแล้วแตกไปเหมือนกัน พระพุทธเจ้าประทับนั่งในพระคันธกุฏินั้นเอง ทรงแลเห็นบุคคลเหล่านั้นแล้วทรงแผ่พระโอภาส เหมือนตรัสกับบุคคลเหล่านั้นแล้ว ได้ทรงตรัสพระคาถาว่า พญามัจจุราชย่อมไม่เห็นบุคคลผู้พิจารณาเห็นอยู่ซึ่งโลก เหมือนบุคคลพึงเห็นฟองน้ำและเหมือนบุคคลเห็นพยับแดด หลังจากพระพุทธเจ้าตรัสจบ บุคคลเหล่านั้นก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในที่แห่งตนยืนนั่นเอง<sup>๖๕</sup>

กรณีพระนางรูปนันทา พระธิดาของพระเจ้าสุทโธทนะมหาราชกับพระมหาปชาบดีโคตมี เป็นน้องของพระนันทะเถระและน้องของพระพุทธเจ้าเพียงแต่คนละมารดาซึ่งในขณะนั้น ได้ออกบวชกันหมดแล้วเช่น พระราหุลเถระ พระนันทะเถระ พระนางโยสธราพิมพามารดาพระราหุล ครั้นเมื่อพระญาตินั้นออกบวชหมดจึงได้ไปบวชตามพระญาติ ครั้น

<sup>๖๔</sup> ดูรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๘๕/๘๘.

<sup>๖๕</sup> ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล, เล่ม ๔๒, หน้า ๒๐๑.



เมื่อบวชแล้วก็หลงอยู่ในรูปอันสรีโรคมของตนพระพุทธเจ้าทรงทราบรับสั่งให้มารับโอวาท พระนางบ้ายเบียงไม่อยากไปพบพระพุทธเจ้าเพราะพระองค์ทรงดำหนิในเรื่องของรูป ซึ่งเป็นต้นเหตุของการเกิดภพเกิดชาติใหม่

พระนางรูปนันทาไม่อยากพบจึงให้ผู้อื่นไปรับโอวาทแทน พระพุทธเจ้าทรงตรัสรับแทนกันไม่ได้ให้มารับด้วยตนเอง จึงต้องจำใจไปพบด้วยตนเอง พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตหญิงสวยกว่าพระนางให้เห็น ซึ่งความสวยของพระนางไม่ถึง ๑ ใน ๑๖ เที้ยวของหญิงที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้เห็น จึงเกิดความคิดขึ้นมาได้ว่า มัวแต่หลงในรูปของตนเองคนอื่นที่สวยกว่ายังมี พระพุทธเจ้าทรงแสดงความไม่เที่ยงในรูปที่สวยนั้นให้แก่พระนางรูปนันทา ได้พิจารณา คือ เมื่อมีลูกแล้วเป็นอย่างนี้ วัยกลางคนเป็นอย่างนี้ วัยแก่ก็คร่ำคร่าด้วยความชราเป็นอย่างนี้ มีฟันหัก ผมหงอก หลังโก่ง เจ็บ ป่วยและตายไปในที่สุด สพนั้นพองขึ้น อืด เน่าเหม็น พระนางรูปนันทาทรงเห็นความไม่เที่ยงของอภภาพนั้น ได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน

พระพุทธเจ้าทรงแสดงวิปัสสนาในสรีระนั้นมีกระดูกอยู่ภายใน ๓๐๐ ท่อน อันเส้นเอ็นรึงรัดไว้ ฉาบทาด้วยเนื้อและโลหิต ห่อหุ้มด้วยหนัง แก่ชราลงไป มีความทรุดโทรม และความตายเป็นลักษณะพระนางรูปนันทาได้พิจารณาตามที่พระพุทธเจ้าทรงตรัส ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์<sup>๖๖</sup> นี้คือหลักการปฏิบัติวิปัสสนาด้วยการพิจารณาในรูปผู้อื่น แล้วย้อนเข้ามา กำหนดในรูปของตน

กรณีพระเถระรูปหนึ่งไปบิณฑบาตในหมู่บ้านได้ยินเสียงแล้วเกิดสลดใจว่า มหาอุบาสิการับประทานแต่อาหารเก่า ถวายอาหารอันประณีตให้แก่ท่าน นางต้องการปรารณาสมบัติ ๓ ประการคือ มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติ จึงถวายอาหารบิณฑบาตแก่เราเช่นนี้ เราเองยังไม่พ้นจากกิเลสและตัณหาจึงไม่อาจรับบิณฑบาตนั้นได้ จึงกลับไปเจริญวิปัสสนาด้วยความไม่ประมาทบรรลุพระอรหันต์ก่อนเวลานั้นอาหารเข้า เป็นพระมหาจิณาสพนั่งยิ้มอยู่ เหมือนดอกปทุมที่กำลังแย้ม<sup>๖๗</sup> นี้คือหลักการปฏิบัติวิปัสสนาพิจารณาเสียงของผู้อื่น แล้วกลับไปปฏิบัติวิปัสสนาด้วยหลักธรรมของตน

<sup>๖๖</sup> ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล, เล่ม ๔๒, หน้า ๑๓๓.

<sup>๖๗</sup> ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล, เล่ม ๑๔, หน้า ๓๑๒.

กรณีพระฉันนะ ตอบหลักการปฏิบัติวิปัสสนาแก่พระสารีบุตรว่า กระทบพิจารณา เห็นจักขุ จักขุวิญญาณ พิจารณาเห็นโศตะ โสตวิญาณ พิจารณาเห็นฆานะ ฆานวิญาณ พิจารณาเห็นชีวหา ชิวหาวิญาณ พิจารณาเห็นกาย กายวิญาณ พิจารณาเห็นมโน มโนวิญาณ<sup>๖๘</sup>

ไม่ยึดมั่นด้วยอำนาจตัณหา มานะและทิฏฐิ กระทบได้พิจารณาเห็นว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา กระทบเห็นความดับในอายตนะทั้งหลายเหล่านี้<sup>๖๙</sup> ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ประเภทสมสีตีด้วยการพิจารณาอายตนะ<sup>๗๐</sup>

ดังนั้น การปฏิบัติวิปัสสนาในปุลโณวาทสูตร หมายถึงการเจริญปัญญาจนเห็นแจ้งชัดพระไตรลักษณ์ ในอายตนะภายในภายนอกโดยไม่ปรารถนาในตัณหาทิฏฐิ พิจารณาธรรมในปัจจุบันให้เห็นแจ้งธรรมนั้น ทำให้สามารถถอดถอนความหลงผิด รู้ผิด ในสังขารได้ ความเห็นผิดว่าสวย ว่างาม ความเห็นผิดว่าเป็นสุข เห็นผิดว่าเที่ยง เห็นผิดว่าเป็นตัวเป็นตน ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน<sup>๗๑</sup> เพื่อที่จะถอดถอนความยึดมั่นถือมั่นอันเป็นหนทางไปสู่ความพ้นทุกข์ ซึ่งการปฏิบัติวิปัสสนาดังกล่าว ปฏิบัติโดยการกำหนดอายตนะ ๑๒ เป็นหลักการปฏิบัติในสติปัฏฐาน ๔ ของท่านพระปุลณะได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในเวลาต่อมา

<sup>๖๘</sup> คุรยละเอียดใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๕๑/๔๔๔.

<sup>๖๙</sup> คุรยละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรธ”, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๔, หน้า ๔๔๔.

<sup>๗๐</sup> คุรยละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล, เล่ม ๔๒, หน้า ๔๐๕.

<sup>๗๑</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๗๖.

## บทที่ ๕

### สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “ศึกษาการปฏิบัติเพื่อบรรลุผลในปุณโณวาทสูตร” มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ เพื่อศึกษาเนื้อหาหลักธรรมในปุณโณวาทสูตร และเพื่อศึกษาการปฏิบัติเพื่อบรรลุผลในปุณโณวาทสูตร โดยการศึกษาข้อมูลเนื้อหาหลักธรรมใน ปุณโณวาทสูตร ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยการเรียบเรียงข้อมูล ตรวจสอบความถูกต้องเนื้อหาบรรยายเชิงพรรณนา จากอาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญ จากการศึกษา สรุปเป็นผลการวิจัยได้ดังนี้

#### ๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ปุณโณวาทสูตร เป็นพระสูตรที่พระพุทธองค์ทรงประทานโอวาทแก่ท่านพระปุลณณะเพื่อนำไปปฏิบัติ พระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภท ปรัชมาสยะ

##### ๑ หลักธรรมในปุณโณวาทสูตร

หลักธรรมในปุณโณวาทสูตรกล่าวว่า การกำหนดอายตนะเป็นภูมิวิปัสสนาในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ในการเจริญวิปัสสนา คือ วิชชา ๓ ชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ อริยสัจ ๔ ท่านพระปุลณณะใช้หลักธรรมในการปฏิบัติวิปัสสนา คือ สติปัฏฐาน ๔ หมวดอายตนะ เป็นอารมณ์ในการปฏิบัติ

##### ๒ หลักปฏิบัติธรรมในปุณโณวาทสูตร

หลักปฏิบัติธรรมที่ปรากฏในปุณโณวาทสูตร ปรากฏในข้อความตอนท้ายพระสูตร คือ หลักปฏิบัติเริ่มตั้งแต่ การออกบวชด้วยความมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา เมื่อบวชแล้วก็

ตั้งใจปฏิบัติธรรม แต่ไม่มีความก้าวหน้าในการปฏิบัติ จึงได้เข้าไปขอโอวาทจากพระพุทธรองค์ในหลักการปฏิบัติวิปัสสนา แล้วนำไปปฏิบัติที่เมืองสุนาปรันตะ

พระพุทธรองค์ทรงประทานโอวาทหลักการปฏิบัติให้ เรื่องอายุคนนะ ความสำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ท่านปฏิบัติโดยการเจริญสมณะนำหน้าวิปัสสนา ได้บรรลุวิชา ๓ คือ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติได้ จุตูปปาตญาณ เห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย เรียกอีกอย่างว่า ทิพพจักขุญาณ อาสวักขยญาณ ความรู้ที่ทำอาสวะให้สิ้น ที่สามารถแสดงฤทธิ์ได้ ในพระสูตรมีความตอนหนึ่งว่า น้องชายของท่านพระปุลณะได้ประสบกับภัยทางทะเลแล้วได้ระลึกถึงท่านพระปุลณะ ด้วยอาณูภาพของวิชา ๓ ที่พระปุลณะมี จึงได้เหาะขึ้นสู่อากาศทำให้พวกอมนุษย์เห็นจึงเกิดความกลัว แล้วพากันหนีไป

สำหรับในการปฏิบัติวิปัสสนาในตอนท้ายของพระสูตรมีความสอดคล้อง กับพระพุทธรองค์ที่ตรัสไว้ในหลาย ๆ พระสูตร เช่น ลำดับการปฏิบัติเพื่อบรรลุ มรรคผลนิพพาน ที่พระองค์ทรงตรัสโอวาทแก่พระปุลณะว่า รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลยังเพติดเพลิน เชยชม ยึดติดรูปนั้นอยู่ เมื่อเพติดเพลิน เชยชม ยึดติดรูปนั้น ความเพติดเพลินย่อมเกิดขึ้น ทุกข์จึงเกิด รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลใดไม่เพติดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดรูปนั้นอยู่ เมื่อไม่เพติดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดรูปนั้น ความเพติดเพลินย่อมดับ ทุกข์จึงดับ

พระปุลณะทราบถึงเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ และทราบถึงทุกข์ คือ สมุทัยกับทุกข์ เห็นถึงหนทางดับทุกข์และทางเข้าถึงความดับทุกข์ทั้งปวง คือ มรรคและนิโรธ คือ อริยสัจ ๔ ที่พระองค์ทรงแสดงให้ทราบและยังได้กล่าวถึงความข่มใจ (ทมะ) ความสำรวมแห่งอินทรีย์ กล่าวคือ ท่านกล่าวไว้ว่า ถูกข่มไว้ด้วยสัจจะแล้วจึงเข้าถึงการข่มใจ ผู้ประกอบด้วย ความข่มใจและสงบใจชื่อว่าผู้ถึงที่สุดพระเวท อยู่จบพรหมจรรย์

### ๓ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา

จากการศึกษาเนื้อหาหลักธรรมในปุลณโณวาทสูตร พบว่า การเจริญสติปัฏฐาน คือ สติที่ตั้งมั่นใน กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติที่เข้าไปตั้งมั่นโดยพิจารณาเห็นกาย เวทนา

นุปีสสนา สติปัญญา สติที่เข้าไปตั้งมั่นโดยพิจารณาเห็นเวทนา จิตตานุปีสสนาสติปัญญา สติที่เข้าไปตั้งมั่นโดยพิจารณาเห็นจิต และชัมมานุปีสสนาสติปัญญา สติที่เข้าไปตั้งมั่นโดยพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลาย เป็นหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา จัดเป็นภาวนามยปัญญา เพื่อทำความสิ้นไปแห่งทุกข์ทั้งหลาย การเจริญสติปัญญา ๔ เป็นการปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์

มีหลักธรรมที่สำคัญในการ ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือ อายุตนะ ท่านพระปุลณะ ได้รับโอวาทจากพระพุทธองค์ ในปุลณโณวาทสูตรนั้น มีความสอดคล้องในหลักสติปัญญา ๔ คือ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม อายุตนะจัดอยู่ในหมวด ชัมมานุปีสสนาสติปัญญา อายุตนะ ๑๒ เป็นอารมณ์วิปัสสนา อารมณ์ภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ส่วน อารมณ์ภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ เมื่ออารมณ์ทั้งสองเกิดผัสสะ จึงเกิดเวทนาขึ้น พร้อมกับการรับรู้อารมณ์ ที่เกิดจากอายุตนะภายในและภายนอก

## ๕.๒ ข้อเสนอแนะ

### ๑ ข้อเสนอแนะในการนำข้อมูลไปใช้

ในการศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาหลักธรรม ในการปฏิบัติเพื่อบรรลุผลใน ปุลณโณวาทสูตร ได้พบว่าการปฏิบัติทั้งสมถะและวิปัสสนา แต่ผู้ศึกษาไม่ได้กล่าวถึงการ ปฏิบัติแบบสมถะอย่างละเอียด ได้แต่กล่าวเล็กน้อยในการปฏิบัติแบบสมถะยานิกเท่านั้น ก็ยังขาดการวิธีปฏิบัติสมถะวิปัสสนาตามหลักคัมภีร์เถรวาท เพราะว่าในปุลณโณวาทสูตรไม่ได้ กล่าวถึงหลักการปฏิบัติแบบสมถะไว้อย่างชัดเจน ได้แต่แนะนำการปฏิบัติแบบวิปัสสนา ดังนั้นผู้ที่ต้องการศึกษาหลักการปฏิบัติโดยละเอียดควรศึกษาเพิ่มเติมเรื่อง การปฏิบัติสมถะนำ หน้าวิปัสสนา การปฏิบัติวิปัสสนานำหน้าสมถะ การปฏิบัติวิปัสสนาและสมถะควบคู่กัน ไป การปฏิบัติวิปัสสนาในหลักปฏิบัติ อสุภะ ๑๐ การปฏิบัติวิปัสสนาหลักสติปัญญา ๔ โดยการศึกษาเพิ่มเติมในหลัก กาย เวทนา จิตและธรรม ซึ่งอยู่ในหมวดอื่นที่ผู้วิจัยยังไม่ได้ ศึกษา การปฏิบัติวิปัสสนาโดยการอาศัยหลักธรรมอื่น เช่น อริยสัจ ๔

## ๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิทยานิพนธ์ครั้งต่อไป

เพื่อให้ข้อมูลในการศึกษาเรื่องนี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ผู้ศึกษาคควรเริ่มศึกษาในรายละเอียดของหลักกรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏในปุณโณวาทสูตร คือ

ก) ศึกษาความสัมพันธ์อายตนะกับปัจจุสมุปบาท

ข) ศึกษาอายตนะในทุกขสัจ

## บรรณานุกรม

### ๑. ภาษาไทย :

#### ก. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources)

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

—————. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๕๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร

: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

#### ข. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources)

##### (๑) หนังสือ :

บรรจบ บรรณรุจิ. ชื่อเรียกปัญญาในธรรมจักรกับปวัตตนสูตร. วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา.

ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม, ๒๕๔๕.

พุทธทาสภิกขุ. คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๔๑.

พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี). วิปัสสนาภูมิ ตอนที่ ๘ आयตนะ ๑๒, กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๘.

พระคันธสาราภิวังศ์. การเจริญสติปัฏฐาน. ลำปาง : โรงพิมพ์จิตวัฒนาการพิมพ์, ๒๕๔๑.

พระครูญาณวิรัต(พระอาจารย์มหาประเสริฐ กิตติเสฏฐโ). หลักการเจริญวิปัสสนาสติปัฏฐาน.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชนากานต์ พรินติ้ง, พ.ศ. ๒๕๕๔.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, ๒๖๑๗.

พระเทพสิทธิมนี. **วิปัสสนาญาณโสภณ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ กุศลธรรม์นึ่งและวันเวียด์ ๒๕๔๘.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘ ราชบัณฑิต). **ต้นกำเนิดที่ จากความเท็จของ หนังสือ “เหตุเกิด พ.ศ.๑”**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๗.

————— · **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ เลียงเชียง, ๒๕๕๐.

————— · **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัดที่ชาวพุทธควรรู้**. กรุงเทพฯ : โรงธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑.

พระธรรมดิลก (วิชัย). **แบบประกอบนักธรรมตรี-อธิบายธรรมในนวกวาท**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามงกุฎราชวิทยาลัย. ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔.

————— · **สัมมาสมาธิและสมาธิแบบพุทธ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภาและ สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๒.

พระธรรมธีรราชฆาตมุนี (โชดก ญาณสิริเถร ป.ธ.๘). **วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๑**. กรุงเทพฯ โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๘.

————— · **คำบรรยายวิปัสสนากรรมฐาน**. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ ประยูรวงศ์พริ้นต์ติ้ง จำกัด ๒๕๕๐.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). **พจนานุกรมฉบับพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

————— · **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระพุทธโฆสเถระ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อจ อสภมหาเถร) กรุงเทพฯ : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๑.

พระมหาบุญหนา อโศโก. **พระไตรปิฎกฉบับพันทุกซ์**. กรุงเทพฯ : ศิลป์สยามบรรณกิจภัณฑ์และการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๒.

พระมหาสมปอง มุทิโต. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท ประยูรวงศ์พริ้นต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.



พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ). **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**. แปลโดยพระคัมภีรสาราภิวังศ์.

นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอเซ็นเตอร์, ๒๕๔๘.

—————• **มหาสติปัฏฐานสูตรทางสู่พระนิพพาน**. แปลโดยพระคัมภีรสาราภิวังศ์.

กรุงเทพ ฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๕.

—————• **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**. แปลโดยพระคัมภีรสาราภิวังศ์. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์ หุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์น การพิมพ์, ๒๕๕๒.

พระสัทธัมมโชติกะ ชัมมาจริยะ. **ปรหมัตตโชติกะและปริจเฉทที่ ๗**. กรุงเทพมหานคร:มูลนิธิ

สัทธัมมโชติกะ ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์.

โพธิสัตต. **คู่มือแนะนำแนว สมถะวิปัสสนากรรมฐาน (ตอนสิ่งที่หายไป)**. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์ บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๕๔.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **วิทยาเขตบาฬีพุทธ โฆสนครปฐม. หลักสูตรและ**

**โครงการวิปัสสนาภาวนา**. นครปฐม : โรงพิมพ์ ประยูรสาส์น ไทยการพิมพ์,

๒๕๕๑.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. **วิธีสร้างบุญบารมี**.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๓.

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ). **อริยวังสปฏิปทา**. กรุงเทพมหานคร

: โรงพิมพ์ หจก.ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔.

สุเทพ พรเมเลิศ. **พระไตรปิฎกศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ หจก. ไทย รายวันการ

พิมพ์, ๒๕๕๒.

อาจารย์แนบ มหานิรันนท. **การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เล่ม ๒**. อนุสรณ์อาจารย์แนบ

มหานิรันนท มีอายุครบ ๗๖ ปี, ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์.

อาจารย์ปัญญา ใช้บางยาง. **อธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภา

สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๘.

**(๒) วิทยานิพนธ์ :**

จิรโชติ สงวนปิยะพันธ์. “ศึกษาผัสสะเจตสิกกับการปฏิบัติวิปัสสนา เฉพาะการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระครูสุนทรสวดสาร (พยุง กตปุญฺโญ). “ศึกษาวิเคราะห์ขั้น๕ อันเป็นภูมิของวิปัสสนา เฉพาะกรณีการปฏิบัติ วิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระปลัดทะนงค์ ชยนุโต (เทพนิยม). “ศึกษาวิเคราะห์อินทรีย์ อันเป็นภูมิวิปัสสนา : เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระมหาสุเรศ สุเรโส (แจ่มแจ้ง), “การศึกษาวิเคราะห์วิธีการกำหนดนามรูปในอริยปถัมพะในการเข้าปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

อัยฉ่างค์ สุวรรณมิตฺตฺระ, “ศึกษาไตรลักษณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณี การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

**ภาคผนวก**

## ภาคผนวก ก

พระไตรปิฎกมหาจุฬารูปิกัม ๒๕๐๐  
สุตตคหุตปิฎก มชฺฌิมนิกาย อุปฺปริปุณฺณาสกปาติ เล่ม ๑๔ หน้า ๓๔๐-๓๔๔

### ปุณฺณวาทสุตฺต

[๓๕๕] เอวมฺเม สุตฺต เอก สมย ภควา สาวตฺถิย วิหริติ เขตฺวเน อนาถปิณฺฑกิสฺส อารามเ. อถ โข อายสฺมา ปุณฺณเ สยณฺหสมย ปุณฺณิสฺสลาณา วุฏฺฐิตเ ยน ภควา เตนฺอุปสงฺกมิ อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺต อภิวัตฺเตวฺวา เอกมฺนตฺต นิสฺสีติ, เอกมฺนตฺต นิสฺสินฺโน โข อายสฺมา ปุณฺณเ ภควนฺตฺต เอตทวโจ “สาธฺม ม ภนฺเต ภควา สงฺขิตฺเตน โอวาทนฺ โอวาทฺ, ยมฺห ภควโต ฐมฺม สุตฺวา เอโก วุปรกฺกฺโข อุปฺปมตฺโต อาตปิ ปหิตตฺโต วิหเรยฺยน” ติ. “เตนฺหิ ปุณฺณ สฺสณฺหิ สาธฺม มนฺสิกโรหิ, ภาสิสฺสามิ” ติ. “เอวมฺภนฺเต” ติ โข โส อายสฺมา ปุณฺณเ ภควโต ปจฺจสฺสิสฺสิ. ภควา เอตทวโจ:

สนฺติ โข ปุณฺณ จกฺขุวิญญฺเยยฺยารูปา อิกฺกฺขา กนฺตา มนาปา ปิยฺรูปา กามฺมุปลสฺสฺหิตา รชฺนียา, ตลฺลเจ ภิกฺขุ อภินฺนฺหติ อภิวัตฺติ อชฺโฆสฺย ติกฺกฺจติ ตสฺส ต อภินฺนฺหโต อภิวัตฺโต อชฺโฆสฺย ติกฺกฺจโต อุปฺปชฺชติ นนฺหิ, นนฺหิสฺสมฺมฺยา ทฺกฺขสมฺมฺโย ปุณฺณฺตติ วทามิ.

สนฺติ โข ปุณฺณ โสตฺวิญญฺเยยฺยา สทฺทา ฆานวิญญฺเยยฺยา กนฺธา ชิวฺหาวิญญฺเยยฺยา รสา กายวิญญฺเยยฺยา โผฏฺฐพฺพา มโนวิญญฺเยยฺยา ฐมฺมา อิกฺกฺขา กนฺตา มนาปา ปิยฺรูปา กามฺมุปลสฺสฺหิตา รชฺนียา, ตลฺลเจ ภิกฺขุ อภินฺนฺหติ อภิวัตฺติ อชฺโฆสฺย ติกฺกฺจติ. ตสฺส ต อภินฺนฺหโต อภิวัตฺโต อชฺโฆสฺย ติกฺกฺจโต อุปฺปชฺชติ นนฺหิ นนฺหิสฺสมฺมฺยา ทฺกฺขสมฺมฺโย ปุณฺณฺตติ วทามิ.

สนฺติ จ โข ปุณฺณ จกฺขุวิญญฺเยยฺยา รุปา อิกฺขฺจา กนฺตฺตา มนาปฺปา ปิยฺรูปฺปา กามฺมุปฺสณฺหิตฺตา  
รชฺนียา, ตลฺยเจ ภิกฺขุ นาทินฺนุทฺติ นาทิวทฺติ นาชฺโฆสฺสาย ติกฺกฺจติ. ตสฺส ต อนภินฺนุทฺโต  
อนภิวทฺโต อนชฺโฆสฺสาย ติกฺกฺจโต นนฺทิ นินฺรุชฺฌติ, นนฺทินิโรธา ทกฺขณิโรโธ ปุณฺณชาติ วทามิ.

สนฺติ จ โข ปุณฺณ โสตฺวิญญฺเยยฺยา สทฺททา กฺมานวิญญฺเยยฺยา กนฺธา ชิวฺหาวิญญฺเยยฺยา  
รสา กายวิญญฺเยยฺยา โฝฏฺจพฺพทา มโนวิญญฺเยยฺยา ฐมฺมา อิกฺกฺขา กนฺตฺตา มนาปฺปา ปิยฺรูปฺปา  
กามฺมุปฺสณฺหิตฺตา รชฺนียา, ตลฺยเจ ภิกฺขุ นาทินฺนุทฺติ นาทิวทฺติ นาชฺโฆสฺสาย ติกฺกฺจติ ตสฺส ต  
อนภินฺนุทฺโต อนภิวทฺโต อนชฺโฆสฺสาย ติกฺกฺจโต นนฺทิ นินฺรุชฺฌติ นนฺทินิโรธา  
ทกฺขณิโรโธ ปุณฺณชาติ วทามิ.

อิมินา จ ตฺว ปุณฺณ มยา สงฺขิตฺเตน โอวาเทน โอวทิตฺโต กตฺมสฺมี ชนปฺเท  
วิหริสฺสตีติ. อิมินาห ภนฺเต ภกฺวตา สงฺขิตฺเตน โอวาเทน โอวทิตฺโต, อตฺถิ สฺนาปฺรณฺโต นาม  
ชนปฺโท, ตตฺถาห วิหริสฺสามีติ.

[๗๕๖] จณฺหา โข ปุณฺณ สฺนาปฺรณฺตกา มนุสฺสา, พฺรฺสา โข ปุณฺณ สฺนาปฺรณฺตกา  
มนุสฺสา. สเจ ต ปุณฺณ สฺนาปฺรณฺตกา มนุสฺสา อกฺโกสฺสิตฺตฺสนฺติ ปฺริภาสฺสิตฺตฺสนฺติ, ตตฺถ  
เต ปุณฺณ กิณฺติ ภวิสฺสตีติ. สเจ ม ภนฺเต สฺนาปฺรณฺตกา มนุสฺสา อกฺโกสฺสิตฺตฺสนฺติ  
ปฺริภาสฺสิตฺตฺสนฺติ ตตฺถ เม เอว ภวิสฺสติ “ภทฺทกา วติเม สฺนาปฺรณฺตกา มนุสฺสา,  
สฺภทฺทกา วติเม สฺนาปฺรณฺตกา มนุสฺสา, ย เม นยิเม ปาณินา ปหาร เทนฺตี”ติ, เอวเมตฺถ  
ภกฺวา ภวิสฺสติ เอวเมตฺถ สฺกต ภวิสฺสตีติ.

สเจ ปน เต ปุณฺณ สฺนาปฺรณฺตกา มนุสฺสา ปาณินา ปหาร ทสฺสฺสนฺติ, ตตฺถ  
ปน เต ปุณฺณ กิณฺติ ภวิสฺสตีติ. สเจ เม ภนฺเต สฺนาปฺรณฺตกา มนุสฺสา ปาณินา ปหาร  
ทสฺสฺสนฺติ, ตตฺถ เม เอว ภวิสฺสติ “ภทฺทกา วติเม สฺนาปฺรณฺตกา มนุสฺสา, สฺภทฺทกา  
วติเม สฺนาปฺรณฺตกา มนุสฺสา. ย เม นยิเม เลทฺทฺทฺนา ปหาร เทนฺตี”ติ. เอวเมตฺถ ภกฺวา  
ภวิสฺสติ, เอวเมตฺถ สฺกต ภวิสฺสตีติ.

สเจ ปน เต ปุณณ สุณาปรนตกา มนุสสา เลททุณา ปหาร ทสฺสนฺติ, ตตฺถ  
ปน เต ปุณณ กิณฺติ ภาวิสฺสตีติ. สเจ เม ภาเนเต สุณาปรนตกา มนุสสา เลททุณา ปหาร  
ทสฺสนฺติ, ตตฺถ เม เอว ภาวิสฺสตี “ภทฺทกา วติเม สุณาปรนตกา มนุสสา, สุกทฺทกา วติเม  
สุณาปรนตกา มนุสสา, ย เม นยิเม ทณฺเฑน ปหาร เทนฺตี”ติ, เอวเมตฺถ ภควา ภาวิสฺสตี,  
เอวเมตฺถ สุกต ภาวิสฺสตีติ.

สเจ ปน เต ปุณณ สุณาปรนตกา มนุสสา ทณฺเฑน ปหาร ทสฺสนฺติ, ตตฺถ ปน  
เต ปุณณ กิณฺติ ภาวิสฺสตีติ. สเจ เม ภาเนเต สุณาปรนตกา มนุสสา ทณฺเฑน ปหาร  
ทสฺสนฺติ, ตตฺถ เม เอว ภาวิสฺสตี “ภทฺทกา วติเม สุณาปรนตกา มนุสสา, สุกทฺทกา วติเม  
สุณาปรนตกา มนุสสา, ย เม นยิเม สตุเถน ปหาร เทนฺตี”ติ, เอวเมตฺถ ภควา ภาวิสฺสตี,  
เอว เมตฺถ สุกต ภาวิสฺสตีติ .

สเจ ปน เต ปุณณ สุณาปรนตกา มนุสสา สตุเถน ปหาร ทสฺสนฺติ, ตตฺถ ปน  
เต ปุณณ กิณฺติ ภาวิสฺสตีติ. สเจ เม ภาเนเต สุณาปรนตกา มนุสสา สตุเถน ปหาร ทสฺสนฺติ  
ตตฺถ เม เอว ภาวิสฺสตี “ภทฺทกา วติเม สุณาปรนตกา มนุสสา, สุกทฺทกา วติเม  
สุณาปรนตกา มนุสสา, ย ม นยิเม ติณฺเฑน สตุเถน ชีวิตา โวโรเปนฺตี”ติ, เอวเมตฺถ  
ภควา ภาวิสฺสตี, เอวเมตฺถ สุกต ภาวิสฺสตีติ.

สเจ ปน ต ปุณณ สุณาปรนตกา มนุสสา ติณฺเฑน สตุเถน ชีวิตา โวโรเปสฺสนฺติ  
ตตฺถ ปน เต ปุณณ กิณฺติ ภาวิสฺสตีติ. สเจ ม ภาเนเต สุณาปรนตกา มนุสสา ติณฺเฑน  
สตุเถน ชีวิตา โวโรเปสฺสนฺติ, ตตฺถ เม เอว ภาวิสฺสตี “สนฺติ โข ภควโต สาวกา กาเยน  
จ ชีวิตน จ อฏฺฐิยมาณา หรายมาณา ชิกฺขุจฺฉิยมาณา สตุถหารก ปริเยสนฺติ, ต เม อิท  
อปริยฺญัจฺเฆว สตุถหารก ลทฺธนฺ”ติ, เอวเมตฺถ ภควา ภาวิสฺสตี, เอวเมตฺถ สุกต ภาวิสฺสตีติ.

สาธุ สาธุ ปุณณ, สกฺขิสฺสตี โข ตฺว ปุณณ อิมินา ทมฺปสเมน สมณฺนาคโต  
สุณาปรนตสฺมี ชนปเท วิหริตุ, ยสฺสทานิ ตฺว ปุณณ กาล มลฺลสึตี.

[๑๕๗] อถ โข อายสุมา ปุณฺโณ ภควโต ภาสิต อภินนฺทิตฺวา อนุโมทิตฺวา อฏฺฐายาสนา ภควนฺต อภิวาทิตฺวา ปทกฺขิณ กตฺวา เสนาสน สสามेतฺวา ปตฺตจิวรมาทาย เยน สุณาปรนฺโต ชนปโท, เตน จาริก ปกฺกามิ. อนุปฺพุเพน จาริกญฺจรมาน, เยน สุณาปรนฺโต ชนปโท ตทวสริ.

ตตฺร สุท อายสุมา ปุณฺโณ สุณาปรนฺตสฺมี ชนปเท วิหริติ. อถ โข อายสุมา ปุณฺโณ เตนวนฺตรวสุเสน ปญฺจมตฺตานิ อุปาสกตฺตานิ ปฏฺิเทเสสิ, เตนวนฺตรวสุเสน ปญฺจมตฺตานิ อุปาสิกาตฺตานิ ปฏฺิเทเสสิ, เตนวนฺตรวสุเสน ติสฺโส วิชฺชา สจฺฉากาสิ. อถ โข อายสุมา ปุณฺโณ อปเรน สมฺเยน ปรีนินฺพพายิ.

อถ โข สมฺพหุลา ภิกฺขุ เยน ภควา เตนฺุสสงฺกมฺีสุ อุสสงฺกมิตฺวา ภควนฺต อภิวาทิตฺวา เอกมฺนต นิสฺีทิสฺ, เอกมฺนต นิสฺินฺนา โข เต ภิกฺขุ ภควนฺต เอตทโวจฺ “โย โส ภนฺเต ปุณฺโณ นาม กุลปฺตุโต ภควตา สงฺขิตฺเตน โอวาเทน โอวทิตฺ, โส กาลกโต, ตสฺส กา คติ, โโก อภิสฺมปฺราโย” ติ.

ปณฺฑิตฺ ภิกฺขเว ปุณฺโณ กุลปฺตุโต ปจฺจปาที รมฺมสุสานุรมฺม, น จ ม รมฺมาริกรณ วิหเรสิ, ปรีนินฺพุตฺ ภิกฺขเว ปุณฺโณ กุลปฺตุโตติ.

อิทมโวจ ภควา. อตฺตมฺนา เต ภิกฺขุ ภควโต ภาสิต อภินนฺทฺนฺติ.

ปุณฺโณวาทสฺสฺต นินฺุจิตฺ ตติย.

---

## ภาคผนวก ข

พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย  
พระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัญญาสกัเล่มที่ ๑๔ หน้า ๔๔๗

## ปุณโณวาทสูตร

ว่าด้วยการประทานโอวาทแก่พระปุณณะ

[๓๕๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้นเวลาเย็น ท่านพระปุณณะออกจากที่หลีกเร้นเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้ว นั่ง ณ ที่สมควรได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคโปรดโอวาทข้าพระองค์ด้วยพระโอวาทโดยย่อ ซึ่งข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว จะฟังหลีกออกไปอยู่คนเดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่เถิด”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ปุณณะ ถ้าเช่นนั้น เธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว”

ท่านพระปุณณะทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ปุณณะ รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัดมีอยู่ ถ้าภิกษุยังเพลิดเพลिन เขยชมยึดติดรูปนั้นอยู่ เมื่อเธอเพลิดเพลिन เขยชม ยึดติดรูปนั้น ความเพลิดเพลिनย่อมเกิดขึ้น เรากล่าวว่า ‘เพราะความเพลิดเพลिनเกิด ทุกข์จึงเกิด’

เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู ...

กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก ...

รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น ...

โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย ...



ธรรมารมณที่พึงรู้แจ้งทางใจ ที่นำปรารภนา นำใคร่ นำพอใจ ชวนให้รักชกให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าภิกษุยังเพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดธรรมารมณนั้นอยู่ เมื่อเธอเพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดธรรมารมณนั้น ความเพลิดเพลินย่อมเกิดขึ้น เรากล่าวว่า ‘เพราะความเพลิดเพลินเกิด ทุกข์จึงเกิด’

รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ที่นำปรารภนา นำใคร่ นำพอใจ ชวนให้รัก ชกให้ใคร่พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าภิกษุไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดรูปนั้นอยู่ เมื่อเธอไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดรูปนั้น ความเพลิดเพลินย่อมดับ เรากล่าวว่า ‘เพราะความเพลิดเพลินดับ ทุกข์จึงดับ’

เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู ...

กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก ...

รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น ...

โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย ...

ธรรมารมณที่พึงรู้แจ้งทางใจ ที่นำปรารภนา นำใคร่ นำพอใจ ชวนให้รักชกให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าภิกษุไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดธรรมารมณนั้นอยู่ เมื่อเธอไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดธรรมารมณนั้น ความเพลิดเพลินย่อมดับ เรากล่าวว่า ‘เพราะความเพลิดเพลินดับ ทุกข์จึงดับ’

ปุณณะ เราโอวาทเธอด้วยโอวาทโดยย่อนี้ เธอจักอยู่ในชนบทไหน”

ท่านพระปุณณะกราบทูลดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคโอวาทข้าพระองค์ด้วยพระโอวาทโดยย่อนี้แล้ว ข้าพระองค์จักอยู่ในชนบทชื่อสุนาปรีนตะ”

[๑๕๖] “ปุณณะ พวกภิกษุชาวสุนาปรีนตะชนบทเป็นคนคूर้ายนัก พวกภิกษุชาวสุนาปรีนตะชนบทเป็นคนหยาบคายนัก ถ้าพวกภิกษุชาวสุนาปรีนตะชนบทจักดำ บริภาษเธอในเรื่องนี้ เธอจักคิดอย่างไร”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกภิกษุชาวสุนาปรีนตะชนบทจักดำ บริภาษข้าพระองค์ ในเรื่องนี้ข้าพระองค์จักคิดอย่างนี้ว่า ‘ภิกษุชาวสุนาปรีนตะชนบทเหล่านี้ดีหนอมนุษย์ชาวสุนาปรีนตะชนบทเหล่านี้ดีจริงหนอ ที่ไม่ประหารเราด้วยฝ่ามือ’ ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระภาค ในเรื่องนี้ข้าพระองค์จักคิดอย่างนี้ ข้าแต่พระสุคตในเรื่องนี้ข้าพระองค์จักคิดอย่างนี้”

“ปุณณะ ถ้าพวกภิกษุชาวสุนาปรีนตะชนบทจักประหารเธอด้วยฝ่ามือ ในเรื่องนี้เธอจักคิดอย่างไร”



“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจักปลงชีวิต ข้าพระองค์ด้วยศัสตราที่คม ในเรื่องนี้ข้าพระองค์จักคิดอย่างนี้ว่า ‘พระสาวกทั้งหลายของ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นอี้อัด ระอา รังเกียจอยู่ด้วยร่างกายและชีวิต แสวงหาศัสตรา เครื่องปลงชีวิตก็มีอยู่ เราได้ศัสตราเครื่องปลงชีวิตที่ไม่ได้แสวงหาเลย’ ข้าแต่พระผู้มีพระ ภาค ในเรื่องนี้ ข้าพระองค์จักคิดอย่างนี้ ข้าแต่พระสุคต ในเรื่องนี้ข้าพระองค์จักคิดอย่างนี้”

“ดีละ ดีละ ปุณณะ เธอประกอบด้วยความข่มใจและความสงบใจนี้จักสามารถ อยู่ในสุนาปรันตชนบทได้ ปุณณะ เธอรู้เวลาอันสมควรในบัดนี้เถิด”

[๓๕๘] ครั้งนั้น ท่านพระปุณณะขึ้นชมยินดีพระภายิตของพระผู้มีพระภาคแล้วลุกขึ้น จากอาสนะ ถวายอภิวาท กระทำประทักษิณ เก็บงำเสนาสนะเรียบร้อยแล้วถือบาตรและ จีวร หลีกจาริกไปทางสุนาปรันตชนบท เมื่อจาริกไปโดยลำดับก็ถึงสุนาปรันตชนบท

ได้ยินว่า ท่านพระปุณณะอยู่ที่สุนาปรันตชนบทนั้น ครั้งนั้น ระหว่างพรรษานั้น ท่านให้ชาวสุนาปรันตชนบทแสดงตนเป็นอุบาสกประมาณ ๕๐๐ คน แสดงตนเป็น อุบาสิกาประมาณ ๕๐๐ คน ระหว่างพรรษานั้นเหมือนกัน ท่านปุณณะได้บรรลุวิชชา ๓ ลำดับนั้น โดยสมัยต่อมา ก็ได้ปรินิพพาน

ครั้งนั้นแล ภิกษุจำนวนมากเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาท แล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กุลบุตรชื่อ ปุณณะที่พระองค์ทรงโอวาทด้วยพระโอวาทโดยย่อนั้นมรณภาพแล้ว เขามีคติเป็นอย่างไร มีอภิสัมปรายภาพเป็นอย่างไร”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรชื่อปุณณะเป็นบัณฑิตปฏิบัติ ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งไม่เบียดเบียนเราเพราะเหตุแห่งธรรม ภิกษุทั้งหลายกุลบุตรชื่อ ปุณณะปรินิพพานแล้ว”

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภายิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมพระภายิต ของพระผู้มีพระภาค ดังนี้แล

ปุณโณวาทสูตรที่ ๓ จบ

## ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ/ฉายา/นามสกุล** : พระทรงยศ ยสโร (ตั้งจิตพิทักษ์กุล).
- เกิด** : วันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๑.
- สถานที่เกิด** : จังหวัดปทุมธานี.
- การศึกษา** : พ.ศ. ๒๕๓๕ จบมัธยมศึกษา สำนักเรียนวัดสมุทรการ จ.นครราชสีมา.  
: พ.ศ. ๒๕๕๒ จบปริญญาตรี (พธ.บ.) เอกพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัย  
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กรุงเทพฯ.
- ประสบการณ์การทำงาน**  
: พ.ศ.๒๕๕๐ - ๒๕๕๒ เป็นครูพระสอนพุทธศาสนาวันอาทิตย์  
พระวิทยากรอบรมยาเสพติดวัดสมุทรการ พระวิปัสสนาจารย์วัดสมุทรการ  
วิทยากรค่ายพุทธบุตร วิทยากรอบรมเนรภาคฤดูร้อนและพระธรรมทูต  
สัญจรสายที่ ๖ เขตอำเภอครบุรี. จ.นครราชสีมา.  
: พ.ศ. ๒๕๔๘-๒๕๕๒ พระวิปัสสนาจารย์มูลนิธิบุญญาภภาพ.  
: พ.ศ. ๒๕๕๒ ถึงปัจจุบันพระวิปัสสนาจารย์มูลนิธิโพธิ์วัฒนา.  
: พ.ศ. ๒๕๕๓ เข้ารับการอบรมปฏิบัติวิปัสสนากาวนา เป็นเวลา ๑  
เดือน ณ.ศูนย์ปฏิบัติธรรม“ธรรมโมลี”ตำบลหนองน้ำแดง อำเภอปากช่อง  
จังหวัดนครราชสีมา ระหว่างวันที่ ๒๕ ก.ค. ๕๓ – วันที่ ๒๕ ก.พ. ๕๔.
- อุปสมบท** : ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๗.
- สังกัด** : วัดสมุทรการ ตำบล แชะ อำเภอ ครบุรี จังหวัด นครราชสีมา.
- หน้าที่** : พระวิปัสสนาจารย์ประจำวัดสมุทรการ วิทยากรค่ายพุทธบุตร  
: พระวิปัสสนาจารย์ประจำมูลนิธิโพธิ์วัฒนา จ.ฉะเชิงเทรา.  
: วิทยากรเผยแผ่พระธรรมทูตสัญจรสายที่ ๖ เขตอำเภอครบุรี.
- ปีที่เข้าศึกษา** : พ.ศ. ๒๕๕๒ เข้ารับการศึกษาศาสนาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต  
สาขาวิชาวิปัสสนากาวนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย  
วิทยาเขตบافیศึกษาพุทธโฆส นครปฐม.
- ปีที่สำเร็จการศึกษา** : พ.ศ. ๒๕๕๕ ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนากาวนา
- ที่อยู่ปัจจุบัน** : ศูนย์ปฏิบัติธรรมโพธิ์วัฒนา เลขที่ ๒๒๑ หมู่ ๖ ต.ลาดกระทิง  
อ.สนามชัยเขต จ.ฉะเชิงเทรา. มือถือ ๐๘๕-๐๑๗-๓๕๗๕